

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ

«ҚАРЖЫ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП» БАҒДАРЛАМАСЫ

ӘОЖ 336.777

Қолжазба құқығында

Пирманова Жансулу Жайлыбаевна

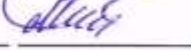
КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ
МЕН АУДИТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ МЕТОДОЛОГИЯСЫ
(ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНКТЕР)

«7M041 Бизнес және басқару»

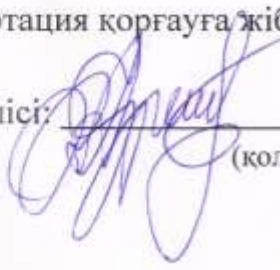
M073 – Аудит және салық салу,
«7M04120 – Есеп және аудит» білім беру бағдарламасы бойынша

экономика және бизнес ғылымдарының

магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік диссертация

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент Мунасипова М.Е.
(қолы) (Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы)

Магистрлік диссертация қорғауға жіберілді: «31» 05 2021 ж.

Кафедра меңгерушісі: э.ғ.к., доцент, Азретбергенова Г.Ж.
(қолы) (Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы)

Түркістан 2021

Мазмұны

Нормативтік сілтемелер
Қысқартулар

Кіріспе.....	5
1 КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТИҢ НЕСИЕЛІК ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ	
1.1 Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың түсінігі, мазмұны, рөлі.....	8
1.2 Банктердің несиелік операциялары есебін мен аудитін ұйымдастырудың мазмұны мен әдістемесі.....	17
1.3 Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі.....	26
2 КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕГІ НЕСИЕ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН ЖҮРГІЗІЛГЕН АУДИТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ТАЛДАУ	
2.1 ҚР банк секторының қазіргі кездегі жағдайы.....	35
2.2 Коммерциялық банктердің несиелік әлеуетін және несиелік операцияларының есебін талдау.....	40
2.3 Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелерін талдау.....	45
3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ НЕСИЕ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ	
3.1 Коммерциялық банктердегі несиелік операцияларын ұйымдастыру методологиясын жетілдіру.....	55
3.2 Коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметті жетілдіру жолдары.....	62
Қорытынды.....	78
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	81

Нормативтік сілтемелер

- «Қазақстан Республикасындағы аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 20 қарашадағы №304 Заңы;
- Қазақстан Республикасының «Банк және банктік қызмет туралы» Заңы;
- ҚР Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау туралы Заңы;
- ҚР Акционерлік қоғам туралы Заңы;
- ҚР Азаматтық кодексі;
- ҚР Әкімшілік және қылмыстық кодекстері
- ҚР Ұлттық Банкі, ҚР ҚҚА қабылдаған қаулылары мен бұйрықтары, ережелер мен нұсқаулар.

Белгілер мен қысқартулар

АҚ – Акционерлік қоғам
АҚШ – Америка Құрама Штаттары
ЕДБ – Екінші деңгейлі банктер
ЖІӨ – Жалпы ішкі өнім
ҚЕХС – Қаржы есептілігінің халықаралық стандарты
ҚР - Қазақстан Республикасы
ХАС - Халықаралық аудит стандарттары
ХҚЕС - Халықаралық қаржылық есеп стандарттары
ШОБ - Шағын және орта бизнес
COVID-19 - Коронавирустық инфекция
NPL - Non-performing loan- жұмыс істемейтін қарыздар
KAMCO - Корейлік активтерді басқару корпорациясы
SAREB – Испандық банктік қайта құрылымдау нәтижесінде алынған активтерді басқару жөніндегі қоғамдар
трлн. – триллион
млрд. - миллиард
млн. - миллион

Кіріспе

Президент Нұрсұлтан Назарбаев макроэкономикалық тұрақтылық бөлімінде Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы "Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік" атты Қазақстан халқына Жолдауының үшінші басымдығы "бүгін мен сізге Ұлттық банкті қалпына келтіру жөнінде шаралар кешенін әзірлеуді тапсырамын. сектор. Банктердің балансын тиімсіз несиелерден арылту жұмысын жеделдету қажет Сондай-ақ, аудиторлық компаниялардың жауапкершілігін арттырып, акционерлердің ашықтығын қамтамасыз етіп, корпоративтік басқаруды жақсарту қажет. ». Банк жүйесінің қызметін мұқият талдау, оның есептілігі мен аудитін зерделеу маңызды.

«Қазақстан Республикасындағы аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 20 қарашадағы №304 Заңына сәйкес аудиторлық қызмет: - бухгалтерлік есеп; төлем үшін есептік құжаттама; салық декларациялары және басқа да міндетті қаржылық операциялар; сонымен қатар кәсіпорындардың басқа да талаптарына сәйкес тәуелсіз негізде жүзеге асырылатын аудитордың (аудиторлық фирманың) кәсіпкерлік қызметі.

Кәсіпорындарды аудиторлық және қаржылық қадағалау жөніндегі қызмет «Қазақстан Республикасындағы аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының «Банк және банктік қызмет туралы» Заңына сәйкес коммерциялық банктердің қаржы-экономикалық жүйесі жылына бір рет Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі белгілеген тәртіппен аудиторлық тексерумен жүзеге асырылуға тиіс. (несиелік ұйымдар). Ол үшін арнайы тәуелсіз аудиторлық фирманың лицензиясы болу керек.

Банк аудиті саласындағы аудиторлық қызмет "Қазақстан Республикасының аудиторлық қызметі туралы" Заңына сәйкес жүзеге асырылады. Банктік аудиттің негізгі мақсаты-несие ұйымдарының қаржылық есептілігін және олардың қаржылық операцияларының заңдылығын тексеру.

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі жағдайда аудиторлық тексерулер коммерциялық банктің бухгалтерлік есебінің дұрыстығын растауға ғана емес, сонымен бірге оның қызметін терең талдауға, жұмыс істеу тиімділігін зерделеуге, перспективалық болжамдарды құруға бағытталуы керек.

Коммерциялық банктердің аудиті банктердің несиелік жұмысындағы елеулі кемшіліктерді жоюға ықпал етуі керек. Заманауи жағдайда аудит тек коммерциялық банктің қаржылық есептілігінің сенімділігін растауға ғана емес, сонымен қатар оның қызметін терең талдауға, оның жұмысының тиімділігін зерттеуге және ұзақ мерзімді болжамдар құруға бағытталуы керек.

Тәжірибе көрсеткендей, аудитордың несиелік жұмыстағы мәселелерді уақытында анықтауы және оның білікті ұсыныстары банкке жағымсыз жағдайды түзету үшін жедел шаралар қабылдауға ғана емес, сонымен қатар несиелік мәдениеттің жалпы деңгейін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

Аудиторлық қызметке, оның ішінде банктік аудит саласындағы стандарттардың қабылдануы, Ұлттық банктің коммерциялық банктер аудитінің сапасына қойылатын талаптарының күшеюі, аудиторлық қызметтер нарығындағы бәсекелестіктің күшеюі теорияны әрі қарай дамыту қажеттілігін алдын-ала анықтап, коммерциялық банктерге, оның ішінде несиелік аудиторлық операцияларға аудит жүргізу әдістемесін жетілдіру, оның маңызды элементі. Сонымен, тақырыптың өзектілігі осы мәселенің теориялық тұрғыдан зерттелмегендігімен де, оның практикалық маңыздылығымен де байланысты.

Зерттеудің мақсаты

Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырылуын бағалау және аудиторлық қызметтің жетілдіру жолдарын ұсыну.

Диссертацияның келесі мақсаттары бар: коммерциялық банктердің несиелік операцияларының бухгалтерлік есебі мен аудитінің дамуын негіздеу, несиелік операцияларды тексеру әдістемесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу, несиелік операцияларды тексеру кезінде аудит принциптерін белгілеу, бухгалтерлік есеп пен ішкі бақылаудың қолданыстағы жүйелерін зерттеу және бағалау.

Зерттеудің міндеттері:

- Коммерциялық банктің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың теориялық аспектілері қарастыру;
- Қазақстан республикасының банк секторының қазіргі кездегі жағдайын сипаттау;
- Коммерциялық банктердің несиелік әлеуетін және несиелік операцияларының есебін талдау;
- Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелерін талдау;
- Қазақстан республикасының банк секторындағы аудитін жетілдіру жолдары.

Зерттеу жұмысының әдісі

Диссертациялық зерттеу жұмысында екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне жүргізілген аудиторлық қызметтің нәтижесінде берілген аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Зерттеу жұмысында сапалық талдау тәсілі қолға алынып, 2019 жылдағы екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне берілген аудиторлық пікірлеріне талдау жұмысы жүргізілді. Екінші деңгейлі банктердің шоғырландырылған қаржылық есептіліктері өз интернет желілерінде (сайттарында) әр жылы жарияланып, қаржылық есептің қолданушыларына таныстырылады. Зерттеуге негіз болған екінші деңгейлі банктердің қаржылық есептіліктері банктердің өз сайттарынан алынды.

Біріншіден коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырылуын бағалау мақсатында 2019 жылы жарияланған

төрт коммерциялық банктің шоғырландырылған қаржылық есебіне берілген тәуелсіз аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Талдау барысында коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметін ұйымдастырылуын бағалау үшін тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтердің бар жоқтығы тексерілді. Тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәлімет бар болған жағдайда 1 деген баға беріледі, жоқ болған жағдайда 0 деген баға беріледі. Осылайша әрбір банкке берілген тәуелсіз аудиторлық есептің жиынтық бағасы белгіленеді. Жоғары баға алған аудиторлық есеп өз деңгейінде жақсы ұйымдастырылған деген шешімге келуге болады. Тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтер халықаралық аудиторлық стандарттарда ұсынылған мәліметтерді негізге ала отырып, автор тарапынан құрастырылған.

Зерттеу жұмысының объектісі

Екінші деңгейлі банктер тарапынан жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне жүргізілген аудиторлық қызметтің нәтижесіне берілген аудиторлардың есеп.

Зерттеу пәні - коммерциялық банктердің несиелік операциялары аудитінің теориясы, әдістемесі және практикасы.

Диссертациялық жұмыстың бірінші бөлімінде коммерциялық банктің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың теориялық аспектілері ашылған. Дәлірек айтқанда коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың түсінігін мазмұнын және рөліне қысқаша тоқталған. Сонымен қатар коммерциялық банктердің несиелік операциялары есебі мен аудитін ұйымдастырудың әдістемесі түсіндірілген. Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі жайында мәлімет берілген.

Диссертациялық жұмыстың екінші бөлімінде Қазақстан Республикасының банк секторының қазіргі кездегі жағдайы сипатталған. Коммерциялық банктердің несиелік әлеуетін және несиелік операцияларының есебіне талдау жұмысы жасалынған. Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелеріне талдау жүргізілген.

Диссертациялық жұмыстың үшінші бөлімінде Қазақстан республикасының банк секторындағы несиелік операцияларының есебі мен аудитін жетілдіру жолдары ұсынылған. Яғни ашып айтқанда коммерциялық банктердегі несиелік операцияларын ұйымдастыру методологиясын жетілдіру жұмыстары ұсынылған. Коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметті жетілдіру жолдары ретінде Банктердегі аудиттің алты кезеңі көрсетілген.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық зерттеу кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТИҢ НЕСИЕЛІК ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

1.1 Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың түсінігі, мазмұны, рөлі

Несиелік операциялар банктің коммерциялық мекеме ретіндегі негізгі дәстүрлі белсенді қызметі болып табылады. Несие беру - бұл кәсіпкерлік фирмалардың, компаниялардың, мемлекеттік кәсіпорындардың, сонымен қатар жеке тұлғалардың тұтыну және инвестициялық мақсаттарын қаржыландыруды жүзеге асыру оның басты экономикалық функциясы.

Коммерциялық банктер мемлекеттің экономикалық дамуында және оның шаруашылық етуші субъектілерінің өркендеуінде алатын орны ерекше. Негізінен заңды тұлғалар және жеке тұлғалардың ағымдағы қаржылай қажеттіліктерін, келешектегі инвестициялық қызметін жүзеге асыратын қаржылай қаражаттарды ұсынумен айналысады. Коммерциялық банктердің басты қызметтерінің бірі уақытша бос ақшалай қаражаттарды тарту арқылы экономиканың әртүрлі салаларында қызмет ететін шағын, орта және корпоративті бизнеске, жеке тұлғаларға, сондай-ақ мемлекеттік пен муниципалды органдарына несие беру [1].

С.Б.Мақыш айтқандай, несиенің экономикадағы алатын орны ерекше экономикалық категория ретінде пайда болуында. Несиенің экономикалық категория ретінде шаруашылық етуші субъектілердің, сондай-ақ жеке тұлғалар арасындағы несие қорын құру және олардың қайтарылуын қамтамасыз ету мен несие шартында тағайындалған белгілі бір уақытқа пайдалануға берілуі негізінде қалыптасатын өндірістік қатынастар жиынтығы. Несие айналыстағы шығындарды үнемдеу, айналыстағы нақты ақшалардың орнын белгілі бір уақытқа алмастыру, капиталдың шоғырлануын және инновациялық дамуды жылдамдату сияқты қызметтерді орындауынан туындайды [2]. Коммерциялық банктердің несиелік қызметінің сапасы мен деңгейі сияқты факторлар макроэкономика мен оның тиімділігі үшін маңызды, өйткені несиелер кез-келген табысты дамып келе жатқан компанияның негізгі және айналым капиталын қаржыландырудың негізгі және басты көзі болып табылады.

Коммерциялық банктердің қызметін жүзеге асырудағы ең маңыздысы, банктің активтік операцияларының ішіндегі үлес салмағы ең қомақтысы және банктің пайдасаның негізгі бөлігін құрайтыны – несиелік қызмет. Оның ішінде қазіргі заман талабына сай бәсекелестікке төтеп беру мақсатында ресурстық қамтамасыз ету үшін, кәсіпорындардың экономикалық әлеуетін нығайту үшін, ұдайы өндіріс үдерісінің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін шаруашылық субъектілерді несиелеу, әсіресе маңыздысы. Кейбір отандық зерттеушілер банктік несиелеуді дамытуда, несиені барлық мүдделі топтарға ұсыну барысында, әсіресе көңіл бөлетін мәселе, бұл - несиелік қабілетті анықтау деп санайды. Олардың пайымдауынша, несиелік қабілетті жан-жақты кешенді

анықтау келешекте орын алатын несиелік келісімнің шарттарын нақты орындауда, мерзімі өткен берешегі бар несиелерді болдырмауда, несиелік тәуекелдердің алдын алуда маңызы зор [3].

Нақты бір несие беру туралы шешім қабылдау және жиынтық несие портфелінің құрылымын таңдау кезінде орындалуы қажет негізгі бағыттарды несие саясаты қамтиды. Расында, банктің несиелік саясатын оның несие портфелінің құрамына қарап көруге болады.

Қазіргі несиелік жүйенің сипаттамалары олардың ресурстарға тәуелділігіне ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілеген пруденциалдық нормативтерге де байланысты болды. Қолданыстағы пруденциалдық нормативтер тартуға болатын қаражаттың максималды көлемін, резервтердің минималды мөлшерін, несиелердің максималды мөлшерін, берілген уақыт кезеңін және белгіленген несиелік механизмді коммерциялық банктің балансының өтімділігіне тәуелді етеді. Несиеге байланысты барлық мәселелер банк пен қарыз алушының өзара келісімдері арқылы шешіледі. Келісім арқылы барлық тараптар белгілі бір міндеттемелер алады және келісім шарттарының орындалуын бақылау үшін белгілі бір құқықтарға ие болады.

Кроливецкая Л.П. пайымдауынша «Банк пен кәсіпорын арасындағы келісімді бұзған жағдайда және тек коммерциялық ынталандыру жағдайында несиелік келісім бұл несие беруші мен қарыз алушының жауапкершіліктерін арттырушы күш» болып саналады [4].

Несиеге объективті қажеттілік табиғи және ақшалай түрде кеңейтілген өндіріс табиғатынан туындайды. Несиелік капиталдың түрлері үнемі өзгеріп отырады. Өтудің бірінші кезеңінде қаражат өндірістік қорға (машиналар, шикізат және т.б.) беріледі. Екінші кезеңде-өндірістік процесте-өндірістік тауарға айналатын дайын өнім (тауар) жасалады. Үшінші кезеңде тауар сатылады және валютаның бастапқы түріне өтеді. Бұл өзгермелі капитал айналымы көбінесе жеке компанияда да, жалпы экономикада да орын алады [5].

Несие алу мүмкіндіктеріне, біріншіден, несие шартының тараптары-несие беруші мен қарыз алушы-экономикалық қатынастарынан туындайтын міндеттемелердің орындалуына айтарлықтай кепілдік беретін тәуелсіз заңды тұлғалар болуы керек. Екіншіден, егер несие беруші мен қарыз алушының пайызы бір жерден шықса, онда бұл жағдайда несие өте қажет болады. Несие шартын жүзеге асыру үшін оның қатысушылары несиеге жалпы қызығушылық танытуы керек.

Турбанов А. айтуынша, «Қаржы-несие тетіктерінің тиімділігі жекелеген шаруашылық жүргізуші субъектілерден қаражат шығаруға ғана емес, сонымен қатар елдің экономикалық өсуіне де ықпалы бар. Несиелік жүйенің жұмыс істеу тетігі оның ұйымдық құрылымы мен несиелік бизнестің ұйымдық-құқықтық нысандарының әсеріне, несие беру әдістеріне және нысандарының өзгеруіне байланысты үнемі өзгертіліп тұрады. Пайда тұрғысынан несие, әр түрлі несиелік операцияларға қаражат салады және клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандырады, осылайша оны өзінің табыс көзі ретінде санайды. Несие

шарты өтімділігінің маңызы зор. Мысалы, банктер қандайда бір нақты жағдайға байланысты несиелерді басқа мекемелерге және жеке тұлғаларға ғана береді, себебі ақша талаптарының осындай нысанында соңғы екі тәртіпте тек тұрғын үй кепілдігімен берілетін несиелерді қамтымайтын нарық жоқ» [6].

Конакбаев А.Г. экономисттің зерттеу жұмысында «Несиелік шоттарды ашатын және де несиелік қатынастарды ұйымдастырудың бір ғана түрі бұл қарыз болып саналады. Сондай-ақ несиелік қатынастар тек банктік несиелер болып қана емес, коммерциялық несие ретінде де ұйымдастырылады. Мұндай кезде серіктестік несие беруші және қарыз алушы болады. Ал олардың арасындағы несиелік қатынастар вексель болып рәсімделеді. Өз кезегінде қосымша бизнес несиелері кепілдендірілген банктік несие болып есептеледі. Тікелей банктік несиелер, яғни компанияның несиелік қатынастары банкпен қарым-қатынастан бастайды, жанама банктік несиелер, демек бастапқыда компаниялар арасында несиелік қатынастар пайда болып, нәтижесінде олар тез арада банкке хабарласып, вексельмен төленетін төлем әдісін табады» [7].

Левкович А.Д. өз еңбегінде айтып өткендей «Несиелік кепілдіктер төлемді кепілдендіре алмаса да, банктен айрылу қаупі әлдеқайда төмен. Сонымен бірге, несиелік кепілдік қарыз қаражатын өтеудің ғана емес, сонымен қатар банк мүдделерінің кепілі болып табылады. Осыған байланысты, мандаттар мен кепілдіктер беру тәжірибесі жеке және заңды тұлғалардың бағалы қағаздары бойынша кепілдік заттарының тіркелуін қамтиды, ал жылжымалы және жылжымайтын мүлік кепілінің деңгейі өсуде. Кепілдік ретінде алынған талап несиелік міндеттемені орындаумен бірге нотариалды куәландырылып, тоқтатылуы керек. Егер талаптың орындалу мерзімі бұйрықта көрсетілмеген болса, талап жылдың соңында басталады және аяқталады. Бұл бұйрықтың ерекше нысаны кепілдік болып табылады [8].

Несиелік операциялар банк активтері баптарының құрылымында ең көп үлесті алады. Банк несиесі экономикада уақытша бос ақша қаражаттарын жинақтаумен және оларды шаруашылық жүргізуші субъектілерге қайтару шартымен берумен байланысты. Банктік несие аясында несиелердің жекелеген түрлері дамуда. Бұл тағайындауды, қамтамасыз етуді, мерзімдерді, беру және өтеу әдістерін, несие объектілері мен субъектілерін сипаттайтын көптеген белгілерге байланысты. Банк несиелерінің түрлері деп банктердің заңды және жеке тұлғаларға несие беру процесінде қолданылатын олардың белгілі бір жіктелуін түсіну керек. Белгілі бір критерийлер негізінде құрылған банктік несиелердің көптеген әртүрлі жіктелімдері бар. Банк несиелерін жіктеудің маңыздылығы мынада: банктердің несиелік функциясы негізгі экономикалық функция болып табылатындығында және банктердің өздері де, олар қызмет ететін клиенттердің экономикалық жағдайы көбінесе олардың несиелік функцияларын қаншалықты жақсы орындайтындығына байланысты. Банктік несиелерді несиелеу мақсаттары, қарыз алушылардың түрлері және қызмет ету бағыттары бойынша жіктеуге болады [9].

Коммерциялық банктер еліміздің ұлттық экономикасының маңызды элементі ретінде, қаржылық активтерді инвесторлардан қаржылық

тапшылыққа тап болған шаруашылық субъектілерге жеткізуді қамтамасыз етуді жүзеге асырады. Несиелеудің экономикалық өркендеу мен экономикалық тұрақтануға тигізетін ықпалы зор. Еліміздің экономикасының одан әрі өркендеуі отандық коммерциялық банктердің кәсіпорындар мен ұйымдардың қызметін қаржыландыру көзі болу қабілеттілігіне тікелей байланысты.

Несиелік тәуекелдерді қысқарту мақсатында банктер несие алушының төлем қабілетіне, кепіл өтімділігіне және т.б. талаптарды күшейтуде. Мерзімі өткен берешегі бар несиелер көлемінің мардымсыз төмендеуі банктік менеджменттің жоғарылауымен және Ұлттық Банктің саясатымен байланысты [10].

Жалпы, несие саясаты - бұл несие процесін ұйымдастыру кезіндегі банктік стратегия мен тактиканың сипаттамасы. Несиелеу процесінде өтініш беруден, қаржылық есептерді өңдеуден, несие беруден және кредиторлық берешекті толық өтеуден бастап оның қадамдарын ұйымдастыру маңызды орын алады.

Әр банк өз кредит беру ережелерін еліміздің кредит қызметі мәселелері жөніндегі заңнамасына, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес әзірлейді [11].

Экономиканы банктік несиелеу қарқынын арттыру мақсатында ҚР Екінші деңгейдегі банктері арқылы экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындарды қаржылық қамтамасыз етуді қолдау мен ынталандырудың түрлі құралдарын көздейтін бірқатар мемлекеттік бағдарламалар іске асырылуда.

Өз кезегінде, клиенттерге банктік өнімдердің кең спектрін ұсына отырып, жиынтық банктік қызмет көрсетуді жақсарту, осылайша өз кірістерін арттыруда аудиттің алатын орны ерекше.

Аудит-банктің қаржылық есептілігіне тәуелсіз сараптама және талдау.

Банк аудиті сыртқы және ішкі болып бөлінеді.

Сыртқы аудитті тәуелсіз аудиторлық фирмалар жүргізеді, ал оның басты мақсаты банктің қаржылық жағдайын растау.

Салымшылардың мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мен банк қызметінің нақты нәтижелерін сақтау және қол жеткізу мақсатында банктің қауіпсіздік шараларының жүйесін ішкі аудит деп атаймыз.

Сыртқы аудит ішкі аудитпен өзара әрекеттеседі. Ол бірінші кезекте ішкі аудиттің ұйымдастырылуы мен тиімділігін бағалайды. Бұл төмендегілерді белгілейді:

- объективтілік дәрежесі;
- тәуелсіздік;
- құзыреттілік;

орындалатын функциялардың көлемі.

Объективті бағалау кезінде активті және пассивті операциялардың жай-күйін қарастыру керек:

- шынайы сипатта болу;
- дұрыс бағалануы керек;

- есепте дұрыс көрсетілген;
- заңнама талаптарына жауап беру [12].

Қазақстандағы нарықтық қатынастардың дамуы кәсіпкерлік субъектілері мен мемлекет арасында, кәсіпорындар әкімшілігі мен инвесторлар арасында мүдделердің бөлінуіне әкелді, олардың әрқайсысы сенімді ақпарат алуға мүдделі. Шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайы туралы ақпараттың сенімділігін тәуелсіз аудитор растай алады.

Аудит бақылаудың принципиалды жаңа түрі ретінде бірқатар маңызды артықшылықтарға ие:

Біріншіден, өзін-өзі қаржыландыру және өзін-өзі қамтамасыз ету қағидаттары бойынша жұмыс істейтін аудиторлық ұйымдардың құрылуы мемлекеттік бақылау органдарын ұстауға бюджеттен бөлінген мемлекет қаражатының шығындарының қысқаруына әкеледі.

Екіншіден, мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігі толықтырылады, өйткені осы ұйымдардың аудиторлық қызметі нәтижесінде алынған кірістер салық салуға жатады.

Үшіншіден, бақылау сапасы аудиторлық ұйымдар арасындағы бәсекелестіктің дамуына байланысты артады.

Төртіншіден, тәуелсіз аудиторлар коммерциялық құпияның сақталуына және аудит нәтижелерін тікелей тапсырыс берушіге беруге кепілдік береді.

Басқару жүйесінде бақылау субъектісі бақылау буыны, яғни мемлекеттік басқару және бақылау органдары болып табылады. Аудит субъектісі тәуелсіз аудитор немесе аудиторлық ұйым болып табылады. Субъектілер бойынша мақсаттар мен міндеттерге байланысты аудит сыртқы және ішкі болып бөлінеді. "Аудиторлық қызмет туралы" ҚР Заңында аудиттің сыртқы және ішкі түрлері де белгіленген. Бұл аудит субъектілерінің түрлері деп айта аламыз.

Сыртқы аудит - тәуелсіз аудиторлар ұйымдары, меншік нысаны мен ведомстволық бағыныстылығына қарамастан экономикалық субъектілердің қызметі жүргізетін тексеру. Тәуелсіз сыртқы аудиторлар ұсынатын ақпаратты пайдаланушылар банктер және әртүрлі кредиторлар, мемлекеттік органдар мен салық қызметтері, қаржы полициясы сияқты басқармалар, биржалық операцияларға қатысушылар, кәсіподақтар сияқты болып табылады.

Ішкі аудит оның негізгі ақпарат пайдаланушылары кәсіпорынның, фирманың, компанияның ішінде жүргізілуіне байланысты аталады [13].

Банктерге түсетін пайданың басты көзі кәсіпорындарға және халыққа несиені беру жатады. Банк активтерінің айтарлықтай үлесін несиелік операциялар алады.

Несиелеудің жаңа жүйесі дәстүрлі жалпы және ерекше қағидаттарға, оның ішінде жеделділік пен қамтамасыз етілуіне негізделеді, кредиттің ақылы сипаты да ескеріледі. Өзгерістер кредиттеудің саралануы сияқты жалпы қағидатқа әсер етті. Өзгерістер несиені қамтамасыз ету принципіне, тікелей материалдық қамтамасыз етілмеген несиені деген көзқарасқа да әсер етті. Кәсіпорындарды несиелендірудің заманауи жүйесінің белгісі-бұл банктік несиені қайтаруға кепілдік беретін формаларға көшу.

Несиені қайтаруды қамтамасыз ету тұрғысынан әлемдік тәжірибе тұрғысынан кепіл құқығы (оның ішінде ипотека, кепілзат, бағалы қағаздар кепілі), кепілгерлік пен кепілдік, яғни жалпы сақтандыру жүйесі сенімді болып саналады. Аталған нысандарды қамтитын несие механизмі банктің тәуелсіздігін күшейтуге және осы арқылы несие тәуекелін азайтуға септігін тигізеді.

Несиелерді беруді және қайтаруды есепке алу:

1) Банк өзінің ішкі несиелік саясатына және қарыз операцияларын жүргізудің жалпы шарттарына сәйкес несиелер беруді жүзеге асырады. Әрбір берілген несие бойынша банкте несиелік досье жүргізілуіне тиіс, ол банктік қарыз шартына қол қойылған немесе бекітілген күні ашылады және осы Қағидаларда көзделген жағдайларды қоспағанда, оның қолданылуы тоқтатылған сәтте ғана жабылады.

2) қысқа мерзімді несиелердің синтетикалық есебін жүргізу үшін шоттар тағайындалған: 1411, 1424, 1302, 1306, 1401, 1403.

Талдамалық есеп әрбір кредиттік шарт бойынша жүргізіледі.

- несие беру Дт 1411 Кт 2203, 1051, 1052

- сыйақы есептеу Дт 1730, 1740 Кт 4411

- сыйақы алу Дт 2203, 1051, 1052

- несиені өтеу Дт 2203, 1051, 1052 Кт 1411

Несиелер (қарыздар) бойынша пайыздарды есепке жазуды және алуды есепке алу:

Несие беру принциптерінің бірі - төлем, яғни несиені пайдалану үшін клиенттер белгілі бір сыйақы төлеуі керек. Банк пайызының деңгейіне байланысты бірқатар факторлар бар:

- қарыз қаражатына сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы. Кез-келген нарықтағыдай, сұраныстың қарыз қаражатынан асып кетуі пайыздық мөлшерлеменің өсуіне әкеледі және керісінше;

- Ұлттық банк саясатының реттеуші бағыты;

- несие мерзімі және көлемі, яғни пайдалану мерзімі қаншалықты ұзақ болса, пайыз мөлшерлемесі соншалықты жоғары болады;

- несие капиталының өзіндік құны, яғни тартылған қаражат банкке қандай себеппен жұмсалады;

- несие алушының несие қабілеттілігі;

- қамтамасыз ету сипаты, яғни кепілге салынған мүліктің өтімділік дәрежесі немесе кепілдіктің сенімділігі;

- несиенің мақсаты.

Берілген несиелердің пайыздарын есептеу және төлеу бойынша келесі бухгалтерлік жазбалар жүргізіледі.

Мысалы ретінде түсіндіріп өтсек, егер несие теңгемен берілген болса, пайыздарды есептеу кезінде:

Дт 1740 "Клиенттерге берілген қарыздар және қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер»

Кт 4411, 4417 "Клиенттерге берілген қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді займдар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер".

Ал несие шетел валютасында берілген болса, пайыздарды есептеу келесідей:

Дт 1740 "Клиенттерге берілген қарыздар және қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер»

Кт 1858 "Банктің шетел валютасы бойынша қысқа валюталық позициясы»

2858 "Банктің шетел валютасы бойынша ұзақ валюталық позициясы". Бір мезгілде теңгемен:

Дт 1859 "Шетел валютасының теңгемен көрсетілген қарсы құны»

2859 "Шетел валютасының теңгедегі қарсы құны»

Кт 4411, 4417 "Клиенттерге берілген қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді қарыздар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер".

Есептелген пайызды төлеу кезінде:

Дт 1001 " Кассадағы қолма-қол ақша»

2203 " Клиенттердің ағымдағы шоттары»

1050 " Банктің корреспонденттік шоттары»

Кт 1740 " "Клиенттерге берілген заемдар және қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер".

Бақылау жүргізілгеннен кейін банк әрбір несие бойынша досьеге мынадай құжаттарды:

- қарыз алушының қаржылық жай-күйін және оның кредитті уақтылы және толық көлемде қайтару жөніндегі төлемдерді жүзеге асыру қабілетін тексеру мақсатында тиісті ескертпелер жасасқаннан кейін банк пен қарыз алушы арасындағы хат алмасуды;

- кредит бойынша кепілмен қамтамасыз етуге берілген мүлікті түгендеу актілерін;

- қарыз алушының кепілгерінің немесе қарыз алушының кепілгерінің белгіленген тәртіппен ресімделген, қаржылық жай-күйін;

- кредитті қайтару бойынша төлемдердің тұрақтылығы мен толықтығын көрсететін құжаттар;

- қарыз алушы өз міндеттемелерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда Банк қабылдаған шаралар туралы куәландыратын құжаттар.

Коммерциялық банктер несиелерді сапасы бойынша қарыз алушының несие бойынша төлем мерзімдерін сақтауына, несие алушының қаржылық жағдайына, банктің несие алушымен өзара қарым - қатынасына, несиелік тарихына, несиені қамтамасыз етуге және оның сенімділігі мен өтімділігіне қарай келесі топтарға бөлінеді:

- стандартты;

- күмәнді, олар өз кезегінде I санаттағы, II санаттағы, III санаттағы, IV санаттағы, V санаттағы күмәнді болып бөлінеді;

- үмітсіз [14].

Белсенді операцияларды басқарудағы негізгі тексерулер белсенді операцияларды тексеру – активтердің құрылымы мен сапасы Банктің

өтімділігін, төлем қабілеттілігін және сенімділігін анықтайтындығына байланысты ең ұзақ және көп уақытты қажет ететін кезең.

Банктің аудиторлық және инспекциялық тексерулері мынадай нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі:

1. ҚР Ұлттық Банкі туралы Заңы;
2. ҚР Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау туралы Заңы;
3. ҚР Банк қызметі туралы Заңы;
4. ҚР Аудиторлық қызмет туралы Заңы;
5. ҚР Акционерлік қоғам туралы Заңы;
6. ҚР Азаматтық кодексі;
7. ҚР Әкімшілік және қылмыстық кодекстері
8. ҚР Ұлттық Банкі, ҚР ҚҚА қабылдаған қаулылары мен бұйрықтары, ережелер мен нұсқаулар.

Банктік аудит бір жылға созылады. Міндетті банктік аудит мыналарды қамтиды:

- Банкті акционерлік қоғам ретінде ашу, әділет басқармасында тіркеу, лицензия алу туралы заң құжаттарының дұрыстығы;
- Банктік кредиттік ұйымдармен, кредиттік тарих бюроларымен, биржалармен, мемлекеттік органдармен, түрлі қорлармен, заңды және жеке тұлғалармен өзара қарым-қатынас жөніндегі қызмет;
- Қызметтен түскен кірістер және баланс активтері;
- Басқа ережелер мен талаптарды сақтау.

Келесідей тұлғалардың аудит аудитін жүргізуге құқығы жоқ:

Егер акционерлер, құрылтайшылар, аудиторлық компаниялар мен банктің басшылары-бір тұлға болса;

Бір аудиторлық компанияның аудиті қатарынан үш жыл, "Банк қызметі туралы" Заңға сәйкес аудиторлар банк құпиясын сақтауға міндетті, ал құпияны жария еткен немесе бұзған жағдайда ол Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес жауапты болады. Банк аудиторлық компанияны акционерлер жиналысының шешімімен немесе Банктің Директорлар кеңесінің шешімімен таңдайды.

Таңдау алдында Банк келесі ақпаратты зерттейді: аудиторлық компанияның беделі, компанияның нарықтағы рөлі, сапасы, тәжірибесі және құндылығы. Банк талап етілетін аудиторлық компанияның атына аудит хатын жібереді.

Хатқа сәйкес, компания Банктің шаруашылық-құқықтық қызметін, бухгалтерлік есеп жүйесін, ішкі және сыртқы факторларды зерттейді. Осылайша, аудиторлық компания банкке аудит жүргізу туралы өз ұсынысын жібереді, содан кейін тараптар шарт жасасады.

Келісім-шартта келесі талаптар қарастырылған: аудиттің мақсаты, көлемі, мерзімі, есеп түрі, аудит құны және т.б. аудиторлық компания аудит үшін өз қызметкерлерінің санын бөледі және аудит жоспарын бекітеді. Тексерудің

барлық тәсілдерін көрсетеді. Аудиторлық тәуекел-бұл аудитордың қате есептеуі немесе қате шешімі.

Аудиторлық тәуекел үшке бөлінеді:

- 1) ішкі экономикалық тәуекел;
- 2) тәуекелді бақылау;
- 3) қатені анықтау тәуекелі.

Аудиторлық компания жалпы аудит нәтижелерін жазады. Онда барлық ақпарат болуы керек. Банктің атауы, мемлекеттік нөмірі, мекенжайы, балансы, жауапты банк басшылығының қолы, аудиторлық қорытындысы, қолы және күні болуға тиіс [15].

Аудиттің мақсаты-банктің кредиттік операциялары белгіленген рәсімдерге сәйкес келетініне, олардың бухгалтерлік есепте тиісті түрде көрсетілгеніне көз жеткізу, оларды болдырмау, берешектің туындау тәуекелін төмендету.

Аудит барысында мақсатына қарай мынадай негізгі аудиттер жүргізіледі:

1. Белсенді несиелі операциялары;
2. Пассивті борыштық операциялар;
3. Шартты жабу кезінде берешектің қолма-қол ақшасыз нысаны;
4. Шетел валютасында несиелеу бойынша операцияларды тексеру.

Тексерудің ақпараттық базасы болып табылады:

- банктің несиелеу саясаты;
 - несиелі бөлімінің жағдайы;
 - қарыз туралы ақпарат;
 - міндеттемелерді өтеу туралы құжаттар;
 - банкаралық нарықтағы қызмет;
 - банк басшылығының несиелі шоттарын ашу немесе жабу туралы нұсқаулықтары;
 - банктің несиелі беру және ұйымдастыру туралы басқа да құжаттары;
- баланстағы кредиттік операциялардың дұрыстығын тексеру процесінде мынадай баланстық есептерді талдамалық есептер ұсынатыны тексеріледі. Әрбір банк клиенттерінің несиелі саясатында көрсетілген әдісті іске асырады:
- клиенттің банктік шотына ақша аудару;
 - несиелі беруші мен клиентке несиелі желісін ашу;
 - «Овердрафт» нысанында несиелі беру.

Аудит барысында мынадай негізгі аудиттер жүргізіледі:

- несиелі құжаттарын рәсімдеу, олардың мерзімін ұзарту тәртібі;
- несиелі дұрыс өтеу;
- қарыздарды өндіріп алу мен өтеуді дұрыс есепке алу;
- мерзімі өткен берешекті есептен шығару;
- Қарызды пайдаланғаны үшін төленген пайыздарды дұрыс есептеу [16].

Әрбір несиелінің толықтығын тексеру кезінде алынған әрбір несиелі үшін қосымша шарт жасасу қажет. Бұл шартты орындамау пассивті келісімшартты өрескел бұзу болып табылады. Қосымша келісім негізінде алынған несиелі шартты ұзарту банкаралық несиелі белгіленген тәртіппен ұзартылуға тиіс. Алдыңғы берешекті жабуға жаңа қосымша шарт жасасуға жол берілмейді.

1.2 Банктердің несиелік операциялары есебін мен аудитін ұйымдастырудың мазмұны мен әдістемесі

Орта мерзімді және ұзақ мерзімді несиелерді есепке алу заңды тұлғаларға негізгі қорларды құру үшін, яғни жылжымайтын мүлікті, машиналар мен жабдықтарды, компьютерлік техниканы және т.б. салу және сатып алу үшін орта мерзімді несиелер мерзімі 1 жылдан 3 жылға дейін беріледі. 1414 "Қарыз алушылардың ұйымдық-құқықтық құрылымы бойынша клиенттерге берілген орта мерзімді несиелер" синтетикалық баланстық шоты орта мерзімді кредиттердің бухгалтерлік есебіне арналған.

Шоттың дебеті бойынша клиенттерге берілетін кредиттердің сомалары, сондай-ақ басқа банктердің орта мерзімді несиелері бойынша сатып алынған талаптардың сомалары жазылады. Шоттың несиесі бойынша берешекті өтеуге түсетін сомалар, басқа банкке орта мерзімді несиелер бойынша берілген талаптар сомалары, сондай-ақ 1424 "Клиенттердің несиелер бойынша мерзімі өткен берешегі" және 1427 "Клиенттердің несиелер бойынша оқшауланған берешегі" баланстық шоттарына жатқызылған берешек сомалары жазылады. Баланстық және баланстан тыс шоттар бойынша талдамалы есеп берілген қарыздардың мерзімдерін назарға ала отырып, әрбір қарыз алушы бойынша ашылатын жеке шоттарда жүргізіледі.

Несие шотын ашу үшін қысқа мерзімді несиелер алу кезіндегідей құжаттар ұсынылады.

1. Теңгемен және шетел валютасымен несиелер беру мынадай жазбалармен ресімделеді:

Д — 1414 К — 2203 (банк клиентіне) К — 1051 немесе 1052 (банк клиентіне емес) К — 1001 (Жеке тұлғаларға) және бір мезгілде 6125 баланстан тыс шот бойынша кіріс.

2. Аталған несиелер бойынша пайыздарды есептеу бойынша келесідей жазба жүргізіледі: Д-1740 клиенттерге берілген несиелер бойынша есептелген кірістер К — 4414 клиенттерге берілген орта мерзімді несиелер бойынша пайыздық кірістер;

3. Егер несиелер клиенттерге шетел валютасында берілген болса, онда пайызды есептеуде келесі жазба жүргізіледі: Д - 1740 К — 2858 — ұзақ валюталық позиция және бір мезгілде Д — 1859 — шетел валютасының теңгемен К - 4414 қарсы құны.

4. Орта мерзімді несиелерді өтеу кезінде банктің кірісіне пайыздарды бір мезгілде есептей отырып, кері өткізулер жүргізіледі: Д — 2203, 1051, 1052, 1001 К - 1414.

5. Мерзімі өткен несиелер жеке қосалқы шоттардағы қысқа мерзімді несиелер сияқты шоттарда ескеріледі. Оларды есепке алу және өтеу жалпы тәртіппен жүргізіледі. Орта мерзімді несиелерді өтеу көзі инвестициялық қызмет нәтижесінде алынған пайда болып табылады. Орта мерзімді несиелер беру кезінде

қаражатқа деген қажеттілік бір уақытта туындамайды, сондықтан несие беру төлем кестесіне сай, ал оны қайтару төлем кестесіне сәйкес жүзеге асырылады.

Несие шартының бөлігі болып төлем және өтеу кестесі саналады. Мерзімді міндеттемелер өтеу кестесіне сәйкес рәсімделеді. Ұзақ мерзімді несиелер клиенттерге негізгі қорларды, инвестицияларды, ұзақ мерзімді салымдарды құруға 3 жылдан астам мерзімге беріледі. Ұзақ мерзімді несиелердің ерекшеліктері пайдалану мерзімінің ұзақтығы, жаңартылатын сипаты болып табылады. Ұзақ мерзімді несиелердің жаңартылатын сипаты банк қарыз алушыға несиелік шартта келісілген барлық кезеңге несиенің жалпы сомасының кез келген бөлігін беруге міндетті екенін білдіреді.

Осы уақыт ішінде қарыз алушы өзінің қалауы бойынша несие алуға, пайдалануға, өтеуге және қайтадан алуға құқылы. Осындай "жаңартылатын" кезең аяқталғаннан кейін жалпы несие шеңберінде алынған барлық сомалар бойынша оларды пайдалану мерзімі өткен болып есептеледі, ал несиелер өзі — несиенің жалпы мерзімінің қалдығына сәйкес өтелуге жатады. Несиенің пайдаланылмаған бөлігі бойынша көрсетілген кезең ішінде міндеттеме үшін комиссия деп аталатын комиссия алынбайды, бұл кез келген сәтте жер пайдаланушыға кредиттің барлық сомасын немесе оның кез келген бөлігін беруге дайын болғаны үшін қосымша ақы болып табылады.

Несие шотын ашу үшін қысқа мерзімді несие беру кезінде ұсынылатын құжаттардан басқа: өтелімділік есебі, қаржыландыру жоспары, шығындар сметасы және басқалары қосымша ұсынылады. Несиелеу объектілері құрылыс, жобалау жұмыстары, күрделі салымдар, ипотека болып табылады. Шоттық жоспары бойынша ұзақ мерзімді кредиттерді есепке алу үшін 1417 "Клиенттерге берілген ұзақ мерзімді несиелер" синтетикалық есебі пайдаланылады, онда шоттың дебеті бойынша клиенттерге берілетін кредиттердің сомалары, сондай-ақ басқа банктердің ұзақ мерзімді кредиттері бойынша сатып алынған талаптардың сомалары жазылады.

Кредит бойынша берешекті өтеуге түсетін сомалар, басқа банкке ұзақ мерзімді кредиттер бойынша берілген талаптар сомалары, сондай-ақ 1424 және 1427 баланстық шоттарға жатқызылған берешектер сомалары жазылады. Бұл шот Үкіметке, жергілікті органдарға, мемлекеттік бюджеттен тыс қорларға, мемлекеттік меншік кәсіпорындарына, коммерциялық және жеке кәсіпорындарға, жеке тұлғаларға — кәсіпкерлерге, заңды және жеке тұлғаларға — резидент еместерге және т. б. берілген несиелер бойынша жүргізіледі.

Талдамалы есеп әрбір қарыз алушы бойынша ашылатын жеке шоттарда берілген қарыздарды өтеу мерзімдері бойынша жүргізіледі. Ұзақ мерзімді несиелендіру кезінде қаражатқа қажеттілік бір сәтте туындайды. Сондықтан несие Шартында Несие беру төлем кестесіне сәйкес, ал қайтару төлем кестесіне сәйкес жүзеге асырылады деп көрсетілген.

Мерзімді міндеттемелер өтеу кестесіне сәйкес рәсімделеді. Кредит беру мынадай бухгалтерлік жазбамен рәсімделеді:

Д - 1417 К — 2203 (банк клиентіне) К — 1051, 1052 (банк клиентіне емес) К — 1001 (жеке тұлғаларға) және бір мезгілде 6125 баланстан тыс шот

бойынша кіріс. Ұзақ мерзімді несиелер бойынша резервті құру нормативтік құжаттарда ерекше көрсетілмеген, сондықтан несие берумен бір мезгілде резерв қысқа мерзімді кредиттер бойынша да — соманың шамамен 2% - ы есептеледі:

Д — 5802 К-1740, 1747.

Көбінесе ұзақ мерзімді несие бойынша қамтамасыз ету объектінің өзі болып табылады. Егер жабдық немесе құрылыс материалдарын сатып алуға кепіл шарты ресімделсе, онда олардың құрылысқа берілуіне қарай кепіл шарты қайта ресімделеді. Мұндай қайта ресімдеусіз кепіл шарты күшін жояды және несие іс жүзінде қамтамасыз етілмеген болып табылады. Несиені уақтылы өтеу Кері байланыс арқылы жүзеге асырылады:

Д - 2203 Д — 1051, 1052 Д - 1001 К - 1417.

Баланстан тыс шоттан мерзімді міндеттеме 6125. Мерзімі өткен ұзақ мерзімді несиелер 1424 "Клиенттердің несиелер бойынша мерзімі өткен берешегі" және 1427 " Клиенттердің несиелер бойынша оқшауланған берешегі" баланстық шоттарында ескеріледі.

Банк операцияларының сенімділігін, заңдылығын, тиімділігін және қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында банктің ішкі бақылау жүйесі болуы тиіс. Бұл банкті басқарудың маңызды құрамдас бөлігі, ол оның үздіксіз жұмыс істеуінің негізі болып табылады.

Сонымен қатар, ішкі аудит банктің несиелік операцияларын бақылайды. Несиелік операциялардың аудиті, ең алдымен, несиелік портфельдің жағдайы және несиелік тәуекелдерді басқару процедураларының тиімділігі туралы объективті ақпарат алуға бағытталуы керек.

Несиелік операциялар аудитінің негізгі міндеттері:

- несиелеу критерийлері;
- берілген несиелер бойынша пайыздық кірістер мен берешекті есептеу және өтеудің дұрыстығы;
- несиелік тәуекелдер резервтерін қалыптастыру тұрғысынан ішкі бақылау жүйелері;
- проблемалық кредиторлық қарыздарды жинау құралдары мен әдістері.

Несиелік тәуекелдерді басқару тікелей қарыз алушылардың несие, пайыздық төлемдер бойынша қарыздарды төлеу бойынша міндеттемелерін орындау қабілетін үнемі талдау және несиелік портфельдің сапасын талдау негізінде жүзеге асырылатын аудит қызметімен тікелей байланысты.

Ішкі аудиторлар клиенттердің несиелік тарихын есепке алудың тиімділігін талдайды. Бұл оң несиелік тарихы бар қарыз алушылармен жұмыс істеу арқылы несиелік тәуекел деңгейін бақылауға мүмкіндік береді.

Несиелік операциялардың аудиті аудиторлық бағдарламаға сәйкес жүзеге асырылады, оны мысал ретінде 1- кестеден көруге болады.

1-кесте – Банктегі несиелік операцияларға арналған ішкі аудит бағдарламасы

Аудитор тексеру керек	Орнатылуы керек
Несие алу үшін клиент ұсынған құжаттардың толықтығы	Қолданыстағы заңнама талаптарына сәйкес жасалған қажетті құжаттардың болуы
Несиені қамтамасыз ету: - бланк (қорғалмаған); - сақтандыру компанияларының, басқа да заңды және жеке тұлғалардың кепілдігімен; - кепіл ретінде	1. Кредиттік комитет отырысы хаттамасының болуы. 2. Тәуекелді есептеудің болуы. 3. Несиелік келісімдердің немесе несиелеу жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ететін құжаттардың қолданыстағы талаптарға сәйкестігі заңнамасы
Несие шоттарын ашу, жүргізу және жабу тәртібі	1. Несиелік шоттар ашуға қажетті құжаттардың болуы 2. Банк басшысының бұйрығының болуы
Несие бойынша пайыздарды есептеу, ресімдеу және алудың дұрыстығы	Ұлттық реттеушінің ережелері мен хаттарына сәйкестігі
Несиелер бойынша мерзімі өткен қарыздың болуы, оны есепке алудың дұрыстығы	1. Несие беру шарттарын орындау 2. Мерзімі өткен қарыздың уақытылы жіктелуі 3. Қарыз бойынша пайыздарды есептеу
Несиелік тәуекелдер бойынша провизияларды қалыптастырудың уақтылығы мен толықтығы	1. Тәуекел мөлшерін бағалау 2. Резервті қалыптастырудың уақтылығы 3. Кредиттік тәуекелді жабу үшін резервтердің жеткіліктілігі.
Берілген несие тәуекелдерін бағалау	1. Ұлттық реттеушінің экономикалық нормативтерін сақтау 2. Несие беру тәуекелін бағалау 1. Ұлттық реттеуші органның экономикалық нормативтеріне сәйкестігі. 2. Кредиттік тәуекелді бағалау.
Үмітсіз несиелерді уақтылы және дұрыс есептен шығару	1. Резерв есебінен 2. Кепілгерлер есебінен 3. Кепілді өткізу есебінен
Ескерту – 17 әдебиет негізінде құрастырылған	

Аудит бағдарламасын жүзеге асыру барысында несиелік жұмысындағы ең көп кездесетін қателіктер мен кемшіліктерге ерекше назар аударған жөн:

1. Шешім қабылдау негізінде құжаттамалық ресімделген сараптама қорытындыларының болмауы.
2. Қамтамасыз етуді тексеру туралы құжаттардың болмауы, қамтамасыз етуді сараптама бағалаудың болмауы.
3. Несиелік келісім-шарттардың, кепіл келісім-шарттарының қолданыстағы заңнамаға сәйкес келмеуі, олардың жарамсыздығына әкелуі мүмкін.
4. Қарыз алушы тарапынан келісім-шарттарға қол қоятын тұлғалардың өкілеттіктерін тексерудің болмауы.
5. Пайыздарды есептеудегі қателер.
6. Қамтамасыз етудің баланстан тыс шоттарында есепке алудың уақтылы болмауы.
7. Белгіленген мерзімде төленген пайыздарды тиісті шоттарға уақтылы жатқызбау.
8. Күмәнді берешекті мерзімін ұзарту, мерзімі өткен, күмәнді берешектер шоттарына ауыстырудың уақтылы болмауы және заңсыздығы.
9. Кредиттік тәуекел деңгейі бойынша кредиттерді жіктеудегі қателер.
10. Кредиттік тәуекелдерге резервтер сомасын есептеу кезінде қамтамасыз етуді есепке алудағы қателер.
11. Резервтерді қате және уақтылы пайдаланбау.

Банк әрбір несиелік бойынша тәуекелді бақылауға міндетті. Ол үшін мамандар қарыз алушының қаржылық жағдайын қарап, оның нарықтағы жағдайын және несиелік қамтамасыз етудің жеткіліктілігін бағалайды. Қарыз алушының қаржылық жағдайы және оның нарықтағы жағдайы үнемі талданады және осындай талдаудың нәтижелері бойынша қарыз алушының ішкі несиелік рейтингі қайта қаралуы мүмкін. Бұл талдау клиенттің шотына қаражаттың түсуі туралы деректерге, соңғы қаржылық есептілікке және қарыз алушының Банкке берген басқа да коммерциялық ақпаратына негізделеді.

Проблемалық активтерді тиімді басқару мақсатында банк мынадай іс-шараларды жүзеге асыруға құқылы:

- проблемалық берешекті алдын алу және уақтылы анықтау;
- банк портфеліндегі проблемалық берешектің мөлшері мен үлесін осындай берешекті қайтару жөніндегі іс-шараларды әзірлеу және іске асыру, атап айтқанда сотқа дейінгі реттеуді қайта құрылымдау, кепілдік мүліктен өндіріп алу, оны болжамды сату және т. б. арқылы қысқарту.;
- төрт кезеңді қамтуы мүмкін проблемалық берешекті басқарудың кешенді тиімді жүйесін енгізу:

1. "Collection" кезеңі әлеуетті проблемалық және проблемалық берешекті анықтауға бағытталған іс-шаралар кешенін қамтиды.
2. "Soft collection" кезеңі 1-90 күн кешіктіріп мерзімі өткен төлемдерді қайтаруға бағытталған іс-шаралар кешенін қамтиды, атап айтқанда, клиенттермен қашықтан байланыс: телефон, SMS, хаттар және т.б..

3. "Hard Collection" кезеңі берешекті ерікті түрде реттеу жолымен 90-180 күнге мерзімі өтіп кешіктірілген төлемдерді қайтаруға бағытталған іс - шаралар кешенін қамтиды.

4. "Legal Collection" кезеңі талап - арыз жұмысы арқылы берешекті мәжбүрлеп өндіріп алу жөніндегі іс-шаралар кешенін қамтиды, яғни кезең "Hard Collection" кезеңімен бір мезгілде басталады.

Аудиторлық тексеру сондай-ақ несиелер бойынша мерзімі өткен берешекті қайта құрылымдау процесін зерделейді. Қайта құрылымдау процесінің негізгі мақсаты проблемалық несиелер бойынша қарыз алушының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру болып табылады. Банк тәжірибесінде қайта құрылымдаудың бірнеше сценарийлері бар:

- кепілсіз несиелерді қайта құрылымдау - айыппұлдар мен өсімпұлдар, комиссиялар, сыйақылар, қарызды өтеу кестесінің өзгеруі бойынша қарызды қайта есептеу жолымен қарызды ішінара өтеу;

- тұтынушылық кредиттерді қайта құрылымдау-өсімпұлдар мен айыппұлдар бойынша борышты ішінара қайта есептеу есебінен берешекті азайту, борыштың бір бөлігін "кешіру", борышты өтеу кестесін өзгерту, валюталық кредиттерді ұлттық валютаға айырбастау және т. б.;

- «шағын кәсіпкерліктің» проблемалық активтерін қайта құрылымдау - сот шығындары мен өсімпұлдарды қоспағанда, айыппұлдар мен өсімпұлдар, комиссиялар, сыйақылар бойынша қарызды ішінара қайта есептеу есебінен қарызды азайту (сот шығыстары мен айыппұлдарды клиент қайта құрылымдау жүргізілген кезде төлеуге тиіс).

Несиелік операциялар аудитінің бірыңғай әдістемелік негізін құру, несиелеу процесінде ішкі аудиттің функцияларын күшейту банктің несиелік портфелінің жағдайы туралы бухгалтерлік ақпараттың сенімділігін қамтамасыз етеді және нәтижесінде несиелік операцияларды басқару сапасын жақсартады [17].

Қазіргі уақытта банк қызметін тексеру өте маңызды. Қаржылық қатынастардың барлық қатысушылары несиелік ұйымдардың қаржылық жағдайы мен қызметі туралы сенімді ақпаратқа қызығушылық танытады. Қаржылық қатынастардың барлық қатысушылары несиелік ұйымдардың қаржылық жағдайы мен қызметі туралы сенімді ақпаратқа назар аударады.

Банктердің қызметі олардың акционерлері, салымшылары мен кредиторлары болып саналатын азаматтардың, кәсіпорындардың, ұйымдардың, фирмалардың кең ауқымының мүліктік және әлеуметтік құқықтарын қозғайды, сондықтан мемлекет өзінің уәкілетті органы тұлғасында әрбір банк пен банк жүйесінің орнықтылығын байқауға және бақылауды іске асырады. Екінші деңгейлі банктер арасында несиелік қатынастардың болуына байланысты кейбіреулердің тұрақтылығы басқаларының тұрақтылығымен тікелей байланысты. Аудит деп Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қаржылық есептілікті және басқа да ақпаратты жасау туралы тәуелсіз пікір білдіру мақсатындағы жүргізілетін тексеруді айтады. Қаржы жылының қорытындысы бойынша аудит жүргізу банк және банк холдингі ірі қатысушылар болып табылатын банктер,

банк холдингтері және ұйымдар үшін міндетті болып саналады. Банк аудиті аудиторлық қызмет түрлерінің бірі болып табылады.

Банк аудитінің басты мақсаты банктің қаржылық есептілігінің дұрыстығын, сонымен қатар ол жасаған операциялардың ҚР заңнамасына сәйкестігін анықтау және аудитордың банктің қаржылық есептілігінің оның нақты жағдайына сәйкестігі туралы пікір білдіруі болып есептеледі. Ал аудиттің екінші мақсатына банктің ішкі бақылау жүйесінің сәйкестігін тексеру жатады. Аудит ұғымы тексеру және бақылау сияқты ұғымдарға қарағанда әлдеқайда кең.

Банктік тәуекелдер бұл банктің қызметіне әсер ететін ішкі және сыртқы факторлармен байланысты өтімділікті немесе қаржылық шығындарды жоғалту мүмкіндігі дер түсіндіріледі. Банктік тәуекелдердің тізбелері және анықтамалары «International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards» банктік қадағалау жөніндегі Базель комитетінің ұсынымдарына сай келтіріледі.

Базель-2-ден көрініп тұрғандай, келесі кезең үшін банк тәжірибесінің ішкі жүйелерінің бірі - бұрыннан болып жатқан дағдарысты басқаруға емес, қаржылық катаклизмдердің алдын алуға бағытталған тәуекелдерді басқарудың ішкі жүйесін жетілдіру ең өзекті болып табылады. Тәуекелдерді басқаруды объективті түрде сөзсіз жақсарту-бұл мемлекеттік-реттеуші режимді қатаңдату емес, Базель 2-нің жалпы контексті. Міндетті аудит тікелей заңнамада немесе мемлекеттік органдардың тапсырмасы негізінде белгіленген жағдайларға байланысты жүргізіледі. Міндетті аудиттің көлемі мен оны жүргізу тәртіптері заң нормаларына сәйкес регламенттеліп отырады.

Айтып өткендей, аудитті аудиторлық қызмет туралы заңнамаға сәйкес аудитті жүргізу құқығы арнайы рұқсаты бар аудиторлық ұйым жүргізе алады. Аудитор аудиторлық қызметтің бір аудиторлық ұйымның құрамында жүзеге асыра алады. Аудиторлық ұйым жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің ұйымдық-құқықтық нысаны негізінде құрылады. Аудиторлық ұйым басшысының «аудитор» біліктілік куәлігі болуы керек.

Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін ірі халықаралық аудиторлық ұйымдар - бұл «Үлкен төрттік» деп аталатындар (PwC, KPMG, Ernst & Young, Deloitte), олар Қазақстан Республикасындағы банктік қызметті нақты тексереді.

Қазіргі кезде экономикалық субъектілердің көпшілігі, оның ішінде коммерциялық банктер жыл сайынғы тексеруден өтуге міндетті. Банктер белгіленген нысандағы аудиторлық қорытындыны алып, жыл сайын аудиторлық ұйым растаған есептілікті жариялауға тиіс қаржылық мекеме [18].

Банктегі несиелік операцияларының аудитін ұйымдастыру келесідей:

Шарттардың жасалуының және орындалуының дұрыстығы несиелік келісімдер тізіліміне сәйкес тексеріледі, барлық берілген заемдар бойынша келісімшарттардың бар-жоғы және барлық келісімшарттар бойынша несиелік шоттар ашылған-ашылмағандығы анықталған.

Несиелік шарттар мен қамтамасыз ету шарттарының заңды ресімделуі; қарыз алушылардың кредиттік досьесінде олардың қаржылық жағдайы туралы материалдардың; кредитті қайтару қабілеті туралы куәландыратын құжаттардың; кепіл, кепілдік, кепілгерлік шарттарының, сақтандыру куәліктерінің дұрыс ресімделген шарттарының болуы; кредиттің нысаналы пайдаланылуын және оның қайтарылуын қамтамасыз ететін тауар-материалдық құндылықтардың сақталуын бақылауды жүзеге асыруды куәландыратын материалдардың болуы; кепілдік құндылықтарды сақтау шарттары туралы құжаттардың болуы тексеріледі.

Пайыздық мөлшерлемелердің негізділігі тексеріледі. Бұл жағдайда олар өте төмен және жоғары ставкаларға назар аударып, себептерін анықтайды. Банк несиелік шарттарының талаптарын банктің орындауын және сыйақыны өндіріп алудың уақтылығы және олардың кіріске жатқызылуы, мерзімі өткен қарыздарды мерзімі өткен шоттарға жатқызу және осы операцияларды орындау тұрғысынан тексеріледі.

Мерзімі өткен несиелерге ерекше назар аударылады. Оларды талдау келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- қарызды уақытында төлемеген қарыз алушылардың құрамы;
- осы қарыздарды беру шарттары;
- қарыздардың жалпы сомасында мерзімі өткен қарыздардың құрамы;
- мерзімі өткен несиелердің активтердің жалпы көлеміндегі үлесі;
- несиелер бойынша ықтимал шығындар резервін құруды толықтыру.

Несиелердің мерзімін ұзартудың себептері, сондай-ақ мерзімі өткен және негізсіз ұзартылған несиелер бойынша қолда бар кепілге ешқандай өндіріп алудың қолданылмау себептері анықталады. Несиелік рұқсат етілген ең жоғары мөлшері бақыланады, өйткені олардың қайтарылмауы банктің өтімділігіне айтарлықтай әсер етеді.

Қарыздарды өндіріп алу операциялары және оларды ықтимал шығындар резервін құруды толықтыру есебінен есептен шығару тексеріледі. Шығындар резервін құруды толықтыруды құрған кезде несиелік портфельдің сапасын тексеру нәтижесінде аудитор төмендегілер туралы пікір білдіруі керек:

- тәуекел топтары бойынша несиелерді жіктеудің дұрыстығы;
- банктің несиелік портфелінің өтімділігі және банктің операцияларды 12 айдан кем емес жалғастыру мүмкіндігіне күмән болмауы;
- қалыптасқан резервтің жеткіліктілігі;
- үмітсіз несиелерді есептен шығару дұрыстығы.

Бухгалтерлік есеп тексеріледі [12].

Аудиттің кезеңдері анықталады:

- алдын-ала жоспарлау;
- аудиттің жалпы жоспары мен бағдарламасын дайындау және жасау, оның ішінде бухгалтерлік есеп пен ішкі бақылау жүйелерін зерттеу және ішкі бақылау жүйесінің тиімділігін бастапқы бағалау, маңыздылық пен аудиторлық тәуекел деңгейін белгілеу, аудиттің үлгісін жасау;
- аудиттің жалпы жоспары мен бағдарламасын жүзеге асыру;

- аудит нәтижелерін қорытындылау және аудиторлық есеп пен аудиторлық есебін жасау.

Алдын-ала жоспарлау кезеңін банк басшылығының, несиелік комитетінің төрағасымен, бас есепшісімен және ішкі бақылау қызметінің басшысымен сұхбаттасудан бастаған жөн.

Банктің несиелік операциялар аудитін жоспарлау кезінде ішкі бақылау жүйесін бағалауды екі кезеңде жүргізеді:

- 1) ішкі бақылау жүйесімен жалпы танысу;
- 2) ішкі жүйенің сенімділігін бастапқы бағалау және бақылау жүргізу.

Несиелік операциялар аудитінің жалпы жоспарында тексерудің негізгі мақсаты мен бағытын, аудиттің жүргізу тәсілін, маңыздылықтың белгіленген деңгейін, аудиторлық тәуекелдің параметрлерін, аудиторлардың жұмыс тобының саны мен біліктілігін, олардың міндеттерін, жауапкершілігін және бағыныстылығын көрсету; тексеру жүргізу мерзімдерін және аудиторлық қорытынды мен егжей-тегжейлі есепті ұсыну күнін белгілеуді ұсынады.

Коммерциялық банктің несиелік операцияларына аудит жүргізу бағдарламасы аудиторлық дәлелдемелерді жинауға арналған аудиторлық рәсімдердің егжей-тегжейлі тізбесін білдіреді. Бағдарлама екі бөлімнен тұруы керек.

Бағдарламаның бірінші бөлімінің мақсаты-жүйені бағалауды тұжырымдау кредиттік тәуекелдерді басқару.

Бағдарламаның екінші бөлімінің мақсаты - несиелік бухгалтерлік есептің сәйкестігі туралы кәсіби пікір білдіру үшін аудиторлық дәлелдемелердің жеткілікті көлемін жинау берілген кредиттер, оларды қамтамасыз ету, есептелген және алынған пайыздар, несиелер бойынша ықтимал шығындар резерві бөлігінде бухгалтерлік есептіліктің барлық маңызды аспектілеріндегі операциялар мен растықтың талаптарына сәйкес келуі. Аудиттің нәтижелері бойынша банктің несиелік операцияларды жүргізу кезінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкестігі туралы негізделген тұжырымдарды тұжырымдау қажет[19].

Аудитордың есебінде несиелік қоржынның сапасы туралы мазмұны құпия болып есептеледі, онда тексеру жүргізудің барлық сатыларында қолданылатын іріктемелердің түрлері мен параметрлері туралы мәселе көрсетілуге және аудиторлық қорытындыда қамтылған барлық қорытындылардың толықтай дәлелдемесі көрсетілуге тиіс.

Аудит әдістерінің тобы бар:

- бақылау әдістері;
- аналитикалық тәсілдер;
- операцияларды егжей-тегжейлі зерттеу.

Бақылау әдістеріне мыналар жатады:

- банк басшылығының бақылау сапасы;
- компьютерлік басқару жүйелерінің болуы;
- физикалық бақылау, яғни факт болғаннан кейін активтерді тексеру.

Аналитикалық әдістерге мыналар жатады:

- несие сомасын немесе шоттағы қалдықты растау үшін клиенттерге хаттар жіберу;
- ағымдағы және өткен жылдардағы операциялардың, кірістердің өсу немесе төмендеу қарқынын зерттеу және т.б.

Операцияларды зерттеу мыналарды қамтиды:

- бухгалтерлік құжаттарды тексеру;
- операцияларды нақты тексеру;
- бухгалтерлік есепті тексеру;
- есепке алудағы жазбаларды құжаттармен салыстыру;
- қарсы тексерулер жүргізу[12].

Аудиторлық тексерулерді ұйымдастыру, жоспарлау, жүйелі зерделеу, мәні бойынша аудиторлық процедураларды орындау, пікір қалыптастыру және аудиттің нәтижелері бойынша қорытынды құжаттарды дайындау сияқты бірінен кейін бір жалғасып кете беретін тізбекті кезендерден тұрады.

1.3 Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі

Қазіргі уақытта Қазақстандағы банктер есеп айырысу, кассалық, депозиттік және кредиттік операциялар жүргізетін, сондай-ақ қаржы нарықтарында операциялар жасайтын жетекші маклер болып табылады. Тиісінше, олардың қызметі тұтастай алғанда Қазақстан экономикасының және жекелеген жеке және заңды тұлғалардың жай-күйіне айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, банктік аудиттің және оны жүзеге асыру стандарттарының өзекті мәні анықталады.

Аудит - Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қаржылық есептілікті және басқа да ақпаратты жасау туралы тәуелсіз пікір білдіру мақсатындағы тексеру. Қаржы жылының қорытындылары бойынша аудит жүргізу банктер, банк холдингтері және банк немесе банк холдингі ірі қатысушылар болып табылатын ұйымдар үшін міндетті. Аудиторлық қызметті жүзеге асыруға лицензиясы бар аудиторлық ұйымдар аудиторлық қызметпен айналысу құқығына ие болады. Банк қызметіне аудит жүргізуге лицензияны уәкілетті орган береді.

Банктік аудиттің басты мақсаты - бұл банктің қаржылық есептілігінің дұрыстығын және ол жасаған рәсімдердің ҚР қолданыстағы заңнамасына сәйкестігін дәлелдеу, сондай-ақ аудитордың банктің қаржылық есептілігінің оның нақты жағдайына сәйкестігі туралы пікір білдіруі. Аудиттің екінші мақсаты-банктің ішкі бақылау жүйесінің сәйкестігін тексеру.

Шетелде де, Қазақстанда да аудиттің дамуы аудиторлық қызметті біріздендіру қажеттігіне алып келді. Аудит кезінде жалпы ережелер, тәсілдер, тұжырымдамалар қажеттілігі, әсіресе, бір мемлекет шеңберінен шыққан трансұлттық корпорациялардың дамуына байланысты өзекті болды. Сонымен бірге, осы корпорацияларға қызмет көрсететін аудиторлық фирмалар ірі

халықаралық топтарға біріге бастады. Нәтижесінде, аудиттің стандарттары алдымен ұлттық, содан кейін халықаралық деңгейде дами бастады.

Қазақстан Республикасының «Аудиторлық қызмет туралы» Заңында «ұйымдардың стандарттары - бұл аудиторлық ұйымның ішкі құжаттары, оларда аудиторлық тексеру жүргізу тәртібіне бірыңғай талаптар белгіленеді» делінген. Банк аудиті "аудиторлық қызмет туралы" ҚР Заңына және бухгалтерлердің халықаралық федерациясы жанындағы халықаралық аудиторлық практика жөніндегі комитеттің Қазақстан Республикасында оларды ресми жариялауға жазбаша рұқсаты бар ұйымның мемлекеттік және орыс тілдерінде жариялаған мемлекеттік заңнамаға қайшы келмейтін халықаралық аудит стандарттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Аудиторлық стандарттар аудиторлық рәсімге, аудиторлық есептің және аудитордың есебіне және оған байланысты көрсетілетін қызметтердің сапасын жобалауға және бағалауға бірыңғай талаптарды белгілейтінін атап өткен жөн. Олар қаржылық есептілікті пайдаланушылардың қажеттіліктерін көбірек қанағаттандыру үшін экономикалық жағдайдың дамуына байланысты қайта қаралуы және өзгеруі мүмкін.

Аудит стандарттарының құндылығы мынада: олар сақталған кезде аудиттің сапасы қамтамасыз етіледі, әдістеме мәселелерінде аудиттің біртұтастығы, аудитке көзқарастардың бірлігі және аудиторлық есептер дайындалады.

Несиелердің аудитін банктің бақылаушысына бағынатын арнайы бөлім тексереді. Бұл тексеру несие портфелін бақылауға ұқсас, бірақ оны әдетте несие бөлімдерімен байланысы жоқ тәуелсіз қызметтердің қызметкерлері жасырын түрде жүзеге асырады [20].

Белсенді операцияларды басқарудағы негізгі тексерулер – активтердің құрылымы мен сапасы банктің өтімділігін, төлем қабілеттілігін және сенімділігін анықтайтындығына байланысты ең ұзақ және көп уақытты қажет ететін кезең.

Аудиттің басты бағыттары:

- операциялардың заңға сәйкестігін тексеру;
- операциялардың тәуекелділігін талдау және бағалау;
- активті операцияларды жасау бойынша банктің басқару деңгейін бағалау.
Бұдан басқа, кредиттік ұйымның клиенттермен өзара қарым-қатынасының мынадай салалары тексеріледі:

- кредиттік бөлімнің жұмысын ұйымдастыру;
- кредиттік операциялар бөлігінде жауапты қызметкерлердің міндеттерін бөлу, банктің кредиттік саясатына барабар;
- құжаттарға, яғни кредиттік досьеге, кепіл жөніндегі құжаттамаға және т. б. қол жеткізуді шектеу;
- кредиттік өтінімді қарау рәсімі;
- ықтимал шығындар резервтерін қалыптастыру әдістемесі.

Банктің несиелік операцияларына аудит жүргізу үшін аудитор мынадай ақпарат көздерін сұратады:

- жарғы;

- қарыз алушылардың кредиттік досьесі;
- кредиттік қатынастардың пайда болуын, дамуын және тоқтатылуын көрсететін құжаттар;
- банкке шағымдар мен наразылықтар;
- алдыңғы аудиторлық тексерулердің актілері;
- ақша-есеп айырысу құжаттары;
- есеп беру.

Банктің несиелік жұмысының жай-күйімен алдын-ала танысқаннан кейін аудитор тексерудің үздіксіз немесе таңдаулы әдіспен жүргізілетіні туралы шешім қабылдауы керек. Үздіксіз тексеру әдетте мерзімі өткен және ұзақ мерзімді несиелерге ұшырайды[12].

"Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 11 қарашадағы №203 жарлығымен 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік органы – Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі жұмыс істейді. Агенттік Қаржы қызметтерін тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың тиісті деңгейін қамтамасыз ететін, қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге және Қаржы нарығын дамытуға жәрдемдесетін, Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын, сондай-ақ құзыреті шегінде өзге де тұлғаларды мемлекеттік реттеуді, бақылауды және қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады. Екінші деңгейдегі банктердің қызметіне бақылауды жүзеге асыру және олардың аффилиирленген тұлғаларының, банк холдингтерінің, микроқаржы қызметін жүзеге асыратын ұйымдардың, банк конгломераттарының, ипотекалық ұйымдардың, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ұлттық басқарушы холдингтің еншілес ұйымдарының, Ұлттық пошта операторының, кредиттік бюролардың, банктердің уақытша әкімшіліктерінің, тарату комиссияларының қызметін талдау, олардың Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптардың сақталуын бақылау арқылы жүзеге асырады., тұрақтылығын қамтамасыз ету, сондай-ақ банктер салымшыларының және банктік емес ұйымдардың мүдделерін қорғау мақсатында жүзеге асырылады.

Жұмыс істемейтін несиелер бойынша халықаралық тәжірибелерді қарастыратын болсақ, қаржы дағдарыстарының салдарымен күресте әлем елдерінің үкіметтері қаржы секторының тұрақтылығын тұрақтандыру мақсатында түрлі шаралар қабылдайды. Корея үкіметінің тәжірибесін алып қарастыратын болсақ, Кореяның активтерді басқару корпорациясының жұмыс істеп тұрған ұйымына NPL төмендету бағдарламасын іске қосуды тапсырды. КАМСО туралы Заңның талаптарына сәйкес проблемалық несиелерді реттеу қызметі жұмыс істемейтін активтерді басқару қоры арқылы жүргізілді. Үкімет қабылдаған стратегияға сәйкес жүйедегі жұмыс істемейтін қарыздардың 50% - ын қаржы ұйымдары өз бетінше сауықтыруы тиіс еді, ал қалған 50% - ын КАМСО сатып алды. Бұл стратегия тиімді болды және NPL деңгейі тез төмендей бастады. КАМСО активтерді банктерден ғана емес, басқа қаржы

институттарынан да сатып алуға құқылы болды. Иеліктен шығару сатушы ұйымды сауықтыру үшін аса маңызды деп саналған проблемалық кредиттерді, сондай-ақ бірнеше кредиторлармен проблемалық кредиттерді сатып алуға басымдық берілді. Активтердің құнын арттыруға бағытталған әдістерді қолдану барысында КАМСО жаңадан құрылған жұмыс істемейтін қарыздар нарығында инвесторлардың берік базасын құруға үлес қосты. Бірнеше банк КАМСО ашқан жолға түсіп, проблемалық несиелерін тікелей шетелдік инвесторларға, соның ішінде КАМСО серіктестеріне сатты. КАМСО Кореядағы Стресстік активтер нарығын құруға үлкен үлес қосты, бұл банктер мен басқа қаржы ұйымдарына несиелік тәуекелдерді тиімді басқарудың жаңа мүмкіндіктерін берді.

Сонымен қатар, КАМСО-ның жұмыс істемейтін қарыздарды сатып алу қызметінің нәтижесінде қаржы секторының NPL деңгейі төмендеді [21].

Испандық тәжірибеге келетін болсақ, Еуроаймақтағы қарыз дағдарысының басталуы 2008 жылдың аяғында экономиканы күрт құлдырауға итермеледі. 2009 жылы экономикалық құлдырау 3,5 пайызды құрады. 2010-2011 жылдары девелоперлерге берілген жұмыс істемейтін кредиттердің көлемі 14% - дан 21% - ға дейін өсті. Қаржылық есептілікте қарыздарды көрсетудің ашықтығын арттыру және шығындарды тану жөніндегі бастамалардың қабылдануына қарамастан, бұл инвесторлардың банк жүйесіне деген сенімін қалпына келтіру үшін жеткіліксіз болды. Осыған байланысты, 2012 жылы билік активтерді диагностикалау мен саралауды, сондай-ақ банктерді қайта құрылымдау мен қайта капиталдандыруды қамтитын банктерді қайта құрылымдаудың кешенді стратегиясын іске асыруды бастады. . Бұл стратегияның негізгі элементтерінің бірі банктік қайта құрылымдау нәтижесінде алынған активтерді басқару қоғамын (SAREB) құру болды.

Сатып алынған проблемалық кредиттерді реттеу үшін SAREB бес құралды қолданады: берешекті өндіріп алу, берешекті қайта құрылымдау, борышкердің кепілді мүлікті борышты өтеу есебіне беруі, заңды рәсімдерге бастамашылық ету арқылы берешекті мәжбүрлеп өндіріп алу және қарыздарды үшінші тұлғаларға беру.

SAREB проблемалық активтерді сатып алуға және бағалауға келесі тәсілді қолданды.

Тиісті диагноздың нәтижелері бойынша Испанияның коммерциялық банктері 4 топқа бөлінді:

0-топ-капитал тапшылығы жоқ банктер;

1-топ-банктерді қайта құрылымдау қорына;

2-топ-капитал тапшылығы бар және мемлекеттік көмекке жүгінбестен оны қанағаттандыра алмайтын банктер;

3-топ-капитал тапшылығы бар банктер, олар мемлекеттік көмекке жүгінбестен қайта капиталдандыру жоспарларын қабылдай алады.

1 және 2 топтардағы банктер SAREB-де активтерді сатуға міндетті болды.

2017 жылы SAREB компаниясы халықаралық инвесторларға бағытталған активтерді сатуға арналған онлайн-платформаны іске қосты. Платформаны іске қосудың мақсаты әлеуетті сатып алушыларды жоспарланған сату туралы

хабардар ету болды, бұл еуропалық жұмыс істемейтін несие нарығын іске қосу бастамасының бөлігі болды.

Маркетингтік іс-шараларды өткізу үшін SAREB үшінші тарап ұйымдарын тартады [22].

Аудит нәтижелері маңызды басқару шешімдерін қабылдау үшін негіз болып табылады. Сондықтан халықаралық тәжірибеде аудитті тек кәсіби аудиторлық ұйымдар ғана емес, ұлттық деңгейде де реттеу жасай алады.

Нормативтік реттеу - аудит объектісінің заңмен, ережелермен қарастырылған нормалар мен ережелерге қатысты жұмысын зерттеу жүргізу. 250 Халықаралық аудит стандарты "қаржылық есептілік аудитіндегі заңдар мен ережелерді қарау" деген "Жалпы түсінік алу үшін аудитор белгілі бір заңдар мен ережелер ұйымның қызметіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін екенін мойындауы керек. Ұйымның белгілі бір заңдар мен ережелерге сәйкес келмеуі оның қызметінің тоқтатылуына немесе ұйымның өз қызметін үздіксіз жалғастыра алатындығына күмән тудыруы мүмкін. Мысалы, мұндай әсер ұйым лицензияда немесе оның қызметіне берілген басқа рұқсаттарда көрсетілген талаптарға сәйкес келмеген кезде мүмкін болады. Демек, кәсіпорынның заңдар мен ережелерді сақтамауы оның қаржылық есептілігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін деп болжау керек. Есепке алуды жүргізуден әдейі бас тарту, құжаттарды бұрмалау, сөз байласу нәтижесінде елеулі бұрмаланулар болуы мүмкін. Аудиттің негізгі мақсаты-кәсіпорындардың, клиенттердің қаржылық есептілігінің дұрыстығын анықтау. Американдық қауымдастықтың пікірінше: Аудит-бұл экономикалық қызмет пен оқиғалар туралы ақпаратты алу мен бағалаудың, олардың белгілі бір өлшемдерге сәйкес келуінің және мүдделі пайдаланушыларға нәтижелер берудің жүйелі процесін.

Аудиттің негізгі функциялары:

- 1) бақылау және тексеру;
- 2) сараптамалық бағалау;
- 3) басқару;
- 4) кеңес беру
- 5) өндірістік
- 6) ақпараттық

Аудит келесі компоненттерден тұрады:

- 1) Экономика объектісі;
- 2) Өндіріс жағдайы және ақпарат;
- 3) Аудитордың біліктілігі;
- 4) Техникалық сапа;
- 5) Аудиттің мазмұны туралы ақпарат
- 6) Аудиторлық есеп

Аудит барысында келесі принциптерді ұстану керек: адалдық, объективтілік, Кәсіби құзыреттілік, құпиялылық, Тәуелсіздік, әдептілік, ұқыптылық, адалдық, ғылыми, дәлдік, ашықтық және т. б.

Аудит мынадай ұғымдардан тұрады:

- 1) мінез-құлық этикасы;

- 2) Тәуелсіздік;
- 3) Кәсібилік;
- 4) Дәлелдемелер;
- 5) Баяндаудың дәлдігі [15].

Халықаралық стандарттар негізінде ұлттық стандарттар жасалады, оларды әзірлеу кезінде халықаралық стандарттар ескеріледі немесе әзірлеу үшін негіз болады. Кейбір мемлекеттер өздерінің жеке стандарттарын абайлап қалыптастырады және халықаралық аудит стандарттарын қолданады.

Мысалы, өзінің ұлттық стандарттары бар Канадада, Ұлыбританияда және АҚШ-та аудиторлық ұйымдар халықаралық стандарттарды тек назарға алады. Сонымен қатар, басқа елдерде, мысалы, Австралияда, Бразилияда, Голландияда және т.б., халықаралық стандарттар өздерінің даму негізі ретінде қолданылады. Өз стандарттарын әзірлеу туралы шешім қабылданған елдерде Кипр, Малайзия, Нигерия және т.б. халықаралық стандарттар ұлттық стандарттар ретінде қабылданады.

Қалыптасқан экономикалық жағдайды және аудиттің халықаралық стандарттары көптеген ұлттық және спектрлерді ескермейтіндігін ескере отырып, Қазақстанда жеке банктік және жалпы аудит стандарттарының жеке ұлттық жүйесін құру қажеттілігі туындамады.

Сондай-ақ беделді халықаралық ұйымдардың әзірлемелері мен әдіснамасын пайдаланатын, бірақ, ең алдымен, үздік отандық практикаға сүйенетін кәсіби сертификаттаудың ұлттық жүйесін құру. Сондай-ақ беделді халықаралық ұйымдардың әзірлемелері мен әдіснамасын пайдаланатын, бірақ, ең алдымен, үздік отандық практикаға сүйенетін кәсіби сертификаттаудың ұлттық жүйесін құру [20].

ҚР-да халықаралық бірлескен фирмалар қызметінің дамуымен және өңірлерде аудиторлық фирмалардың енгізілуімен аудитті халықаралық ауқымда біріздендіру қажеттілігі туындады. Тәжірибе көрсеткендей, жақын (ТМД) және алыс шет елдерде аудиторлық қызметті дамыту жолдары бірдей, сондықтан аудиттің келесі мәселелерін шешетін кез-келген елдің аудиторлық фирмалары олардың әдіснамасына, ғылыми, практикалық маңыздылығына назар аударады және экономикалық құрылымның ерекшеліктерін ескере отырып аудит стандарттарын әзірлейді.

ХАС тағайындау:

- ✓ олар аудиторларды дайындау, аудит жүргізу сапасының белгілі бір кепілдіктерін және аудит нәтижелерінің сенімділігінің белгілі бір деңгейін қамтамасыз етеді;
- ✓ стандарттар аудиторлар практикасына жана ғылыми жетістіктерді енгізуге ықпал етеді және аудитор мамандығының лайықты қоғамдық беделін қалыптастырады;
- ✓ олардың көмегімен аудиторлық процестің жекелеген элементтерінің байланысы қамтамасыз етіледі және аудитор жұмысының сапасын бақылау мүмкіндігі жасалады;

- ✓ оларды дәйекті қолдану клиенттің талаптары негізінде сот ісін жүргізудің талап қою істері туындаған кезде аудитордың пайдасына шешуші дәлел және аргумент болып табылады.

Қазақстан посткеңестік елдер арасында бірінші болып аудиторлық бағдарлама мен Халықаралық аудит стандарттарын енгізді. Басқа бұрынғы кеңестік республикаларда аудиторлық қызмет кейінірек енгізіліп, дами бастады. Әйтпесе, мемлекет басшысы өз сөзінде бірнеше рет атап өткендей, экономиканы нарық қағидаттары негізінде құру және халықаралық биржаларға шығу қиын.

Қазақстанда аудиторлық бақылау жүргізу тәртібі "аудиторлық қызмет туралы" Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 20 қарашадағы № 304 Заңымен реттеледі [23].

Қазақстанда аудит стандарттары ХАС негізінде Республикалық аудиторлар палатасының конференциясында қабылданады және уәкілетті мемлекеттік орган бекітеді. Бірқатар штаттарда (Австралия, Бразилия, Голландия, Ресей) ISA ұлттық нормативтік құжаттарды әзірлеу үшін негіз ретінде алынды.

Бүгінде Қазақстанда шетелге қарағанда біршама өзгеше жағдай қалыптасты. Аудиттің қалыптасуының бастапқы кезеңінде тек экономикалық субъектілер ғана емес, кейбір аудиторлар мен аудиторлық ұйымдар оның мәні мен мақсаттарын түсіне бермейді. Мұндай жағдайда тексерулердің сапасы үшін жауапкершілікті мойнынан алып тастағысы келетін аудиторлар тарапынан теріс пайдалану мүмкіндігі алынып тасталмайды. Бұл теріс қылықтар, басқалармен қатар, маңыздылық пен тәуекелдік тұжырымдамаларын манипуляциялау кезінде көрінеді, нәтижесінде маңыздылықты анықтау және бағалау критерийлері мен тәсілдер жүйесі қажет. «Маңыздылық және аудиторлық тәуекел» аудиторлық қызметі [24].

Аудиторлар мен аудиторлық фирмалар ХАС негізінде қызметтердің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін аудиторлық фирманың ерекшелігін ескеретін және тексерудің, аудиторлық құжаттарды жинаудың, оларды құжаттандырудың, клиенттермен қарым-қатынас саясатының, ішкі бақылаудың, фирманың ішкі есептілігінің нақты рәсімдерінің мазмұнын ашатын ішкі стандарттарын әзірлеуі керек. Бұл қажетті дәлелдемелерді жинауды жеңілдетеді, тексеру уақытын қысқартады, қорытынды жасау кезінде қателіктер қаупін азайтады.

Ұлттық талаптар дәлірек және толық қамтылғанына қарамастан экономикалық қатынастардың ерекшелігі мен жеке мемлекеттің дәстүрлері, сыртқы экономикалық байланыстардың дамуы, сондай-ақ кең инвестициялық саясат ішкі және халықаралық экономикалық субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметі мен қаржылық жағдайының тиімді көрсеткіштерін қалыптастырудың бірыңғай тәсілдерін әзірлеуді үнемі талап етеді [25].

Клиенттердің несиелік шотын ашу мен жабу ішкі бухгалтерияның бұйрығы бойынша жүргізіледі. Несие толық сомада немесе бөлшектеп қайтарылады.

Қызмет көрсетіп отырған банк клиенттерге несиелік берген кезде мынадай корреспонденттік шоттар құрылады:

Дт 1411, 1417 «Клиенттерге берілген қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қарыздар»

Кт 1001 «Кассадағы қолма-қол ақша»

2203 «Клиенттердің ағымдағы есепшоттары».

Мерзімді міндеттемелер бір мерзімде баланстан тыс шотқа «Әр түрлі құндылықтар және құжаттар» (7339) келіп түседі. Басқа банк қызмет көрсететін клиенттерге несиелік беру кезінде мынадай бухгалтерлік жазу жасалады:

Дт 1411 «Клиенттерге берілген қысқа мерзімді қарыздар»

1417 «Клиенттерге берілген ұзақ мерзімді қарыздар»

Кт 1050 «Банктің корреспонденттік есепшоттары».

Клиенттерге шетел валютасымен несиелік берген кезде келесідей жазу жасалады:

Дт 1411, 1417 «Клиенттерге берілген қысқа және ұзақ мерзімді қарыздар»

Кт 1858 «Банктің шетел валютасы бойынша валюталық қысқа позициясы»

2858 «Банктің шетел валютасы бойынша валюталық ұзақ позициясы».

Банктің негізгі қызметі - сыртқы қаражаттарды тарту және басқаларға несиелік беру. Бұл қызметте өзін-өзі қамтамасыз етудің себебі, несиелік берілген қаражат бойынша пайыздық мөлшерлеме банк берген несиелікден әлдеқайда төмен.

Банк сыйақысының мөлшері көптеген факторларға байланысты:

- несиелік сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы. Кез-келген нарықта сұраныс несиелік ұсынысына қарағанда көбірек және керісінше.

- Ұлттық Банктің саясатын бақылау. Біздің жағдайда Ұлттық банк екінші деңгейлі банктің пайыздық саясатын анықтауға араласпайды. Банк несиелік бойынша пайыздық мөлшерлемені пайыздық мөлшерлемені көтеру немесе төмендету, ынталандыру шараларын қолдану, міндетті резервтік мөлшерлемені және қайта қаржыландыру ставкасын түзету арқылы анықтайды.

- несиелік сомасы мен мерзімі, яғни несиелік мөлшері неғұрлым көп болса, несиелік мерзімі неғұрлым ұзақ болса, пайыздық мөлшерлеме соғұрлым жоғары болады;

- несиелік капиталдың құны;

- Қарыз алушының несиелік қабілеттілігі. Егер қарыз алушының қаржылық қатынастары тұрақты және сенімді болса, онда банк төмен пайыздық мөлшерлемені белгілейді, ал керісінше, егер қарыз алушы сенімсіз болса, онда банк жоғары пайыздық мөлшерлемені белгілейді.

- кепілдің сипаттамалары яғни, кепілдің сенімділігі, кепілге салынған мүліктің өтімділік дәрежесі;

- несиелік мақсаты.

Банктік несиелік пайыздық мөлшерлемесінің деңгейіне әсер ететін тағы бір маңызды фактор - банктің қаржылық жағдайы. Меншікті капиталы жеткіліксіз банктердің кірістілігі жоғары болмайды. Күтпеген жағдайларда резервтердің сенімділігі немесе жоғалуы тек белсенді пайыздық саясатқа сәйкес әрекет етуі мүмкін. Егер банктер осы позицияларда тиісті деңгейде болса, онда

олар қарапайым пайыздық саясатты жүргізе алады. Банк ставкаларына инфляция қатты әсер етеді. Инфляцияға байланысты банктік несиенің пайыздық мөлшерлемесі де көтеріледі.

Бұдан банктік пайыздық мөлшерлемелердің жоғарғы шегі нарықтық конъюнктурамен анықталады, ал төменгі шегі несиелік мекемелердің жұмыс жағдайына байланысты болады деген қорытынды жасауға болады.

Несиелік пайыздарды төлеу және аудару үшін келесі бухгалтерлік аударымдар жүргізілді:

Егер несие теңге түрінде берілсе, пайыздық аударымдар бойынша:

Дт 1740 «Клиенттерге берілген қарыздар және қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер»

Кт 4411, 4417 «Клиенттерге берілген қысқа, ұзақ мерзімді қарыздар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер».

Егер несие шетел валютасымен берілген жағдайда, пайыздық аудару бойынша:

Дт 1740 «Клиенттерге берілген қарыздар және қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер»

Кт 1858 «Банктің шетел валютасы бойынша валюталық қысқа позициясы»

2858 «Банктің шетел валютасы бойынша валюталық ұзақ позициясы».

Отандық банктердің тәжірибесінде қарыз алушының несиелік қабілетін бағалаудың негізгі факторы олардың қаржылық жағдайы болып табылады. Ол өз қаражаттары мен қарыз қаражаттарын бөлу және пайдалану құрылымымен, сондай-ақ қарыз алушының жұмысының көрсеткіштері ретінде пайдаланылуы мүмкін пайданы алу, бөлу және тиімді пайдалану құрылымымен сипатталады.

Қарыз алушының несиелік қабілетін бағалау оның қаржылық жағдайын бағалау болып табылады, ал қаржылық жағдайды бағалау үшін клиенттің қаржылық құжаттары қолданылады [26].

Банктің кредиттік операцияларының бухгалтерлік есебі мен есеп саясаты қаржылық және басқарушылық ақпаратты көрсету мақсатында барынша жедел, толық және объективті түрде қалыптастырылады. Қазақстанның коммерциялық банктерінің қызметін ұйымдастыру қазіргі жағдайда ҚЕХС Халықаралық жалпы қабылданған ережелеріне сәйкес келеді.

2 КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕГІ НЕСИЕ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН ЖҮРГІЗІЛГЕН АУДИТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ТАЛДАУ

2.1 ҚР банк секторының қазіргі кездегі жағдайы

Банк секторы - Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі. Ұлттық экономикадағы коммерциялық банктердің негізгі рөлі ақша ағындарын реттеу және экономиканың нақты секторының, шағын және орта бизнестің, үй шаруашылығының салаларына несие беру арқылы кеңейтілген көбею үшін жағдай жасау арқылы экономикалық жүйенің барлық салаларының тиімді дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз етуде көрінеді.

2021 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша ҚР банк секторын 25 банк құрайды.

2-кестедегі мәліметтер бойынша, 2021 жылдың 1 сәуіріндегі жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 25 банк жұмыс істейді, оның ішінде 19 ҚР резидент емес банктерінің барлық өкілдіктері, сонымен қатар ЕДБ филиалдарының барлығы 283, ЕДБ-нің шетелдегі өкілдіктерінің саны 4 [27].

2-кесте. Қазақстан Республикасы банк секторының құрылымы

Банк секторының құрылымы	01.01.2020	01.01.2021	01.03.2021	01.04.2021
Екінші деңгейлі банктердің саны, оның ішінде:	27	26	25	25
ЕДБ филиалдарының барлығы	301	293	284	283
ҚР резидент емес банктерінің барлық өкілдіктері	19	19	19	19
ЕДБ-нің шетелдегі өкілдіктерінің барлығы	5	4	4	4

Ескерту – ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің мәліметтері негізінде құрастырылған

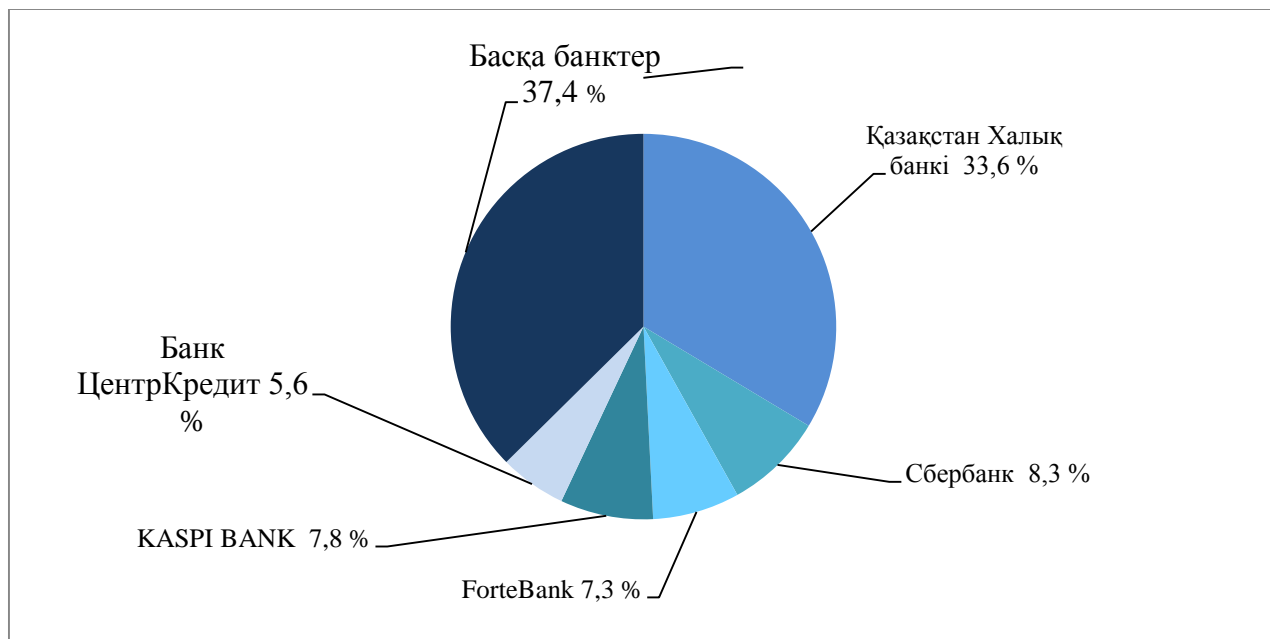
Банктердің несие портфелінде жұмыс істемейтін қарыздардың айтарлықтай болуы активтердің сапасын төмендетеді. Банктер портфельдерінің сапасы елдің қаржы нарығының және оның қатысушыларының жай-күйі оның деңгейіне байланысты болатын негізгі көрсеткіштер болып табылады. Макроэкономикалық факторлардың нашарлауы банк қарыз алушыларының қаржылық жағдайына және төлем қабілеттілігіне әсер етеді. Төлемдерді тоқтату және несиелерді қайтармау жұмыс істемейтін қарыздардың өсуіне әкеледі. Реттеушілік және қадағалау процесінің халықаралық қағидаттарын іске асыру арқылы банк секторын сауықтыру проблемалар мен тәуекелдердің

туындауының алдын алу жөніндегі жұмыстарды күшейтуді көздейді. Еуроодақта қабылданған тәуекелге бағдарланған қадағалауды енгізу тәуекелді қызметті жүргізетін банктерге қатысты алдын алу шараларын пайдалануды көздейді. Банктің өміршеңдігін, тәуекелдерді басқару жүйесін, капиталдың жеткіліктілігі мен өтімділігін анықтаудың ішкі тәртібін бағалау санация мен мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін негіз болуға тиіс ерте ден қою шараларын қабылдауға мүмкіндік береді. [28].

Банктердің қазіргі жағдайы - бұл Қазақстан экономикасының жағдайының көрінісі. Елдің экспортталатын тауарларының күрделілігі мен әртараптандырылуын сипаттайтын ЕСІ яғни, өндірістің күрделілік индексіне сәйкес Қазақстан соңғы бағалаулар бойынша 2017 жылы 81-орында болды. Айта кету керек, 2019 жылы елдің тауар экспортында 57.7 млрд. АҚШ доллары мұнай мен газ конденсаты экспортының үлесі 58.2% немесе 33.6 млрд. АҚШ долларын құрады.

Қазақстандағы банк секторының активтері 28,7 трлн. теңгені немесе 67 млрд. аз доллардан азды құрайды. Активтер құрылымындағы несиелі қоржыны 53% немесе 15.3 трлн. теңгені құрайды. Банк секторының қаржылық левердженің коэффициенті немесе міндеттемелердің меншікті капиталға қатынасы 66,8%-ға тең. Бұл деңгей әлі сыни емес және жүйелі тәуекелдерді тудырмайды.

Ірі банктің активтері банк секторының жалпы активтерінің 33,6% құрайды. Бұл ретте басқа банктердің үлесі 8,3% -дан аспайды. 1–суретте көрсетілгендей елдегі ең ірі бес банктің үлесіне барлық активтердің 62,6% келеді. Бестікке кіретін бір немесе бірнеше банк міндеттемелерін орындай алмайтын жағымсыз сценарийді жүзеге асыру жүйелік тәуекелдерге әкелуі мүмкін.

1- сурет - Қазақстандағы банк секторындағы ірі банктердің активтер үлесі
Ескерту – 29 әдебиет негізінде құрастырылған

Мемлекеттің экономикадағы үлесінің жоғары болуына байланысты банк секторының міндеттемелері жоғары шоғырланған күйінде қалып отыр.

Әр түрлі бизнес модельдерін, сондай-ақ клиенттік базаны ескере отырып, вирустың теріс әсері әр банкте әр түрлі болады. I тоқсанда пандемия мен онымен байланысты шектеулердің нәтижесінде несиелік төлеу 3.64 пайыздық тармаққа өсті. Ағымдағы жылдың I тоқсанында несиелік портфелі нашарлаған үздік 5 банк (алайда, нашарлау себебі тек COVID-19 ғана емес болуы мүмкін):

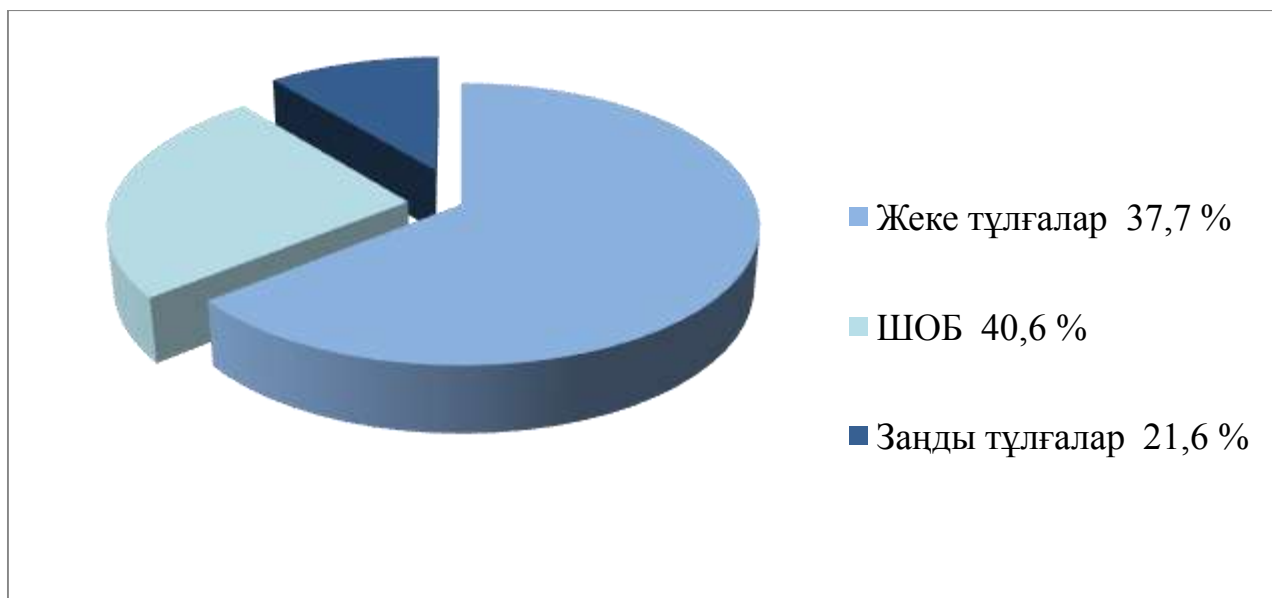
- Tengri Bank
- АТФБанк
- Capital Bank Kazakhstan
- Bank RBK
- Forte Bank

Карантиннің, сондай-ақ экономиканың құлдырауының айтарлықтай әсеріне қарамастан, банктер күтілетін несиелік шығындарға оптимизмді сақтауда.

Күтілетін кредиттік шығындар COVID-19 әсері Қазақстан мен бүкіл әлемнің экономикасына елеулі әсер етпеген 2020 жылғы 1 қаңтардағы көрсеткіш деңгейінде тұр. Дағдарыс жағдайында несиелік тәуекелдерді дұрыс бағаламау бүкіл банк секторының тұрақтылығының төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Ұлттық банктің деректеріне сәйкес, мерзімі өтіп кеткен несиелер 2.4 трлн. теңгені құрайды. Оның ішінде мерзімі өткен берешектер төмендегі 2-суретте көрсетілген:

- Жеке тұлғалар - 914.6 млрд.
- ШОБ - 984.6 млрд.
- Заңды тұлғалар - 524.5 млрд.

2-сурет - Мерзімі өткен қарыздар

Ескерту – 29 әдебиет негізінде құрастырылған

Мерзімі өткен берешегі бар қарыздардың жалпы көлемінің басым бөлігі төленбеген қарыздар бойынша 90 күннен астамды құрайды. Барлығы NPL барлық мерзімі өткен берешектің 56.3% немесе 1.4 трлн. тиесілі.

Ағымдағы жылдың қаңтарында NPL салыстырмалы түрде өзгерген жоқ және несиелер портфелінің 8.1% - ын құрады. Ақпан және наурыз айларында NPL 8.4% құрады. Коронавирустың ел экономикасына әсері 2020 жылдың наурыз айында карантин енгізілгеннен кейін басталғанын ескере отырып, NPL-ге әсері 2020 жылдың маусым айының соңынан ерте көрінбейді. Авторлардың болжамдарына сәйкес, айырбастау бағамының немесе базалық мөлшерлеменің күрт өзгеруі болмаған жағдайда, банк секторындағы NPL 17.6% болуы мүмкін. Авторлардың есептеулеріне сәйкес 60 күннен артық мерзімін өткізіп алған қарыздар іс жүзінде әрқашан NPL (90 күннен астам мерзімі өткен несиелер) санатына ауысады, ал 30 күнге дейін мерзімін өткізіп алған қарыздар 73.1% жағдайда мерзімін өткізіп алмағандар санатына қайтарылады. Жеке тұлғаларға берілген несиелер арасында 90 + жоғары категорияға өту ықтималдығы алғашқы 60 күнде төлей алмаған қарыз алушылар тобында да басым.

2019-2020 жылдары I кв банк секторында активтердің төмен құбылмалылығы сақталды – 2.3%, бұл осы кезеңде күрт қаржылық секірулердің жоқтығын білдіреді. Дефолтқа дейінгі қашықтық - 6.9 стандартты ауытқу, бұл жүйелік деңгейде дефолттың төмен деңгейін көрсетеді.

Банктер арасында капитал жеткіліктілігінің жоғары шашыраңқылығы бар. I қаңтардағы жағдай бойынша K1 максималды мәні 156% құрады, ал минималды мәні 9,2%. Буферлерді ескере отырып, ең төменгі ұсынылған мәнді 10,5% деп санауға болады, алайда, пруденциалдық нормативтерге сәйкес, ең төменгі мән 7,5% -дан төмен болмауы керек. Буферлерді негізге ала отырып, ең төменгі ұсынылған мәнді 10,5% деп санауға болады, алайда, пруденциалдық нормативтерге сәйкес, ең төменгі мән 7,5% -дан төмен болмауы керек. Жүйелік деңгейде капитал жеткіліктілігі 24,5% құрайды. Бұл қысқа мерзімде банк секторы жүйелік деңгейде тұрақты болып қалады дегенді білдіреді.

2019 жылдың қорытындысы бойынша банктер 803 млрд. теңге табыс тапты, бұл активтердің (ROA) шамамен 3% - ын құрайды. Банктердің табыстылығы 2019 жылдың қорытындысы бойынша 9.25% – дық жоғары базалық мөлшерлеменен қолдау тапты. Теріс кірістілікті үш банк көрсетті:

- Asia Credit Bank
- Capital Bank Kazakhstan
- Пәкістан ҰБ

Moody's агенттігінің пікірінше, банк секторындағы артық өтімділік пен кредиттерге сұраныстың әлсіздігі елден тыс қарыз тарту қажеттілігінің жоқтығын көрсетеді. Сонымен қатар, соңғы бірнеше жылдағы банктердің дефолттары шетелдік қарыздарды тартуға кедергі келтіреді.

Банк секторының тұрақтылығын бағалау кезінде Moody's 15-тен 6 балл алды, мұнда 1 – тұрақтылық деңгейі өте төмен, ал 15-і өте жоғары. Яғни, агенттіктің пікірінше, Қазақстанның банк секторының тұрақтылығы

салыстырмалы түрде төмен деңгейде. Алайда, бұл бағалау банк секторының ұзақ мерзімді бағалауына сәйкес келеді.

Өз кезегінде, S&P агенттігі банк секторындағы елдік тәуекелдерді 10-ның 9-ы деңгейінде бағалайды, мұнда 1 мәні ең төменгі тәуекелге, ал 10-ы ең жоғары тәуекелге сәйкес келеді.

Қысқа мерзімді перспективада банк секторы Covid-19-дың ел экономикасына әсерін ескере отырып, салыстырмалы түрде тұрақты болып қала береді. Бірқатар банктерде активтер сапасының нашарлауы күтілуде, алайда тәуекел деңгейі төмен банктер III тоқсанның соңына дейін пандемия кезеңіне дейінгі көрсеткіштерге қалпына келе алады.

Ұзақ мерзімді перспективада банк секторы сыртқы және ішкі күйзелістерге осал болып қалады. Көптеген банктердің географиялық шоғырлануы бар, бұл тәуекелдерді әртараптандыруды шектейді. Мемлекет тарапынан жақында нәлдік немесе теріс меншікті капиталы бар төрт банкке көмек көрсетілгеніне қарамастан, орта мерзімді перспективада банктер қайтадан мемлекет тарапынан көмек талап етілуі мүмкін қиын жағдайға тап болуы мүмкін. Кейбір банктерге қажет болған жағдайда капиталдандыру деңгейін арттыру қажет.

Сондай-ақ, несие портфелін жұмыс істемейтін кредиттерден тазарту үшін шаралар қабылдау және COVID-19 әсеріне байланысты қосымша провизиялар құру қажет. Барлық банктерге корпоративтік басқару деңгейін және ең бастысы тәуекелдерді басқару жүйесін арттыру қажет етеді. Сонымен қатар, директорлар кеңесінің тәуелсіз мүшелерін іріктеу тәсілдерін өзгерту, сондай-ақ реттеушімен бірлесіп, олардың құзыреттерінің ең төменгі деңгейін айқындау қажет. Банк секторының транспаренттілігінің жоғары деңгейін және ҚЕХС бойынша есептіліктің ашылуын қамтамасыз ету маңызды. Тағы бір маңызды элемент-стрессті тестілеу және нәтижелерді талдау туралы хабардар болу. Банктер пандемиядан кейінгі жоспарды жасап, қадағалау тәсілдерін реформалауы керек [29].

Екінші деңгейдегі банктер бөлінісінде жұмыс істемейтін қарыздардың ең көп көлемі "Jusan Bank" АҚ тиесілі - 347,2 млрд. теңге немесе банктің несие портфелінің 43,3%.

Әрі қарай, NPL-дің ең үлкен көлемі:

- "Қазақстан Халық Банкі" АҚ - 188,6 млрд. теңге, несие қоржынының 3,9 %;
- "KASPI BANK" АҚ - 102,8 млрд. теңге, несие қоржынының 6,7 %;
- "Сбербанк" АҚ ЕБ - 98 млрд. теңге, несие қоржынының 5,5 %;
- "БанкЦентрКредит" АҚ - 71,6 млрд. теңге, несие портфелінің 6,4 % [30].

Сонымен қатар, Ұлттық банктің Базель-III стандарттарын енгізу барысында жүргізілетін реттеу және банктік қадағалау саласындағы саясаты банк жүйесінің сыртқы күйзелістері мен ішкі сын-қатерлеріне неғұрлым тұрақты және аз ұшырайтын қалыптасуына оң әсер етуі мүмкін [31].

Көптеген сын-қатерлер: Ұлттық Банк тарапынан реттеуді қатаңдату, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының жаңа қағидалары, нарықтағы бәсекелестікті арттыру және банктер тап болған көптеген т.б. банк бизнесін жүргізуге деген көзқарастарды өзгерту қажеттігін айқындады. Соңғы

жылдары ҚР банк нарығындағы маңызды оқиғалармен атап өтілді, бұл банк жүйесінің сандық құрамына да қатысты болды. Елдегі банктер саны азайды, олардың кейбіріне мәжбүрлеп тарату туралы шешім шығарылды, және де бірнеше жүйе құраушы банктер біріктірілді [32].

Қазақстан Республикасының банк секторын дамытудың қазіргі заманғы кезеңі дамудың жеткілікті жылдам процестерімен сипатталады, соның салдарынан банк капиталының шоғырлануы, банк өнімдерінің ассортиментінің кеңеюі, қолма-қол ақшасыз транзакциялардың өсуі және онлайн-қызмет көрсетуді қолдану, диджитализация, клиенттермен өзара іс-қимылдың жаңа форматтарын және банк менеджментінің жаңа әдістері мен тәсілдерін пайдалану жүріп жатыр.

Экономиканың көптеген салаларында экономикалық өсудің баяулауынан туындаған дағдарысқа байланысты іскерлік белсенділіктің төмендеуі банк секторында да көрінеді. Банк секторы пайдасының шамасы қарқынның арақатынасына байланысты ставкалары мен комиссиялар деңгейінің өсуі; жекелеген банк қызметтерінің көлемі; жиынтық активтердегі кіріс әкелетін активтердің үлес салмағы; қарыз алушылардың пайыздық төлемдерді уақтылы өтеуі; тәуекел активтерінің үлесі, ресурстардың құны және басқалары [33].

Сыртқы ортаның тұрақсыздығы жағдайында банктер кірістер құрылымын оңтайландыру және өтімділікті арттыру мәселесіне ерекше назар аударуы керек, өйткені олар экономикалық жүйенің барлық салаларының тиімді дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз етеді, ақша ағындарын реттейді, ақша ресурстарын жинақтауға және қайта бөлуге қатысады және экономиканың кеңейтілген өсуіне алғышарттар жасайды.

2.2 Коммерциялық банктердің несиелік әлеуетін және несие операцияларының есебін талдау

Несиелік қатынастардың өндірісті дамытуды ынталандыратын құрал ретіндегі рөлінің артуы әртүрлі аспектілерде көрінеді. Несиенің экономикадағы рөлі көп қырлы, ол макро деңгейде де, жеке кәсіпкерлік субъектілері деңгейінде де көрінеді. Несиелер экономикалық дамудың нақты міндеттері мен мақсаттарына байланысты өзгереді [34].

Коммерциялық банктің несиелік қызметі оны банктік емес мекемелерден ерекшелетін негізгі критерийлердің бірі болып табылады. Әлемдік тәжірибеде банк пайдасының едәуір бөлігі несие берумен байланысты. Жоғарыда айтылғандардың бәрін ескере отырып, коммерциялық банктер несие саясатын үнемі жетілдіріп отыруы керек.

Банктік қадағалау және активті операциялардың аудиті банк жүйесінің әлемдік экономикаға интеграциялануына қарай республикадағы және шетелдегі экономикалық субъектілердің басқарушылық шешімдер қабылдау үшін сенімді ақпаратқа қажеттілігі артуда. Тәуелсіз аудиторлық ұйым тексерген несиелік операциялардың қаржылық есептілігі банк қызметі туралы толық және жан-жақты ақпараттандырады, себебі несиелік операциялар банктің негізгі көзі

болып табылады, сол себепті банк бөлімшелерінің көпшілігі несие берумен шұғылданады.

Несиелік тәуекелдерді басқару несие беру сатысында басталады, несиелік өтінімдерді мұқият талдау, оларды нақты реттеу процесі, құзыретті несие қызметкерлерін пайдалану, мұндай жұмыс сенімсіз қарыз алушыларға несие бермейді.

Алайда бастапқыда қабылданған дұрыс шешім кейіннен қанағаттанарлықсыз мониторинг және көзделмеген тәуекелдердің туындауымен құнсыздануы мүмкін. Аудиттің екінші кезеңінде берілген қарыздардың мониторингі және оларды жіктеуді жүзеге асыру тексеріледі.

Қарыздар бойынша провизиялар құру және бұрын құрылған провизиялар есебінен қарыздарды өтеу тексеріледі. Басқарудың үшінші сатысы жоғалған ақшаны және бұрын құрылған провизиялар есебінен өтелген несиелер бойынша сыйақыларды қалпына келтіру мақсатында банктің балансынан есептен шығарылған және баланста баптарда есепте тұрған кредиттермен жұмыс істеу болып табылады.

Осыған сүйене отырып, әр түрлі тәуекелдерді анықтауға бағытталған несиелік операциялардың аудиті, қаржылық басқару есептілігін, несие процесінің компоненттерін талдау таптырмайтын басқару элементі болып табылады.

Ішкі және сыртқы аудиттің құзыреті нақты түрде бөлінеді: ішкі аудит кезінде несие тәуекелдерін талдауға, несие процесін оңтайландыруға назар аударылады. Сыртқы аудит кезінде несиелерді қаржылық есептілікте көрсетуге, пруденциялық нормативтерді сақтауға баса назар аударылады.

Кредиттік саясат туралы құжатқа мыналар кіреді:

- несие операцияларына тән тәуекелдердің жіктелуі және Банктің оларды басқаруға көзқарасы;

- мақсатты нарықтардың сипаттамасы, несие портфелінің оңтайлы құрылымы, несиелердің баға және баға емес шарттары, лимиттер номенклатурасы, несиелер беру жөніндегі өкілеттіктер;

- банктегі қолданыстағы ережелерден ауытқуға болатын себептерді талдау және осындай фактілерді банк басшылығына жеткізу тәртібі.

Банкішілік нормативтік құжаттарда несие саясатының мәселелері егжей-тегжейлі сипатталған, олар заңды тұлғаларға, мемлекеттік органдарға және жергілікті өзін - өзі басқару органдарына несие беру бойынша жұмысты ұйымдастыруды қамтиды;

- жеке тұлғалар мен жеке кәсіпкерлерді кредиттеу бойынша жұмыс сипаттамасы;

- контрагент банктердің қаржылық жағдайын бағалау және банкаралық нарықтағы операциялар бойынша жалпы лимиттерді есептеу;

- ұсынылған кредиттік өнімдер бойынша қамтамасыз ету деректері;

- кредит беру лимитін белгілеу;

- жоғары өтімді қамсыздандыру арқылы несиелеудің ерекше тәртібі;

- проблемалық несиелермен жұмыс істеу ерекшелігіне;

- кредиттік тәуекел мониторингі әдістемесіне және несиеге тәуекелдің ішкі рейтингін беруге;
- банктің кредиттік тәуекелі бар түрлі өнімдерді беру тәртібі;
- кредиттік өнімдерді ұсыну кезінде филиалдардың жұмысын лимиттеу;
- несие портфелі бойынша ақпараттық қамтамасыз ету және деректер базасын қалыптастыру тәртібі;
- кредиттеу мәселелерімен айналысатын банк бөлімшелері туралы ережелер және қызметкерлердің лауазымдық нұсқаулықтары;
- несиелік операцияларды есепке алу несие беру банктің клиенттің тәуекелдерін қабылдауын және кіріс алуды қамтиды.

Әрбір банктің проблемасы жеке несие бойынша "тәуекел-кірістілік" арақатынасын және жалпы қарыз алушымен ынтымақтастық кірістілігін дұрыс бағаламау, демек қабылданған тәуекелдер үшін барабар өтемақы алмау болып табылады.

Келтірілген дәлелдерге сүйене отырып, несие операцияларының ішкі аудитінің негізгі мақсаты банкті басқару жүйесінің тиімділігін бағалау, анықталған проблемаларды және оларды шешу жөніндегі ұсыныстарды банк басшылығы мен меншік иелеріне уақтылы жеткізу болып табылады.

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін ішкі аудит мынадай міндеттерді шешуі тиіс:

- Банк жүргізетін несие операцияларының несие стратегиясы мен саясатына, сондай - ақ заңнама мен заңға тәуелді актілерге сәйкестігін бағалау;
- жекелеген несиелер мен несие портфелінің сапасын бағалау тұтастай алғанда дәл және банк басшылығына уақтылы жеткізілетініне көз жеткізу;
- жүргізілетін несие операцияларының сипаты мен көлеміне ішкі бақылау жүйесінің барабарлығын бағалау;
- кредит менеджментіндегі тар жерлерді, кредит стратегиясындағы, саясатындағы және рәсімдеріндегі олқылықтарды анықтау.

Тұрған міндеттердің көлемі мен күрделілігіне қарай ішкі аудит мынадай түрлерге бөлінеді:

- комплаенс - аудит банк жүргізетін несие операцияларының заңнамаға, ішкі саясат пен рәсімдерге сәйкестігін тексеру;
- қаржылық аудит - банктің несие операцияларының бухгалтерлік және статистикалық есептілікте көрсетілуінің дәлдігін, толықтығы мен уақтылығын тексеру;
- операциялық аудит кредит беру рәсімдерінің тиімділігін бағалау, ұйымдық құрылымдардың, банктің жұмыс әдістері мен ресурстарының қойылған мақсаттарға сәйкестігін талдау.

Банкте несие беру процесіне көптеген бөлімшелер тартылғандықтан несие, проблемалық несиелер бөлімі, жоспарлау-экономикалық, филиалдар, операциялық бөлім, ішкі аудит олардың кез-келгенімен шектелмейді, әдетте оны ұсынуға қатысатын банктің барлық бөлімшелерінде кез-келген несиелік өнімді түпкілікті тексеру жүзеге асырылады.

Тексерулер кестеге сәйкес жүзеге асырылады және 1) банк басшылығының кредит беру процесін қадағалауы;

2) кредит өнімдерін жоспарлау;

3) несие беру критерийлері;

4) кредит беру лимиттерін есептеудің дұрыстығы;

5) банк қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттерінің аражігін ажырату;

6) несиелер мен қамтамасыз ету мониторингі;

7) ішкі бақылау;

8) проблемалық несиелермен жұмыс істеу;

9) филиалдардың бас офисі оларға жеткізген кредит беру рәсімдерін сақтау жөніндегі жұмысы;

Сыртқы аудит тәжірибесі бірқатар проблемалық мәселелерді бөліп көрсетуге және оларды шешу жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді, бұл несие операциялары аудитінің тиімділігін арттырады және оның банкті басқарудағы рөлін күшейтеді [35].

Қазіргі уақыттағы несие қоржыны үлесінің төмендеуі экономиканы теңгерімсіз кредиттеуге байланысты. Нарықта шетелдік банктердің болғанымен, Қазақстанның банк секторы жоғары шоғырландыруға ие. Елімізде банктердің ішінде ірі 5 банк алдыңғы қатарда, олар: "Қазақстан Халық банкі" АҚ, "Сбербанк" АҚ, "Каспи Банк" АҚ, "Форте Банк" АҚ, "Банк Центр Кредит" АҚ, олар бүкіл нарықтың 60 % - ын алады.

Көптеген банктер несие портфельін қарқынды түрде өсіруде, ал қазіргі нарықтық жағдай жақсаруда.

Бірқатар банктер несие портфельдерін қарқынды түрде ұлғаюда, соған байланысты қазіргі нарықтық жағдай да жақсаруда. Керісінше кей банктердің несиелік портфелі төмендеуде. Несиелік портфель бойынша мысалы, кері динамика мына банктерден байқалуда: Ислам банкі «Заман-Банк» АҚ, «Нұрбанк» АҚ, «Еуразиялық банк» АҚ, «Jysan Bank» АҚ және т.б. банктер.

Тұтастай алғанда, коммерциялық банктердің экономиканы несиелеуі ұлғаюда, клиенттер үшін ыңғайлы шарттар мен жағдайлар жасалынып, жаңа өнімдер ұсынуда. Бірақ, экономикада көптеген банктер ресурстық несие берушілердің тез өсуіне мүмкіндік беру үшін қатаң несие саясатын жүргізуге міндетті.

Несиелік портфель шикізаттық емес сектордың шоғырлануымен сипатталады, ол негізінен сауда мен қызметтерге байланысты және тезірек және жоғары кіріс әкелетін, бірақ түпкілікті өнімге қатыспайтын және нақты ЖІӨ-ні арттырмайтын жоғары айналыммен сипатталады. 2019 жылы Қазақстан Республикасының банк секторының несие қоржыны 14256,6 млрд. құраса, бұл көрсеткіш 2018 жылға қарағанда 1062,5 млрд. теңгеге артық, яғни бұл жерде 8,05 % артық екенін байқауымызға болады.

Несиелік операцияларды дамыту несие портфельінің сапасын талдауды қамтиды, бұл банктік тәуекелдерді болдырмаудың бір әдісі.

Төмендегі факторлардың үйлесуі коммерциялық банктің несие ресурстарының жалпы деңгейіне оң әсер етеді:

- банкте тартылған қаражаттың жалпы сомасы;
- несиелік ресурстардың құрылымы мен тұрақтылығы;
- Ұлттық банк белгілеген міндетті резервтер деңгейі;
- коммерциялық банктің ағымдағы өтімділігін сақтау үшін аталған резервтерді пайдалануға рұқсат етілген кезде міндетті резервтерді пайдалану режимі;
- банк міндеттемелерінің жалпы сомасы және құрылымы.
- банктің кредиттік ресурстарын қолданудың тиімділігіне, егер:
- қажетті ең төменгі өтімділік қамтамасыз етілген;
- несиелік ресурстардың барлық жиынтығы пайдаланылады;
- несиелік әлеует бойынша максималды пайдаға қол жеткізілді.

Осы қаражат көздерін банктік талдау кредиттік әлеуетті қаражатты банк активтеріне орналастырудың тұрақтылығын бағалау үшін ерекше маңызды болып есептеледі [36].

Банк секторының кірісі 2021 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша 194,3 млрд.теңгені құрады. Таза кірістің жиынтық активтерге (ROA) қатынасы-2,6% құрады. Баланс бойынша таза кірістің меншікті капиталға қатынасы (ROE) – 20,2% [37].

3-суретте банктердің берген кредиттерінің сыйақы ставкалары бойынша көрсеткіштері 2016 жылы ұлттық валютада 17,4% , ал 2017 жылы 15,5%, 2018 жылы 14,7% және 2019 ж 14,5 % , 2020 жылы 12,9% дейін төмендегенін, ал бұл көрсеткіш 2021 жылдың сәуір айында жоғарылап 14,4% құрағанын байқауға болады.

3 - сурет - Банктердің берген кредиттерінің сыйақы ставкалары

Ескерту – Қазақстан республикасының ұлттық банкінің статистикалық бюллетені негізінде жасалған

Ал шетел валютасында 2016 жылы 8,1% болған болса, сыйақы ставкалары жыл сайын төмендеп отырғанын, 2021 жылдың сәуір айында 3% құрағанын байқауымызға болады.

2.3. Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелерін талдау

Зерттеу жұмысында екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне жүргізілген аудиторлық қызметтің нәтижесінде берілген аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Зерттеу жұмысында сапалық талдау тәсілі қолға алынып, 2019 жылдағы екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне берілген аудиторлық пікірлеріне талдау жұмысы жүргізілді. Тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтер халықаралық аудиторлық стандарттарда ұсынылған мәліметтерді негізге ала отырып, автор тарапынан құрастырылған (төмендегі 3-кестеде көрсетілген).

3 - кесте. Аудиторлар есебін талдауды кодтау ережесі

Бағалау критерийлері		Берілген ұпай
1.	Шоғырландырылған қаржылық есептіліктің жарияланған жылы	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
2.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирма	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
3.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирманың адресі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
4.	Аудиттің мақсаты	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
5.	Аудитордың пікірі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
6.	Аудиторлық пікірдің негіздемесі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
7.	Аудиторлық қызметті жүргізудегі қолданылған стандарттар	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
8.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін корпоративтік басқаруға жауапты тұлғалардың жауапкершілігі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
9.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін аудиторлардың жауапкершілігі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
10.	Аудитордың тәуелсіздігі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
11.	Аудитордың тәжірибесі	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
12.	Аудиторлық есептің берілген күні	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
13.	Аудитордың аты жөні	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
14.	Аудитордың қолы	ақпарат көрсетілсе -1 ақпарат көрсетілмесе – 0
Ескерту – Халықаралық аудиторлық стандарттарда ұсынылған мәліметтерді негізге ала отырып, автор тарапынан құрастырылған		

Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырылуын бағалау мақсатында 2019 жылы жарияланған төрт

коммерциялық банктің шоғырландырылған қаржылық есебіне берілген тәуелсіз аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Талдау барысында коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметін ұйымдастырылуын бағалау үшін тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтердің бар жоқтығы тексерілді. Тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәлімет бар болған жағдайда 1 деген баға беріледі, жоқ болған жағдайда 0 деген баға беріледі. Осылайша әрбір банкке берілген тәуелсіз аудиторлық есептің жиынтық бағасы белгіленеді. Жоғары баға алған аудиторлық есеп өз деңгейінде жақсы ұйымдастырылған деген шешімге келуге болады.

Тәуелсіз аудиторлық есепте аталған 14 мәлімет көрсетілуі қажет. Яғни коммерциялық банктердің қаржылық есебіне берілген аудиторлық есептің ұпайы максимум 14 болуы қажет (4-кестеден қараймыз).

4 - кесте. Тәуелсіз аудиторлар есебін талдау

	Шоғырландырылған қаржылық есептілікті жариялаған банк	Алфа Банк	Сбербанк	Форте Банк	Халық Банк
1.	Шоғырландырылған қаржылық есептіліктің жарияланған жылы	2019	2019	2019	2019
2.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирма	Прайс уотерхаус Куперс	Эрнст энд Янг	Эрнст энд Янг	Делойт
3.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирманың адресі	Бар	Бар	Бар	Жоқ
4.	Аудиттің мақсаты	Аудиттің мақсаты жосықсыз әрекеттер немесе қателесу салдарынан шоғырландырылған қаржылық есептілікте елеулі бұрмалаушылықтардың жоқтығына орынды сенімділік беру және аудиторлық есеп шығару болып табылады.	Аудиттің мақсаты жосықсыз әрекеттер немесе қателесу салдарынан шоғырландырылған қаржылық есептілікте елеулі бұрмалаушылықтардың жоқтығына орынды сенімділік беру және аудиторлық есеп шығару болып табылады.	Аудиттің мақсаты жосықсыз әрекеттер немесе қателесу салдарынан шоғырландырылған қаржылық есептілікте елеулі бұрмалаушылықтардың жоқтығына орынды сенімділік беру және аудиторлық есеп шығару болып табылады.	Аудиттің мақсаты жосықсыз әрекеттер немесе қателесу салдарынан шоғырландырылған қаржылық есептілікте елеулі бұрмалаушылықтардың жоқтығына орынды сенімділік беру және аудиторлық есеп шығару болып табылады.

жалғасы келесі бетте

жалғасы					
5.	Аудитордың пікірі	Бар	Бар	Бар	Бар
6.	Аудиторлық пікірдің негіздемесі	Аудиторлық пікір білдіру үшін жеткілікті және тиісті аудиторлық дәлелдер алынды	Аудиторлық пікірдің негіздемесі көрсетілмеген	Аудиторлық пікірдің негіздемесі көрсетілмеген	Аудиторлық пікір білдіру үшін жеткілікті және тиісті аудиторлық дәлелдер алынды
7.	Аудиторлық қызметті жүргізудегі қолданылған стандарттар	Халықаралық қаржы есептілігі стандарты, Халықаралық аудит стандарттары, Кәсіби бухгалтерлердің әдеп кодексі	Халықаралық қаржы есептілігі стандарты, Халықаралық аудит стандарттары, Кәсіби бухгалтерлердің әдеп кодексі	Халықаралық қаржы есептілігі стандарты, Халықаралық аудит стандарттары, Кәсіби бухгалтерлердің әдеп кодексі	Халықаралық қаржы есептілігі стандарты, Халықаралық аудит стандарттары, Кәсіби бухгалтерлердің әдеп кодексі
8.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін корпоративтік басқаруға жауапты тұлғалардың жауапкершілігі	Басшылық шоғырландырылған қаржылық есептілікті ХҚЕС стандарттарына сәйкес дайындауға және шынайы ұсынуға жауапты.	Басшылық шоғырландырылған қаржылық есептілікті ХҚЕС стандарттарына сәйкес дайындауға және шынайы ұсынуға жауапты.	Басшылық шоғырландырылған қаржылық есептілікті ХҚЕС стандарттарына сәйкес дайындауға және шынайы ұсынуға жауапты.	Басшылық шоғырландырылған қаржылық есептілікті ХҚЕС стандарттарына сәйкес дайындауға және шынайы ұсынуға жауапты.
9.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін аудиторлардың жауапкершілігі	Аудиторлардың жауапкершілігі шоғырландырылған қаржылық есептіліктегі елеулі бұрмалаушылықты анықтау болып табылады.	Аудиторлардың жауапкершілігі шоғырландырылған қаржылық есептіліктегі елеулі бұрмалаушылықты анықтау болып табылады.	Аудиторлардың жауапкершілігі шоғырландырылған қаржылық есептіліктегі елеулі бұрмалаушылықты анықтау болып табылады.	Аудиторлардың жауапкершілігі шоғырландырылған қаржылық есептіліктегі елеулі бұрмалаушылықты анықтау болып табылады.
10.	Аудитордың тәуелсіздігі	Қазақстан Республикасында шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудитіне қолданылатын әдептілік талаптарына сәйкес Топқа тәуелді емес.	Қазақстан Республикасында шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудитіне қолданылатын әдептілік талаптарына сәйкес Топқа тәуелді емес.	Қазақстан Республикасында шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудитіне қолданылатын әдептілік талаптарына сәйкес Топқа тәуелді емес.	Қазақстан Республикасында шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудитіне қолданылатын әдептілік талаптарына сәйкес Топқа тәуелді емес.
11.	Аудитордың тәжірибесі	Тәжірибелі аудиторлық компания	Аудитордың тәжірибесі туралы мәлімет көрсетілмеген	Аудитордың тәжірибесі туралы мәлімет көрсетілмеген	Тәжірибелі аудиторлық компания
12.	Аудиторлық есептің берілген күні	06.03.2020	13.03.2020	10.03.2020	06.03.2020
13.	Аудитордың аты жөні	Бар	Жоқ	Жоқ	Бар
14.	Аудитордың қолы	Бар	Бар	Бар	Жоқ

Ескерту – кесте 38,39,40,41-ші әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған

Талдауға алынған критерилерді бағалап, ұпай берсек төмендегідей 5-кестеге қол жеткіземіз.

5-кестеде көрсетілгендей Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық есеп ең жоғарғы көрсеткішке иемденді. Аудиторлық есеп ПрайсуотерхаусКуперс аудиторлық фирма тарапынан берілген және аудиторлық стандарттарда көрсетілген барлық көрсеткіштерді қамтыған. Осыған орай Альфа банктің қызметіне жүргізілген аудит жоғары дәрежеде ұйымдастырылған деген қорытындыға келуге негіз бар.

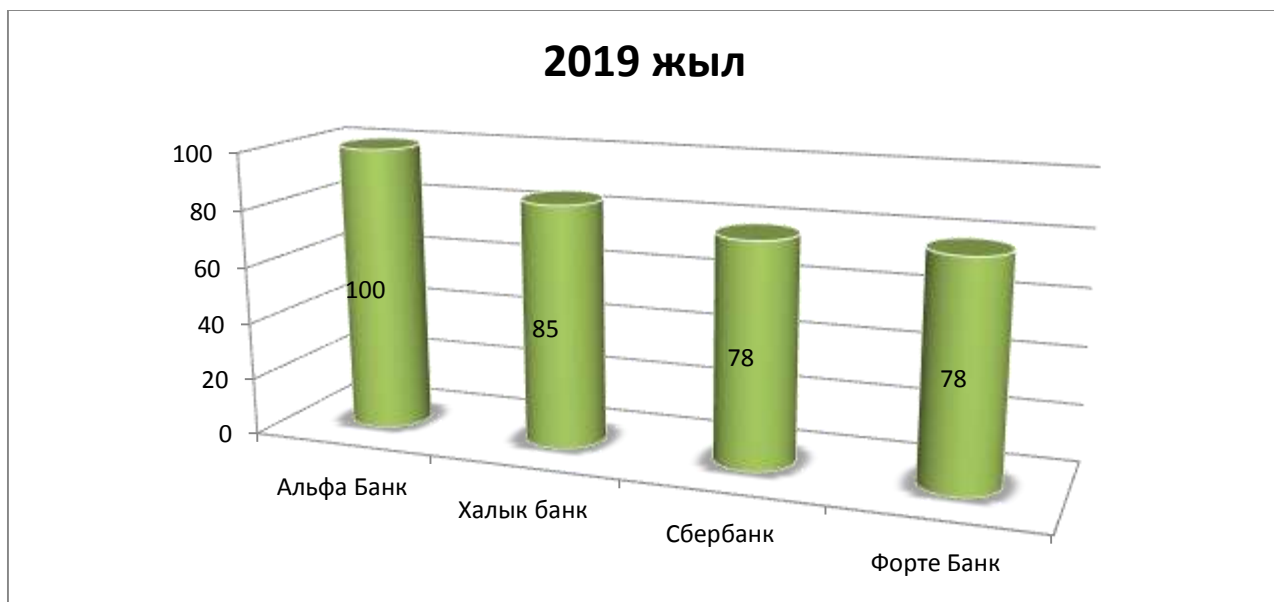
5 - кесте. Тәуелсіз аудиторлар есебін бағалау

Шоғырландырылған қаржылық есептілікті жариялаған банк		Алфа Банк	Сбербанк	Форте Банк	Халық Банк
1.	Шоғырландырылған қаржылық есептіліктің жарияланған жылы	1	1	1	1
2.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирма	1	1	1	1
3.	Аудиторлық қызметті жүргізген фирманың адресі	1	1	1	0
4.	Аудиттің мақсаты	1	1	1	1
5.	Аудитордың пікірі	1	1	1	1
6.	Аудиторлық пікірдің негіздемесі	1	0	0	1
7.	Аудиторлық қызметті жүргізудегі қолданылған стандарттар	1	1	1	1
8.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін корпоративтік басқаруға жауапты тұлғалардың жауапкершілігі	1	1	1	1
9.	Шоғырландырылған қаржылық есептілігі үшін аудиторлардың жауапкершілігі	1	1	1	1
10.	Аудитордың тәуелсіздігі	1	1	1	1
11.	Аудитордың тәжірибесі	1	0	0	1
12.	Аудиторлық есептің берілген күні	1	1	1	1
13.	Аудитордың аты жөні	1	0	0	1
14.	Аудитордың қолы	1	1	1	0
Барлығы		14	11	11	12
Ескерту – Халықаралық аудиторлық стандарттарда ұсынылған мәліметтерді негізге алатырып, автор тарапынан құрастырылған					

Сбербанк және Форте Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудит Энтст энд Янг аудиторлық фирма тарапынан жүргізіліп, аудиторлық пікірдің негіздемесі көрсетілмеген және аудитордың тәжірибесі мен аты жөні берілмегендіктен аудиттің ұйымдастырылуын орташа деңгейде жүргізілді деп бағалауға болады. 4-суретте Халықаралық аудиторлық стандарттарға сәйкес Аудиторлық есептегі болуы қажетті көрсеткіштер көрсетілген жағдайда 1 ұпай беріліп, нәтижесінде 14 ұпай берілуі қажет. 14 ұпайды 100% деп есептелгенде 11 ұпай 78% болып есептеледі. Яғни Сбербанк және Форте Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудиттің ұйымдастырылу дәрежесі 78% деп бағалауға болады. Сонымен қатар

кестеде көрсетілгендей Сбербанк және Форте Банкке жүргізілген аудит бір фирма тарапынан жүргізілгендіктен екеуі де 11 ұпай иемденген.

Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудит Делоит аудиторлық фирма тарапынан жүргізіліп аудиторлық есепте Аудиторлық қызметті жүргізген фирманың адресі көрсетілмеген және аудитордың қолы қойылмағандықтан 12 ұпай берілген.

4- сурет - Банктердегі аудиторлық қызметтің ұйымдастырылу дәрежесі
Ескерту – 5 кестедегі мәліметтерінің нәтижесі негізінде автор тарапынан құрастырылған

Талдау барысында 5-суретте көрсетілгендей, барлық банктерге аудиторлық қызмет «Big 4» құрамына кіретін ірі аудиторлық фирмалар тарапынан жүргізілген. Бұл жағдай отандық аудиторлық фирмалардың дамуын тежейді, сондықтан да банктерге отандық аудиторлық фирмалармен жұмыс жүргізуін ұсыну қажеттілігі бар.

5 - сурет – Талдау жүргізуде банктерге аудиторлық қызмет жіргізген аудиторлық фирмалар

Ескерту – шоғырландырылған қаржылық есептілігі мәліметтері негізінде автормен құрастырылған

Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелерін талдау нәтижесінде Альфа банктің аудитін ұйымдастыру жоғары дәрежеде ұйымдастырылды деген қорытындығы келдік. Сондықтан да Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық қызметтің методологиясына талдау жасалынды. Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық қызметтің негізгі мәселелері – бұл, аудитордың кәсіптік пікіріне сәйкес, есепті кезең іші шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудиті үшін ең маңызды болған мәселелер. Бұл мәселелер шоғырландырылған қаржылық есептілігіне аудиттің мәліметінде және де есептілік туралы аудиторлық пікірдің қалыптасуына негіз болады.

Клиенттерге берілген заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалды ұжымдық бағалау 2019 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша клиенттерге берілген заемдардың жалпы сомасы 4 161 163 миллион теңгені құрады, оған қатысты күтілетін кредиттік залалдар ұжымдық негізде бағаланатын клиенттерге берілген заемдардың жалпы сомасы 1 323 464 миллион теңгені құрады, ол барлық заемдардың жалпы сомасының 32% құрайды. Осы бағалау нәтижесінде алынған күтілетін кредиттік залалдар сомасы 121 282 миллион теңгені құрады. Ұжымдық негізде бағаланатын заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалдар сомасын бағалау кезінде пайдаланылатын бастапқы ақпаратта қате болу тәуекелі бар, соның ішінде заемдар бойынша дұрыс емес деректерді, дефолттың ықтималдығын бағалау үшін нақты немесе толық емес бастапқы жорамалдарды, дефолт барысында ысыраптардың деңгейін, сондай-ақ тарихи және болжалды ақпараттың нарық индикаторларына сәйкес келмеуін қоса алғанда. Топ басшылығы пайдаланатын пікірлердің мағыналығы мен субъективтілігінің және ұжымдық негізде бағаланатын заемдар көлемінің нәтижесінде, аудиторлар аудиттің негізгі мәселелесі деп ұжымдық негізде бағаланатын клиенттерге берілетін заемдардың құнсыздануын анықтады.

Шоғырландырылған қаржылық есептілігі саясатының сипаттамасы ұсынылған және бұндай заемдардың жалпы баланстық құнымен қатар оның тиісті резервтері ашып көрсетілген. Ұжымдық негізде бағаланатын клиенттерге берілген заемдар бойынша кредиттік тәуекелдер мен күтілетін кредиттік залалдар сомасын бағалауын басқаруға, заемдарды беруге қатысты процестер мен бақылау рәсімдерін түсінуге қол жеткізілген.

Ұжымдық негізде бағаланатын заемдар бойынша резервтерді есепке алу әдіснамасының негізділігін, және «Қаржы құралдары» 9 ХҚЕС (IFRS) талаптарына сәйкес болуын талданған. Бастапқы жорамалдарды, дефолт барысында ысыраптардың деңгейін бағалау модельдерінде пайдаланылатын бастапқы деректер мен негізгі жорамалдар шеккен кредиттік залал туралы тарихи деректерді ескеретінін, сондай-ақ бағалауға ықпал ететін макроэкономикалық деректерге қатысты болжалды ақпаратты тексерілген.

Актуарлық және ішкі бағалау бойынша мамандарымыздың көмегімен аудиторлар тиісті бастапқы деректердің негізінде күтілетін кредиттік залалдардың элементтерін қайтадан орындай және есептей отырып, ұжымдық негізде бағаланатын клиенттерге берілген заемдар бойынша күтілетін кредиттік

залалдар сомасының математикалық дұрыстығын және есебін тексерілген. Бұған әзірленген модель мен қолданылатын формулалардың сәйкестігін бағалау, модельдеу әдістерін қарастыру және бастапқы жорамалдарды, дефолт барысында ысыраптардың деңгейін және дефолт тәуекеліне тап болған кредиттік талаптың шамасын қайта есептеу кіреді.

Аудиторлар таңдамалы тұрғыда күтілетін кредиттік залалдар сомасы модельдеріне қосылған, оның ішінде кепілдердің құны мен заемдарды қалпына келтіру бойынша статистикаға қатысты бастапқы деректердің нақтылығы мен толықтығын тексерген, сонымен қатар күтілетін кредиттік залалдар сомасы модельдерінде пайдаланылатын ақпаратты бастапқы деректермен салыстырып тексерген, сондай-ақ болжамдық ақпараттың есебіне дұрыс қосылуын бағалаған. Аудиторлар тарапынан шоғырландырылған қаржылық есептілікте клиенттерге берілген заемдар бойынша ақпараттың барабарлығы мен толық ашылуын ХҚЕС стандарттарына сәйкес бағаланған. Аудиторлық тестілеу барысында елеулі ауытқулар табылмаған.

Альфа Банктің 2019 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша жеке негізде бағаланатын топ заемдарының жалпы шамасы 2 837 699 миллион теңгені құрады, ол барлық заемдардың жалпы сомасының 68% құрайды. күтілетін кредиттік залалдардың тиісті сомасы 287 436 миллион теңгені құрады күтілетін кредиттік залалдар бойынша жеке елеулі заемдарға қатысты резервтің көлемі топтың резервтер жүйесінде құнсыздандырудың белгілі бір деңгейіне жатқызудың дұрыстығына байланысты. Атап айтқанда, жеке елеулі заемдар үшін кредит тәуекелін айтарлықтай ұлғайту немесе кредиттік құнсыздану (1-деңгей, 2-деңгей және 3-деңгей арасындағы қозғалыс және керісінше) есептік күнге толық немесе нақты анықталмаған/топтастырылмаған деген тәуекел бар, себебі негізделген сапалы, сандық және болжамдық ақпарат толық ескерілмеген. Жеке құнсызданған заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалдар сомасы 3-деңгейде негізделмеген немесе расталмаған ақпаратты пайдалану нәтижесінде болашақ ақша ағымдарын бағалауда орын алған қателер үшін бұрмаланған болуы мүмкін [39].

Жеке негізде бағаланатын заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалдар бойынша резервтердің маңыздылығының, сондай-ақ басшылық пайымдамасының күрделілігі мен субъективтілігінің нәтижесінде, аудиторлар күтілетін кредиттік залалдар сомасы жеке бағалауын аудиттің негізгі мәселесі ретінде анықтады. Аудиттің нәтижесінде заемдарды беру процесі мен кредит тәуекелін басқару процесін түсінуге қол жеткізілген. Аудиторлар жеке негізде бағаланатын заемдар бойынша кредит тәуекелі мен күтілетін кредиттік залалдар сомасын бағалау үшін кредиттік құнсыздануды айтарлықтай ұлғайтуға қатысты Альфа банктің анықтамасын талдаудан өткізген. Сондайақ клиенттерге берілетін заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалдар сомасын жеке бағалаумен байланысты бақылау рәсімдерін әзірлеуді және ендіруді бағалаған. Таңдамалы тұрғыда аудит барысында 1-деңгейдегі заемдар бойынша заемшылардың кредит төлеу қабілетіне егжей-тегжейлі талдау жүргізілген және

де кредит тәуекелінің айтарлықтай ұлғаюына 2-деңгейге немесе дефолттың болуына 3-деңгейге қатысты банктің талдауына бағаланған.

Заемдардың құнсыздануының тиісті деңгейін бағалау үшін аудиторлар ішкі кредит рейтингтері жүйесін яғни, скоринг, кредит тәуекелінің факторларын талданған және есептелген пайыздық кірісті немесе негізгі борышты төлеуді кешіктіру, қайта құрылымдау және қаржы көрсеткіштерінің төмендеуі сияқты құнсыздану оқиғаларының уақтылы анықталуын тексерген.

Аудит нәтижесінде таңдамалы тұрғыда 2-ші және 3-ші деңгейдегі жеке елеулі заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалдар сомасы бойынша резервтерді қайта есептелген, ол Альфа банктағы заемшылардың кредит төлеу қабілетіне жасаған талдауына шолуды, сондай-ақ болашақ ақша ағымдарын болжау үшін және кепілмен қамтамасыз етуді бағалау үшін пайдаланылған жорамалдардың талдауын қамтыған және оларды растайтын құжаттармен негізгі жорамалдарды салыстырылған. Шоғырландырылған қаржылық есептілікке сәйкес жеке елеулі заемдар бойынша құнсыздану көрсеткіштері мен жалпы баланстық құнымен қатар мұндай заемдарға тиісті резервтері ашып көрсетілген.

Аудит барысында аудиторлар ХҚЕС талаптарына сәйкес шоғырландырылған қаржылық есептілігінде клиенттерге берілген заемдар бойынша ақпараттың барабарлығы мен толық ашылуын бағалады. Тестілеу барысында елеулі ауытқулар табылмаған.

Қаржылық ақпарат жылдық есептегі ақпаратты қамтиды, бірақ шоғырландырылған қаржы есептілігін және ол туралы аудиторлардың аудиторлық қорытындысында қамтымайды. Жылдық есеп аудиторлық қорытынды күнінен кейін ұсынылады. Шоғырландырылған қаржы есептілігі жөнінде аудитордың пікірі өзге ақпаратқа таралмайды және де аудиторлар осы ақпаратқа қатысты қандай да бір нысанда сенімділікті білдіретін қорытындыны ұсынады. Шоғырландырылған қаржы есептілігінің аудитін жүргізуге байланысты аудиторлардың міндеті – қаржылық ақпаратты аудиторларға ұсынылған кезде танысу мақсатында, шоғырландырылған қаржы есептілігінің арасында елеулі сәйкессіздіктердің болуы/болмауы туралы және өзге ақпаратта айтарлықтай елеулі бұрмалаушылықтарды қамтитыны/қамтымайтыны туралы мәселені қарау. Егер жылдық есеппен танысу барысында аудиторлар ондағы қаржылық ақпарат елеулі бұрмаланған деген пікірге келетін болса, онда аудиторлар ол туралы корпоративтік басқарудағы жауапты тұлғаларға хабарлауға міндетті.

Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есебін халықаралық аудит стандарттарына сәйкес жүргізілетін аудит аясында аудиторлар кәсіби пайымдау қолданады және бүкіл аудит барысында кәсіби күмәншілдік сақтауға тиісті.

• ықылассыз әрекеттер немесе қателесу салдарынан шоғырландырылған қаржылық есептіліктің елеулі бұрмалану тәуекелдерін анықталды және бағаланды; осы тәуекелдерге жауап ретінде аудиторлық рәсімдерді әзірленіп жүргізілді. Ықылассыз әрекеттер салдарынан елеулі бұрмаланудың табылмау тәуекелі қателесу салдарынан болатын елеулі бұрмаланудың табылмау

тәуекелінен жоғары, себебі ықылассыз әрекеттерге сөз байласу, жалғандық, әдейі қалдырып кету, ақпаратты бұрмалап ұсыну немесе ішкі бақылау жүйесін айналып өту арқылы әрекеттер жасау кіруі мүмкін.

Аудиторлардың пікірін білдіруге негіз болатын жеткілікті және тиісті болып табылатын аудиторлық дәлелдер алынды.

- жағдайларға сәйкес аудиторлық рәсімдер әзірлеу мақсатында аудит үшін маңызы бар ішкі бақылау жүйесі зерделенді.
- қолданылатын есеп саясатының тиісті сипатын және басшылық есептеген бағалау мәндерінің негізділігі және ақпараттың тиісті ашылуы бағаланды;
- басшылықтың қызмет үздіксіздігі жорамалын қолдануының заңдылығы туралы тұжырым жасалды.

Алынған аудиторлық дәлелдемелер негізінде – Альфа банктің өз қызметін үздіксіз жалғастыра алатынына елеулі күдік тудырты алатын оқиғаларға немесе жағдайларға байланысты елеулі белгісіздіктің бар немесе жоқ екендігі жайлы тұжырым жасалды.

Егер аудиторлар елеулі белгісіздіктің бар екені туралы тұжырымға келсе, аудиторлық есепте шоғырландырылған қаржылық есептіліктегі тиісті ақпарат ашуға назар аудартуымыз керек, немесе ақпарат тиісті түрде ашылмаған болса, аудиторлардың пікірі модификацияланады.

Аудитордың тұжырымдары аудиторлық есепте күніне дейін алынған аудиторлық дәлелдерге негізделген. Алайда, келешек оқиғалар немесе жағдайлар Альфа банктің өз қызметін үздіксіз жалғастыру қабілетінен айырылуына әкелуі мүмкін;

- Аудиторлар шоғырландырылған қаржылық есептіліктің жалпы ұсынылуын, оның құрылымын және мазмұнын, соның ішінде ақпараттың ашылуын, сондай-ақ қаржылық есептіліктегі негізі болатын операциялар мен оқиғалардың шынайы көрсетілуін қамтамасыз етілуін бағалады.

- Аудиторлар шоғырландырылған қаржылық есептілік туралы пікір білдіру үшін банктің қаржылық ақпаратына немесе банк ішіндегі қызметке қатысты жеткілікті тиісті аудиторлық дәлелдерді алады. Аудиторлар банктің аудитін басқару, бақылау және жүргізу үшін жауап береді. Аудиторлар өз аудиторлық пікірлеріне толықтай жауапты болады.

Аудиторлар корпоративтік басқару үшін жауапты тұлғалармен ақпараттық әрекеттесуді жүзеге асырады, оларды аудиттің жоспарланған көлемі мен мерзімдері жөнінде, сондай-ақ аудит барысында анықталған елеулі ескертулер, соның ішінде аудит барысында анықтайтын ішкі бақылау жүйесінің елеулі кемшіліктері туралы хабардар етеді.

Аудиторлар сондай-ақ корпоративтік басқару үшін жауапты тұлғаларға тәуелсіздікке қатысты барлық тиісті әдеп талаптарын сақтағанын көрсетеді және бұл тұлғаларға аудитордың тәуелсіздігіне әсер етеді деп негізді санауға болатын барлық өзара қарым-қатынастар мен өзге де мәселелер туралы, ал қажет болған жағдайларда – тиісті сақтық шаралары туралы хабарлайды.

Аудиторларға қаржылық мәселелер туралы ақпаратты жария түрде ашу заңмен немесе нормативтік актімен тыйым салынған

Зерттеу жұмысында екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне жүргізілген аудиторлық қызметтің нәтижесінде берілген аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Зерреу жұмысында сапалық талдау тәсілі қолға алынып, 2019 жылдағы екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне берілген аудиторлық пікірлеріне талдау жұмысы жүргізілді. коммерциялық банктердің несиелік операцияларының есебі мен аудитін ұйымдастырылуын бағалау мақсатында 2019 жылы жарияланған төрт коммерциялық банктің шоғырландырылған қаржылық есебіне берілген тәуелсіз аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Талдау барысында коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметін ұйымдастырылуын бағалау үшін тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтердің бар жоқтығы тексерілді. Тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәлімет бар болған жағдайда 1 деген баға беріледі, жоқ болған жағдайда 0 деген баға беріледі. Оылайша әрбір банкке берілген тәуелсіз аудиторлық есептің жиынтық бағасы белгіленеді. Жоғары баға алған аудиторлық есеп өз деңгейінде жақсы ұйымдастырылған деген шешімге келуге болады.

3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ НЕСИЕ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЕСЕБІ МЕН АУДИТІН ЖЕТІЛДІРУ

3.1. Коммерциялық банктердегі несиелік операцияларын ұйымдастыру методологиясын жетілдіру

Отандық экономиканың соңғы үш жылы халыққа банктік несиелік операцияларының тұтынушылық мақсаттарға белсенді өсуімен сипатталды. Дегенмен, тұтынушылық несиелеу нарығының жағдайы банк секторының тұрақтылығына, сондай-ақ тұтастай алғанда Қазақстан экономикасының тұрақтылығына тәуелді екендігі анық. Соңғы екі жылда жалпы экономикалық жағдайдың жақсаруына байланысты Қазақстанның қаржы нарығында банктік тұтынушылық несиелеу көлемінің белсенділігінің өсуі байқалды. Банктік тұтынушылық несиелеу сферасының даму нәтижелері екінші деңгейлі банктердің несиелік портфелінің ұлғаюымен, сондай-ақ жалпы несиелік портфельдегі тұтынушылық несиелер үлесінің артуымен сипатталады [42].

Жақында жүргізілген зерттеулер мен басылымдарға жасалған талдау банктік тұтынушылық несиелік операциялар дегеніміз - бұл жеке қарыз алушы мен несиелік беруші-коммерциялық банк арасындағы қатынасты білдіреді, ол соңғы несиелеуді несиелік ретінде қарастырады, яғни қайтару негізінде қаражат шығаруды қамтамасыз етеді жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өтеу. Несиелік операциялар - бұл динамикалық түрде өсіп келе жатқан және тұрақты табысты құрайтын коммерциялық банктер қызметінің түрі. Сондай-ақ, жеке адамдарға несиелік беру, бір жағынан, халықтың әл-ауқатының өсуіне әсер етсе, екінші жағынан, бұл ұдайы өндіріс процестерінің тұрақты өсуіне ықпал ететін ұлттық экономиканың маңызды элементі болып табылады. Нарықтық қатынастар несиелік қатынастардың тұрақты дамуына ықпал ететіні анық. Ақыр соңында, халықтың тұтынушылық қабілетін ынталандыру және несиелеу өндіріс, құрылыс, сауда және қызмет көрсету салаларындағы экономикалық белсенділікті арттыру үшін маңызды [43].

Несиелеу процесінде туындайтын ақша массасының өсуі, Милтон Фридманның пікірінше, бір жағынан экономиканың дамуына әсер етсе, екінші жағынан инфляциялық процестердің пайда болуына түрткі болады [44]. Клиенттерге несиелік беру процесінде қолданылатын шарттар, стандарттар, тактика және несиелеу стратегиялары коммерциялық банктердің несиелік саясатымен анықталады және жүзеге асырылады. Аймақтық экономиканың әртүрлі жақтары болып табылатын ерекшеліктері, банктің бар ішкі ресурстарының ауқымы, таңдалған даму стратегиясы және тұтынушылық несиелік өнімнің белгілі бір қасиеттерінің болуы жалпыға бірдей несиелік саясат жүргізуге мүмкіндік бермейді. Алайда, барлық коммерциялық банктер, олардың орналасқан жері мен мөлшеріне қарамастан, қазіргі кезде де, болашақта да негізгі мақсат ретінде кірістің жоғары деңгейін, мүмкін болатын ең төменгі тәуекел деңгейін және несиелік портфельдің қажетті өтімділігін қамтамасыз етуге тырысады. Сонымен қатар, несиелік саясат несиелік міндеттемелер, сондай-ақ банк капиталы, несиелік портфельдің сапасы және

банктің қаржылық тұрақсыздығы арасындағы оңтайлы арақатынасты қамтамасыз етуі керек [45]

Тұтынушылық несиелер нарығының және коммерциялық банктердің несиелік қызметтерінің дамуына капиталдың халықаралық жағдайы, сыртқы экономикалық қатынастардың жағдайы, мемлекеттің қаржы-экономикалық саясаты, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақша-несиелер саясаты әсер етеді, банк секторындағы бәсекелестік деңгейі, халықтың табыс деңгейі, қарыз алушылардың қаржылық жағдайы және төлем қабілеттілігі. міндеттемелер құрылымы және банктік ұйымның меншікті капиталының мөлшері, технологиялық және маркетингтік инновациялар, бөлімшелер мен филиалдардың болуы, топ-менеджмент пен персоналдың құзыреттілігі және басқа факторлар әсер етеді [46]. Негізінен экономиканың заманауи дамуы халықтың әр түрлі жастағы қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған банктік қызмет аясының кеңеюімен сипатталады. Атап айтқанда, банктік несиелеу нарығындағы тұтынушылық несиелер сегменті бірнеше нақты ерекшеліктерге ие. Біріншіден, тұтынушылық несиелеу көлемінің динамикасы негізінен елдегі макроэкономикалық жағдайға байланысты. Екіншіден, жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсатта берілетін несиелер құрылымындағы ауытқулар.

6-суреттегі мәліметтер бойынша жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсатта берілетін несиелер көлемі жылдан-жылға ұлғайып келе жатқанымен, оның ішкі жалпы өнімге қатынасының динамикасы мардымсыз, ал банк секторының жиынтық активтеріне қатынасы айтарлықтай өсуде.

Қазақстандағы жеке тұлғаларға тұтыну мақсатындағы несиелер көлемінің ауытқуы

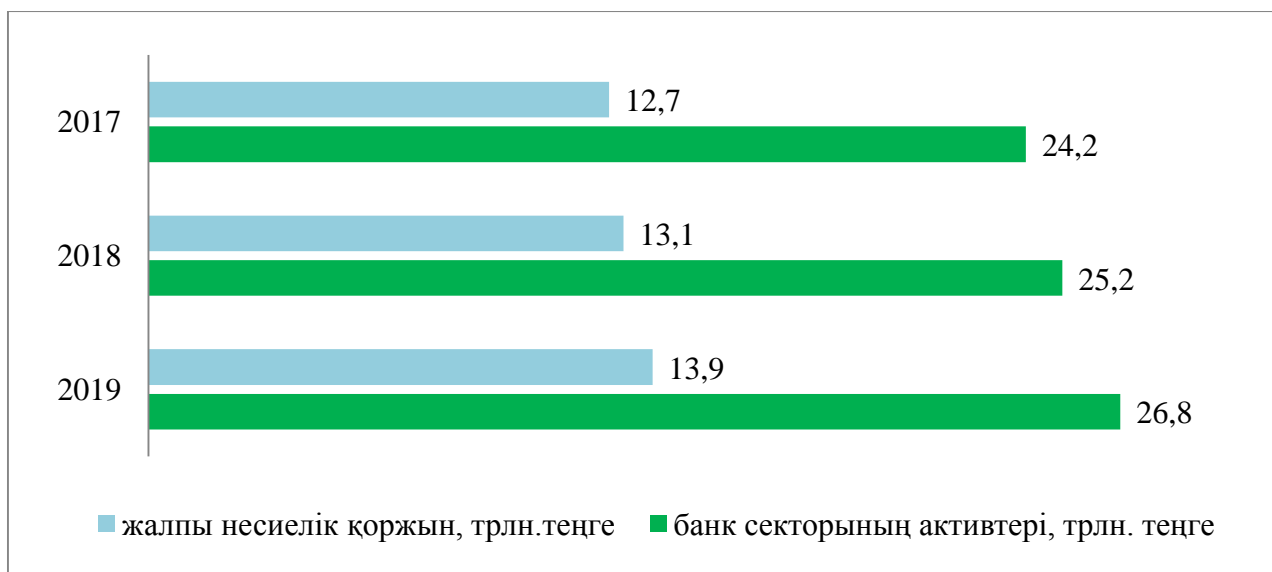
6 - сурет – Қазақстандағы жеке тұлғаларға тұтыну мақсатындағы несиелер көлемінің ауытқуы

Ескерту – ҚР ҰБ статистикалық бюллетендері мәліметтері негізінде құрастырылған

2017 жылдан 2019 жылға дейінгі аралықта тұтынушылық мақсаттар үшін банктерден жеке тұлғаларға берілген несиелер көлемі, олардың ЖІӨ-ге

қатынасы және банк секторының активтеріне қатынасы да тұрақты өсуді көрсетеді. Банктердің жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсаттарға беретін несиелерінің біртіндеп өсуі халықтың жалпы экономикалық тұрақтылықты сезінуіне байланысты, бірақ мұндай жағдайда халықтың жалпы табысы өспейді, бұл жаппай төлем қабілетсіздігіне әкелуі мүмкін.

Атап айтқанда, коммерциялық банктердің жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсаттарға берген несиелері 2017 жылы 2,8 трлн. теңгені құрады, 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 60% өсіп, 4,5 трлн. теңгені құрайды. Қазақстанның коммерциялық банктерінің тұтынушылық несие беру тәртібі, ең алдымен, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құжаттары негізінде, екіншіден, жеке коммерциялық банктердің бекітілген несиелік саясаты. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми деректері бойынша 2019 жылы банк секторының жиынтық активтері 2017 жылмен салыстырғанда 10,7% -ға 26,8 трлн долларға дейін өсті. теңгені құрайды. Жалпы алғанда, несиелік портфельдің мөлшері 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 8,1% өсіп, 14,7 трлн. құраған. Осы сапа көрсеткіштерінің динамикасы төмендегі 7-суретте көрсетілген.

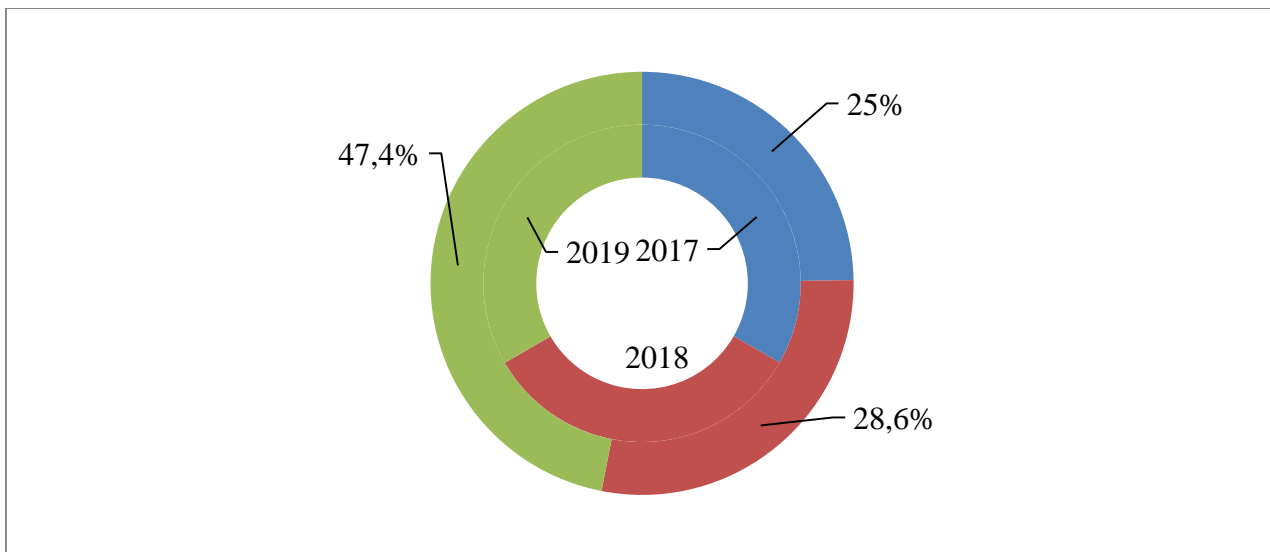
7 - сурет – Қазақстанда банктік сектордың активтері мен несиелік қоржынының ауытқуы

Ескерту – Ұлттық банктің статистикалық мәліметтері негізінде құрастырылған

Қазіргі уақытта тұтынушылық несие өнімдерінің көлемі ұлғаюуда, несиелік қызметті ұйымдастыру әдістері, несиелеу технологиялары жақсаруда, банктердің баға белгілеу стратегиялары бейімделуде, банктегі ақпараттық технологиялардың аясы кеңеюде.

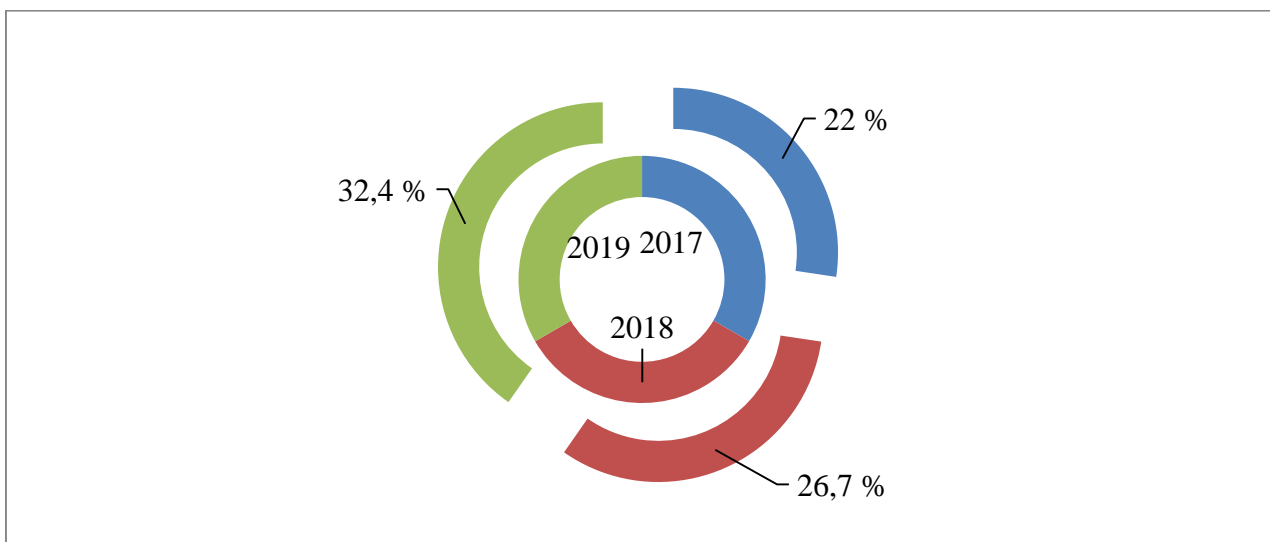
2017 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңде отандық коммерциялық банктердің жиынтық несиелік портфелі тұрақты түрде өсіп отырды. Бұл өсу тенденциясы коммерциялық банктердің жеке тұлғаларға несие беруді көбейткендігін көрсетеді, бұл коммерциялық банктердің бөлшек несиелендіру

және тұтынушылық несиелеу шарттары осы бағытта барынша қарапайым болды. Яғни, мұны коммерциялық банктердің жеке тұлғаларға беретін несиелерінің жаппай қол жетімділігімен түсіндіруге болады.

8 - сурет - Жеке тұлғаларға тұтыну мақсатына берген несиелер
Ескерту – Ұлттық банктің жылдық есебі мәліметтері негізінде автор тарапынан құрастырылған

Банктердің жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсаттарға берген несиелерінің өсу қарқынының өсуі 8-суретте көрсетілгендей, 2017 жылы 25% - ды, 2018 жылы - 28,6% -ды, 2019 жылы - 47,4% -ды құрады, бұл болашақ нарықтың алдын алу болып табылады.

9 - сурет - Коммерциялық банктердегі несиелік қоржын
Ескерту - Автор тарапынан ҰБ мәліметтеріне сүйене отырып құрастырылған

Жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсаттарға арналған несиелер үлесінің коммерциялық банктердің жалпы несиелік портфеліндегі өсуін 9-суретте

көрсетілгендей, 2017 жылы - 22%, 2018 жылы - 26,7%, 2019 жылы - 32,4% тұтынушылық несиелеудің өсу тенденциясын байқаймыз. Жеке тұлғаларға тұтынушылық мақсаттарға арналған несиелер бойынша орташа пайыздық мөлшерлемелерге сәйкес келесі тенденция дамыды: қысқа мерзімді тұтынушылық несиелер 2017 жылы 21,8% -бен берілді, 2019 жылы олар 19,4% -ға дейін төмендеді; ұзақ мерзімді тұтынушылық несиелер 2017 жылы 19,9% құрады, ал 2019 жылы 20,3% дейін өсті. Осылайша, 2017 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңдегі тұтынушылық несиелеу секторын келесідей сипаттауға болады:

- тұтынушылық несиелеу нарығының сипаттамалары: нақты несиелік белсенділік қалыптасты, тұтынушылық несиелер көлемінің өсу тенденциясы байқалды, мерзімі өткен несиелердің үлесі төмендеді;

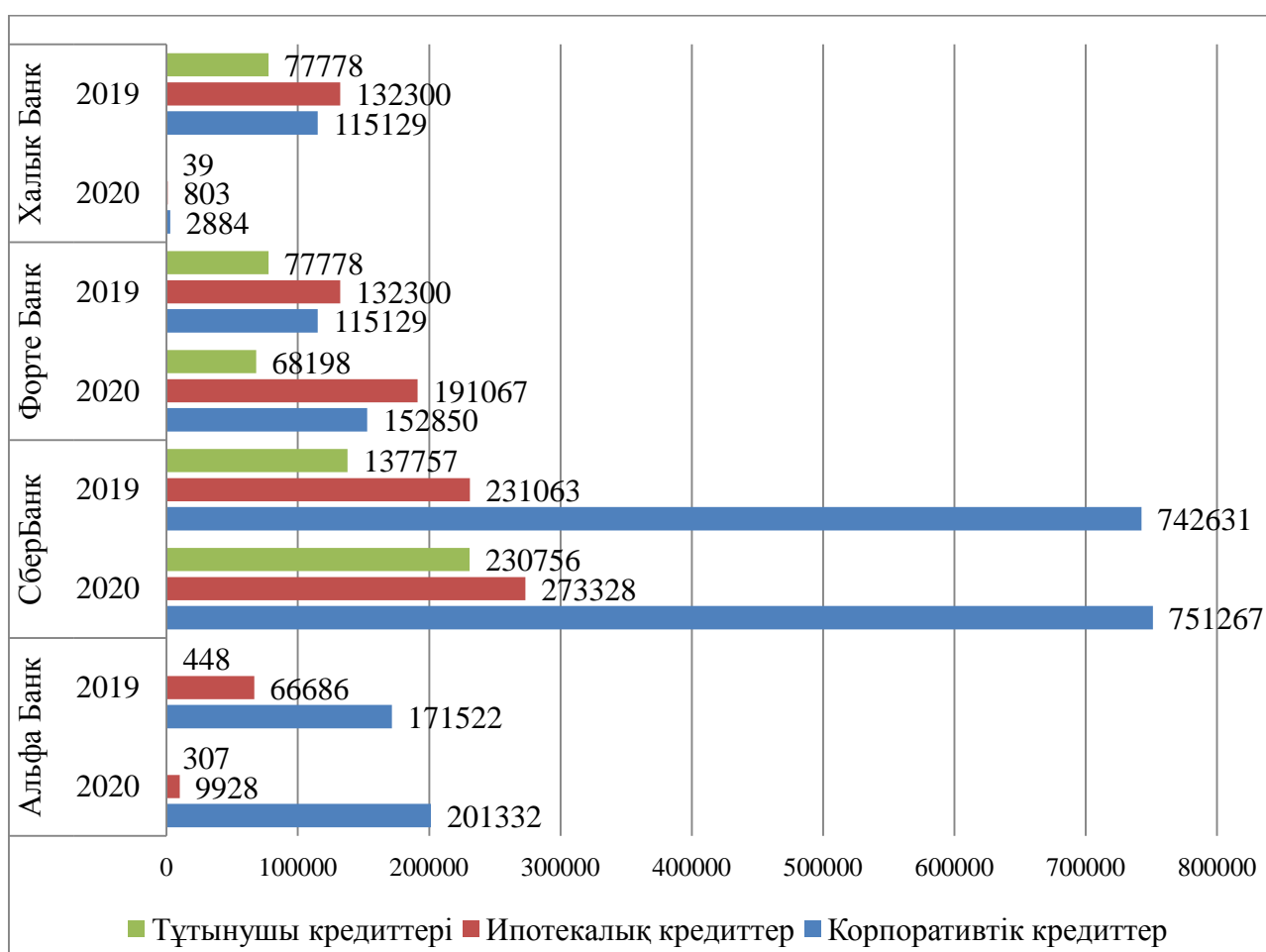
- отандық коммерциялық банктердің несиелік саясатының сипаттамасы: алғашқы төлем мөлшері қысқартылды, несие беру мерзімі ұлғайтылды, комиссиялық сыйақы азайтылды, көмекші қызметтерді ақысыз ұсыну дағдылары пайда болды, заманауи технологиялар қолданылуда енгізіліп, несиелік өнімді сату белсенді түрде алға басуда.

Зерттеу объектісінде қолға алынған коммерциялық банктердің берілген кредиттерінің классификациясы бойынша 6-кестеде салыстырғанда корпоративтік кредиттерінің ауытқуына қарасақ кестеде көрсетілгендей Альфа Банктікі 17%, Сбербанк 1%, Форте Банк 32 % артқандығы ал Халық банкте 97% кемігендігі байқалады.

6 - кесте. Коммерциялық банктердің берілген кредиттердің ауытқуы

	Альфа Банк			СберБанк			Форте Банк			Халық Банк		
	2020	2019	Ауыт ку (+/-)	2020	2019	Ауыт ку (+/-)	2020	2019	Ауыт ку (+/-)	2020	2019	Ауыт ку (+/-)
Корпоративтік кредиттер	2013 32	1715 22	0,17	7512 67	7426 31	0,01	1528 50	1151 29	0,32	288 4	1151 29	-0,97
Ипотекалық кредиттер	9928	6668 6	-0,85	2733 28	2310 63	0,18	1910 67	1323 00	0,44	803	1323 00	-0,99
Тұтыну кредиттері	307	448	-0,31	2307 56	1377 57	0,67	6819 8	7777 8	-0,12	39	7777 8	-0,99
Ескерту – Аталған банктердің жылдық есебі мәліметтері негізінде автормен құрастырылған												

Демек COVID 19 әсері Халық банктің көрсеткіштерінің көрінеді себебі көптеген кәсіпорндар жабылып немесе онлайн үрдісіне өткендіктен өндіріс те тұрақтады осылайша несиелер алатын кәсіпорындардың да саны қысқарған деп түсіндіруге болады. Ипотекалық несиелерде де тұрақтану көрінуде мысалға Альфа Банк пен Халық Банкте жағдай 85%, 99% теріс әсер еткен. Сбербанкте 18%, ал Форте банкте ипотекалық несиелер 44% артқан. Бұл артудың себебін Форте банкте ипотекалық несиенің шарттарының жеңіл болуы әсер етуі мүмкін деп түсіндіруге болады. Тұтыну мақсатындағы кредиттерінің ауытқу динамикасына қарағанымызда Альфа Банк, Форте Банк, Халық банктің ауытқуы төмендеген, яғни кезек бойынша 31%, 12%, 99 %5а азайған. Сбербанктің тұтыну несиесі 67 % ға жоғарылаған. Коммерциялық банктердің берілген кредиттерінің классификациясы бойынша салыстырлуын график бойынша төмендегі 10-суретте көрсетілген.

10 - сурет - Коммерциялық банктердің берілген кредиттерінің классификациясы бойынша салыстырылмасы

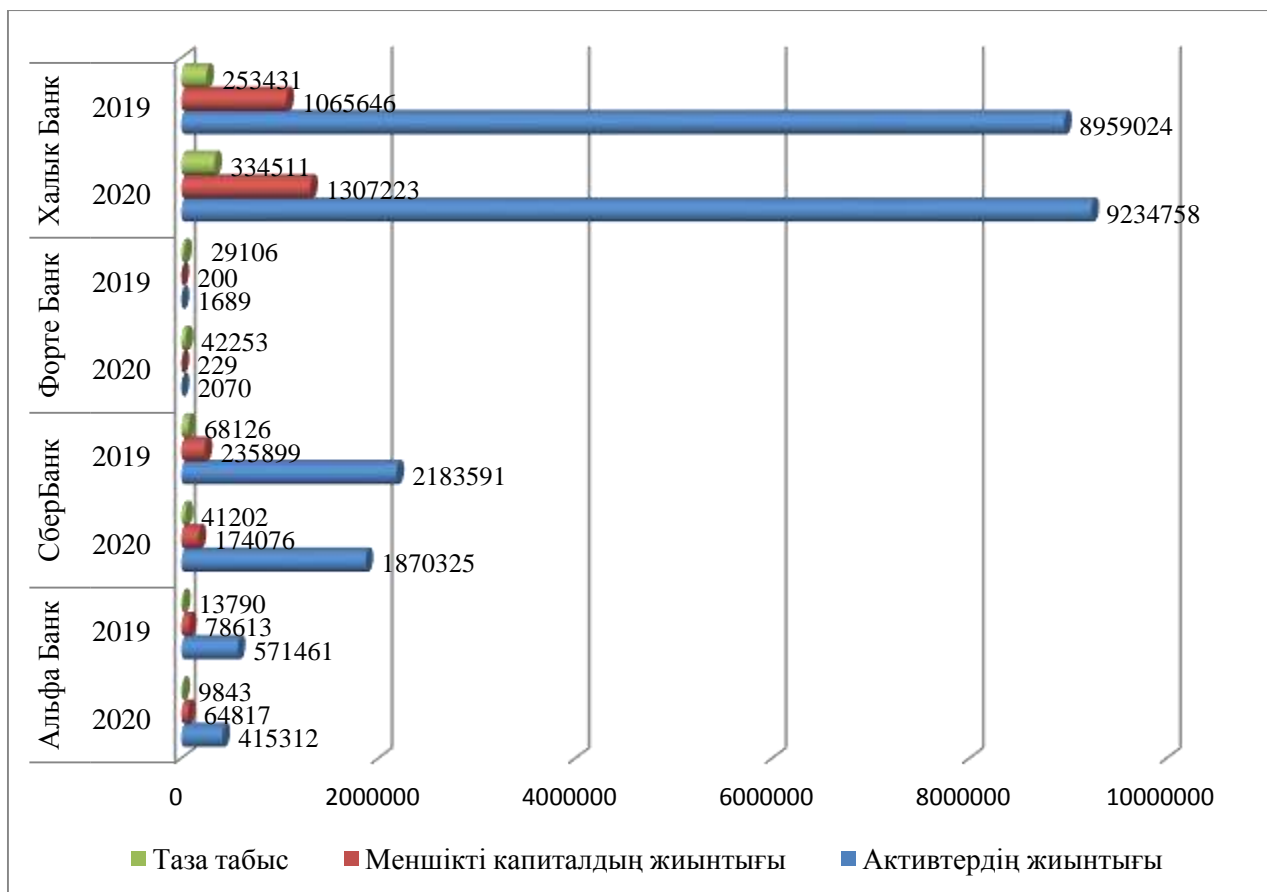
Ескерту – банктердің жылдық есебі мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған

Коммерциялық банктердің Альфа Банк, СберБанк, Форте Банк, Халык Банк қаржылық көрсеткіштерін салыстырсақ төмендегі 7-кестені көре аламыз.

7 - кесте. Коммерциялық банктердің қаржылық көрсеткіштерінің ауытқуы

	Альфа Банк			СберБанк			Форте Банк			Халык Банк		
	2020	2019	Ауытқу (+/-)	2020	2019	Ауытқу (+/-)	2020	2019	Ауытқу (+/-)	2020	2019	Ауытқу (+/-)
Активтердің жиынтығы	415312	571461	-0,27	1870325	2183591	-0,14	2070	1689	0,22	9234758	8959024	0,03
Меншікті капиталдың жиынтығы	64817	78613	-0,17	174076	235899	-0,26	229	200	0,14	1307223	1065646	0,22
Таза табыс	9843	13790	-0,28	41202	68126	-0,39	42253	29106	0,45	334511	253431	0,31
Ескерту – 38,39,40,41 мәліметтері негізінде автормен құрастырылған												

Коммерциялық банктердің Альфа Банк, Сбербанк, Форте Банк, Халык Банк қаржылық көрсеткіштерін салыстырсақ активтердің жиынтығының азайғандығын көреміз, Альфа Банк 27%, Сбербанк 14% төмендеу динамикасында, Халык Банк 3% тұрақтылық көрсеткішінде, Форте Банк 22% өсу динамикасында тиесінше капиталдың жиынтығында да Альфа Банк пен Сбербанкте төмендеу динамикасында, Халык Банк, Форте Банк өсу динамикасында екендігі байқалды. Аталған динамиканы тұрақтылық динамикасы деп те атасақ жаңылыс болмас себебі 30% дан аспаған динамика өсу динамикасына жатпайды. Таза табыстарына қарағанымызда Банк -28%, Сбербанк -39 % теріс ауытқу, Форте Банк 45%, Халык Банк 31% оң ауытқу көрінеді. Төменде көрсетілген 11-суретте коммерциялық банктердің қаржылық көрсеткіштерінің салыстырылмасы көрсетілген.

11 - сурет - Коммерциялық банктердің қаржылық көрсеткіштерінің салыстырылмасы

Ескерту – талдау жүргізілген коммерциялық банктердің жылдық есебі негізінде жасалған

Жалпы, 2019 жылға дейін Қазақстанда тұтынушылық несиелердің абсолюттік мәндерінің өсуі ғана емес, екінші деңгейлі банктердің несиелік портфелі үлесінің ұлғаюы байқалады. Мұндай оң динамикаға, сөзсіз, экономикадағы тұрақтылық, тұрғындар табысының өсуі, тұтынушылар сұранысының қалпына келуі, банктердің ұтымды несиелік саясаты және күрделі қарыздармен тиімді жұмыс ықпал етті. Алайда, 2020 жылы болған пандемия мемлекет экономикасының барлық салалары, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы үшін күрделі сынақтар дайындайтыны анық.

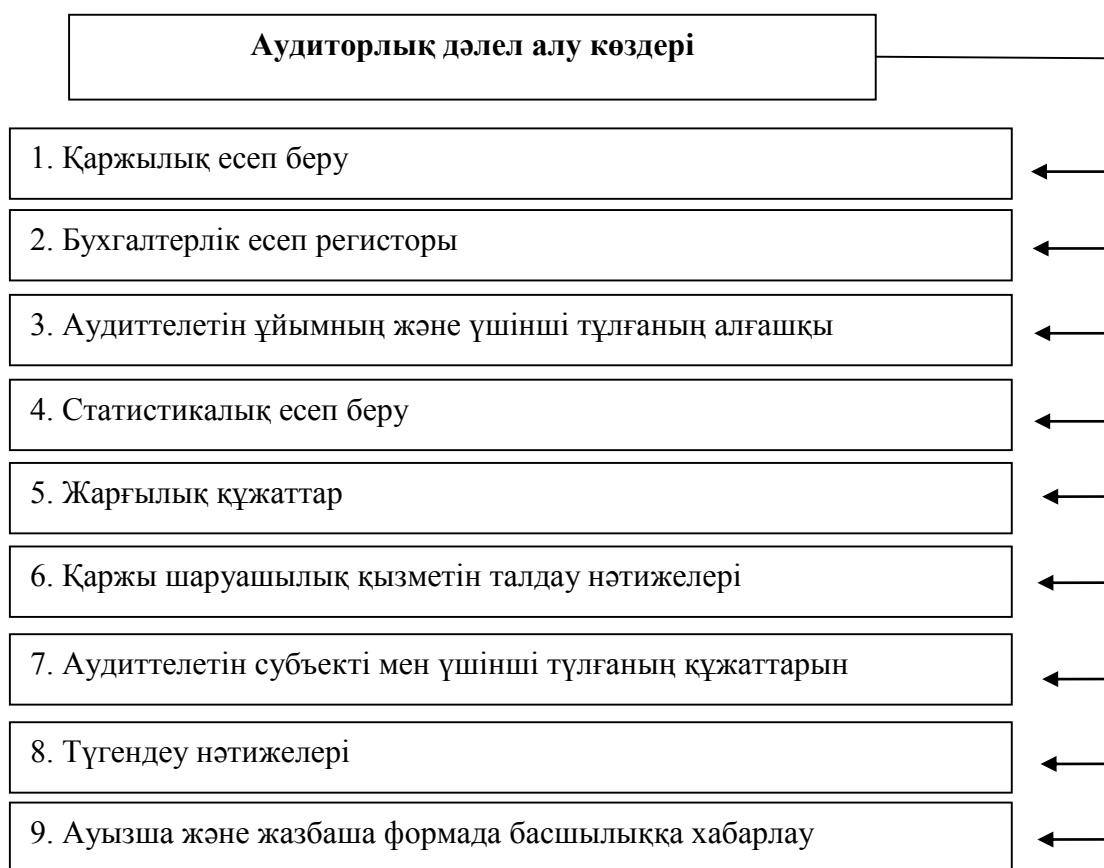
3.2. Коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметті жетілдіру жолдары

Қазіргі экономикадағы банктік аудит рөлінің артуы оған жүктелген міндеттер спектрінің кеңеюімен байланысты. Қазақстанда өзінің қалыптасу кезеңінде аудиттің басым мақсаты аудитордың жылдық бухгалтерлік есептіліктің барлық маңызды аспектілеріндегі шынайылық туралы пікірін білдіруі болды.

Қазіргі уақытта банктік аудиттің басты бағыты-несиелік ұйымның жалпы тиімділігі, оның өтімділігі мен қаржылық тұрақтылығы байланысты болатын банктік қызметтің барлық бағыттарын терең талдауды қамтитын міндеттердің

кең ауқымы. Біріншіден, бұл кейбір жағдайларда несиелік жұмысты ұйымдастырудың жоғары деңгейінде тұрақты банктік пайданың негізгі көзі ретінде, ал басқаларында банктің қаржылық жағдайын тұрақсыздандырудың негізгі факторы ретінде несиелік тәуекел деңгейіне барабар бақылау болмаған жағдайда әрекет етуі мүмкін несиелік операцияларға қатысты. Алдыменен, бұл аудиттің негізгі бағыттарын таңдау мен негіздеуге, аудиттің жалпы ұйымын әзірлеуге, аудиторлық процедуралар мен аудиторлық дәлелдерді алу әдістерін анықтауға, аудитордың жұмыс құжаттамасын жүргізуге қатысты.

Коммерциялық банктің кредиттік операциялары аудитінің рөлін жақсарту және күшейту бойынша бірқатар ұсыныстар беруге болады. Несиелік тәуекелді несиелік ұйымның қаржылық жағдайына шешуші әсер етуі мүмкін фактор ретінде түсінуге сүйене отырып, аудитор бухгалтерлік есептің барлық маңызды аспектілерінің дәлдігі туралы кәсіби пікір білдіру үшін жеткілікті дәлелдер жинауы керек, бірақ сонымен бірге ұйымды, тиімділікті, несиелік тәуекелдерді басқаруды және несиелік портфельдің сапасын талдауды бағалауы керек [47]. Төмендегі 12-суреттен аудиторға қажетті дәлел алудың ақпарат көздері келтірілген.

12 - сурет – Аудиторлық дәлел алу көздері
Ескерту – 47 әдебиет мәліметтері негізінде жасалған

Осыған байланысты коммерциялық банктің несиелік операциялар аудитінің негізгі міндеттері:

-банк жүргізетін несиелік операцияларының қолданыстағы заңнама талаптарына сәйкестігін анықтау;

- кредиттік тәуекелді басқару сапасын бағалау;

- бухгалтерлік есептің ҚР заң талаптарына сәйкестігі және кредиттер, олардың қамтамасыз етілуі, есептелген және алынған пайыздар, кредиттер бойынша ықтимал шығындар резерві бөлігінде есептің барлық елеулі аспектілерінің дұрыстығы туралы кәсіби қорытынды.

Аудиторлық дәлелдерді алудың негізгі әдістері ретінде біз арифметиканы, түгендеуді, құжаттарды тексеруді, бақылауды, мониторингті, бухгалтерлік есеп ережелерін сақтауды, ауызша сауалнамаларды, аналитикалық процедураларды, құжаттарды тексеруді қолдануды ұсынамыз. Аудит кезеңдері анықталды:

- алдын ала жоспарлау;

- бухгалтерлік есеп және ішкі бақылау жүйелерін зерделеуді және ішкі бақылау жүйесінің тиімділігін бастапқы бағалауды, аудиторлық тәуекелдің маңыздылығы мен деңгейін анықтауды, аудиторлық іріктемені құруды қоса алғанда, аудиттің бас жоспары мен бағдарламасын дайындау және әзірлеу;

- аудиттің жалпы жоспарын және бағдарламасын орындау;

-аудит қорытындысын шығару және аудиторлық қорытынды мен аудиторлық қорытынды дайындау.

Жоспарлаудың алдын-ала кезеңі банк басшылығымен, несиелік комитетінің төрағасымен, Бас бухгалтермен және ішкі бақылау қызметінің басшысымен сөйлесуден басталуы керек. Осы кезеңдегі ақпарат көзі Банктің жарғысы, тіркеу құжаттары, Директорлар кеңесі мен акционерлер отырыстарының хаттамалары, банктің есеп саясаты, бухгалтерлік, кредит саясаты және кредит беруге байланысты басқа да ішкі құжаттар болуы тиіс.

Алдын ала жоспарлау кезеңінде Банк қызметінің негізгі бағыттарымен, оның қызметінің экономикалық талаптарымен, клиенттік базаның ерекшелігімен, қызмет өңірімен, ақпараттық агенттіктердің нұсқасы бойынша банктің жалпы рейтингімен танысу қажет.

Аудитор кредит процесінің ағымдағы ұйымдастырылуы, тиісті құрылымдар арасындағы функциялардың бөлінуі және кредиттік операциялардың жалпы көлемі туралы ақпарат, сондай-ақ коммерциялық банк қызметінің үздіксіздігін растайтын түсініктемелер алуға тиіс.

Аудитор коммерциялық банктің басшылығына тараптарға жатқызылуы мүмкін ұйымдардың болуына жазбаша сұрау жіберуі, содан кейін алынған ақпараттың толықтығын тексеруі тиіс. Бұл кезеңде аудитор ішкі бақылау қызметінің сенімділігін тексеріп, алдын-ала бағалау жүргізуі керек. Алынған ақпарат негізінде аудитор ішкі бақылау қызметінің жұмысын сыртқы аудит мақсаттары үшін одан әрі пайдалануға болатындығын шешуі керек.

Алдын ала жоспарлау кезеңін Қазақстан Орталық Банкінің салық органдары мен бас аумақтық басқармасының тексеру материалдарын зерделеумен аяқтау керек. Бухгалтерлік есеп жүйесімен танысу кезеңінде аудитор есеп саясатында, бухгалтерлік есепті жүргізуге жауапты бөлімшенің ұйымдық құрылымында, бухгалтерия қызметкерлері арасында өкілеттіктерді

бөлуде, жұмыс процесін ұйымдастыруда, есеп жүргізудегі компьютерлік техниканың рөлі туралы несиелік операцияларды есепке алудың негізгі принциптері туралы ақпаратты зерттеп, талдап, бағалауы керек.

Несиелік операциялар бойынша стандартты бухгалтерлік жазбаларды қарап шығу және бухгалтерлік есеп жүргізілетін бастапқы құжаттардың дәлдігі мен дұрыстығын іріктеп анықтау ұсынылады. Кредиттік операциялар аудитін жоспарлау кезінде ішкі бақылау жүйесін бағалауды екі кезеңде жүргізу ұсынылады:

- 1) ішкі бақылау жүйесімен жалпы танысу;
- 2) ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін бастапқы бағалау.

Бірінші кезеңде аудитор несиелік операцияларды ішкі бақылауды ұйымдастыруға басшылықтың көзқарасы, ішкі бақылаудың ұйымдастырушылық құрылымы, ішкі қатынастардың болуы мен сипаты, сондай-ақ орындаушыда басқару шешімдерін іске асыру тетігі туралы жалпы түсінік алуы керек. функциялар мен жауапкершілікті бөлу деңгейі, әдістері. Ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін бастапқы бағалауды тестілеуге негізделген әдіснамаға сәйкес жүргізу ұсынылады. Сенімділікті бағалаудың ұсынылған параметрлеріне байланысты.

Кредиттік операциялар аудиті кезінде аудит қағидаттары әзірленді. Жалпы алғанда есепті кезеңдегі кредиттік операциялардың барлық көлемін ескеру қажет. Жеке қарыз пакеттің элементі болып табылады. Егер популяция элементтерінің саны соншалықты аз болса, статистикалық әдістерді қолдану заңсыз болса, аудитор тұрақты тексерулер жүргізуі керек. Мұқият зерттеу керек берешегі үлкен кредиттік тәуекел. Кепілсіз кредиттер; мерзімі өткен несиелер; өндіріп алудың мүмкін болмауына байланысты есепті кезеңде қалдыққа кредиттер берілді; акционерлерге, инсайдерлерге және банк қызметкерлеріне кредиттер жан-жақты тексерілуге жатады. Қалған қарыз алушыларды іріктеу үшін кездейсоқ немесе жүйелі іріктеуді пайдалану керек.

Шағын несиелері көп банктер үшін, егер аудитор ішкі бақылау қызметтерінің осы несиелерді тексеру туралы есептерінің сенімділігіне сенуге болады деп санаса, іріктеу мөлшері азайтылуы мүмкін. Кейбір жағдайларда мұқият талдауды қажет ететін кредиттерді субъективті іріктеу қолданылуы мүмкін. Мұндай кредиттерге банк-аудитор проблемалық кредиттер (ішкі бақылау қызметінің есептеріне сәйкес) ретінде жіктеген несиелер; төмендетілген пайыздық мөлшерлемемен немесе борыштың негізгі сомасын өтеу кестесінің өзгеруімен несиелер жатады.

Кредиттік операциялар аудитінің бас жоспарында аудиттің негізгі мақсаттары мен салаларын, аудит әдісін, маңыздылық деңгейін, аудиторлық тәуекелдің параметрлерін, саны мен біліктілігін көрсету ұсынылады. аудиторлардың жұмыс тобы, олардың міндеттері, жауапкершілігі және бағыныстылығы; аудит уақытын және аудиторлық есепті және егжей-тегжейлі есепті ұсыну күнін көрсету. Коммерциялық банктің несиелік операцияларын тексеру бағдарламасы аудиторлық дәлелдерді жинау үшін аудиторлық процедуралардың толық тізімі болып табылады. Бағдарламаны екі бөлікке бөлу

керек. Бағдарламаның бірінші бөлігінің мақсаты-кредиттік тәуекелді басқару жүйесін бағалауды қалыптастыру.

Бағдарламаның екінші бөлігінің мақсаты кредиттік операциялардың бухгалтерлік есебінің қолданыстағы заңнама талаптарына сәйкестігі және қаржылық есептіліктің барлық маңызды аспектілерінің сенімділігі туралы кәсіби пікір беру үшін аудиторлық дәлелдемелердің жеткілікті санын жинау болып табылады. берілген несиелер, олардың кепілдіктері, есептелген және алынған пайыздар, несиелер бойынша ықтимал шығындарға резервтер. Бағдарламаның екінші бөлігі бақылау элементтерін тексеру тізбесін және мәні бойынша тексеру рәсімдерін қамтиды.

Кредиттік операциялар аудиті бағдарламасының бірінші бөлігі шеңберінде аудиторға банктің қызметін мұқият зерделеу, кредиттік процесті тиімді ұйымдастыру арқылы кредиттік тәуекел деңгейін бақылау қабілетін бағалау ұсынылады. қарыз алушылар, олардың қаржылық жағдайы және қарызды өтеу көздері. Несиелік операциялардың қолданыстағы тәжірибесінің қабылданған несие саясатының нормаларына сәйкестігін тексеруге және оның қаншалықты жүзеге асырылғанын анықтауға назар аудару ұсынылады.

Аудит жүргізу кезінде клиенттің несиелік өтінімін қарау сапасын бағалауға және несиелерді кейіннен бақылауға назар аудару керек. Ең маңызды кезең-несие құжаттарын тексеруді қарастыру. Жасалған несие шарттарының мазмұнын талдауға және несие құжаттарын тексеруге ерекше назар аудару керек.

Кредиттік тәуекелді басқару жүйесін зерттеу шеңберінде аудитор Банктің ішкі бақылау қызметінің рөлін және үмітсіз кредиттерді өтеу жөніндегі заң қызметінің тиімділігін бағалауы тиіс. Несиелік жұмыстың жалпы ұйымдастырылуын зерттеу кезінде несиелік тәуекелдерді басқару жүйесінің әртүрлі аспектілерін зерттеу ұсынылады.

Аудит шеңберінде кредиттік портфельдің сапасын талдау схемасы ұсынылады, ол мынадай негізгі кезеңдерді қамтиды:

- 1) критерийлерді таңдау және олардың негізінде кредиттерді жіктеу жүйесін әзірлеу;
- 2) белгіленген критерийлер негізінде несиенің жеке сипаттамасын әзірлеу;
- 3) белгіленген критерийлерге сәйкес несие топтарын қалыптастыру және әрбір топ үшін пайыздық құрамдауышты анықтау;
- 4) несие портфелінің құрылымын талдау және оны әртараптандыруды бағалау;
- 5) несиелер бойынша ықтимал шығындарға арналған резервтің жеткіліктілігін бағалау.

Кредит беру шарттары аудит процесінде берілген кредиттерді жіктеудің неғұрлым айқын критерийі ретінде; несие ұйымы; қарыз алушының салалық тиесілігі; қарыз алушының қызмет аймағы; сапа кепілдігі; кредиттік тәуекел дәрежесі; түсімді есептеу ұсынылады. Аудитор жұмысының маңызды бағыты несие портфелін әртараптандыруды бағалау болып табылады.

Аудитор, біріншіден, бір қарыз алушыға, байланысты қарыз алушылар тобына, географиялық аймақтар мен салаларға қатысты банк белгілеген тәуекелдер шоғырлануының шектеулерінің негізділігін талдап, қажет болған жағдайда оларды өзгерту туралы тиісті ұсыныстар беруі керек, екіншіден, несиелік саясатының сақталуы, үшіншіден, несиелік портфелінің жалпы әртараптандырылуын және экономиканың әртүрлі секторлары бойынша аналитикалық мәліметтер негізінде ағымдағы экономикалық жағдай мен макроэкономикалық тенденцияларды ескере отырып, ресурстарды бөлудің тиімділігін бағалауға қажетті.

Ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін бағалауды растауға бағытталған бақылау құралдары мен аудит процедураларына арналған тесттер жасалды. Бақылау құралдарын тестілеу-бұл ішкі бақылау жүйесін бағалаудың дұрыстығын растайтын іс-қимыл бағдарламасы. Іс жүзінде аудиторлық процедуралар несиелер бойынша айналымдар мен қалдықтардың бухгалтерлік есебінің дәлдігін, оларды қамтамасыз етуді, сондай-ақ есептелген және алынған пайыздар мен несиелер бойынша ықтимал шығындар резервтерін егжей-тегжейлі тексеруді қамтиды. Аудит барысында қарыз шоттарында көрсетілген барлық сомалар мен есептелген пайыздар қарыз алушылардың банк алдындағы нақты міндеттемелерін білдіретінін және қарыздың толық сомасын көрсететінін анықтау қажет. Тест нәтижелерінің, яғни бақылау және аудит рәсімдерінің негізінде аудитор ішкі бақылау жүйесінің тиімділігі және бухгалтерлік есеп жүйесінің қолданылатын нормаларға сәйкестігі туралы пікір қалыптастыруы тиіс. Сондай-ақ бухгалтерлік есептің барлық маңызды аспектілеріне сенімділік орнату.

Кредиттік операциялар аудиті барысында талдануы тиіс қаржылық есептілік күнінен кейін аудитордың өз міндеттемелерін орындау қабілетіне әсер ететін жағдайлардың тізімі ұсынылған. Мұндай жағдайларда мыналарды қосу ұсынылады: - проблемалық сипаттамалары бар кредиттер бойынша қамтамасыз етудің төмен сапасы (пайыздарды төлемеу және кредит шарттарының басқа да бұзушылықтары); банкроттық ықтималдығы жоғары немесе қарыз алушылар жоғалып кеткен жағдайда кепілсіз кредиттердің елеулі сомаларын қайтаруға байланысты сот талқылауларының толық болмауы;

– кредиттердің проблемалық белгілері болған кезде кепілгерлер мен кепілгерлердің қаржылық жай-күйі туралы теріс ақпарат;

– проблемалық белгілері бар қамтамасыз етілмеген кредиттердің және қаржылық қиындықтарға тап болған кәсіпорындарға берілген кредиттердің жоғары үлесі;

– халық шаруашылығының проблемалық және дағдарыстық салаларына кредиттік салымдардың жоғары шоғырлануы;

– коммерциялық банктің меншікті капиталының шамасымен және тартылған қаражатпен салыстырғанда коммерциялық банктің акционерлері мен басқарушыларына берілген кредиттердің жоғары үлесі;

- қалыптасқан кредиттік тәуекелдер бойынша несиелер бойынша ықтимал шығындарға қалыптастырылған резервтің сәйкессіздігі.

Жанарту және ішкі бақылау жүйесін жетілдіруге ғылыми көзқарас банк жүйесінің тұрақтылығын, оның активтері мен капиталының кірістілігін сақтауға көмектеседі, ішкі бақылау жүйесінің жағдайындағы кемшіліктерді жоюдың ұсынылған жолдары оның тиімділігі мен тиімділігін арттырады, және тәуекелдерді азайту Коммерциялық банктегі ішкі бақылаудың тиімділігін арттыру шараларын келесі 13-суреттен қараймыз.

13 - сурет - Коммерциялық банктегі ішкі бақылаудың тиімділігін арттыру шаралары

Ескерту – 48 әдебиет негізінде құрастырылған

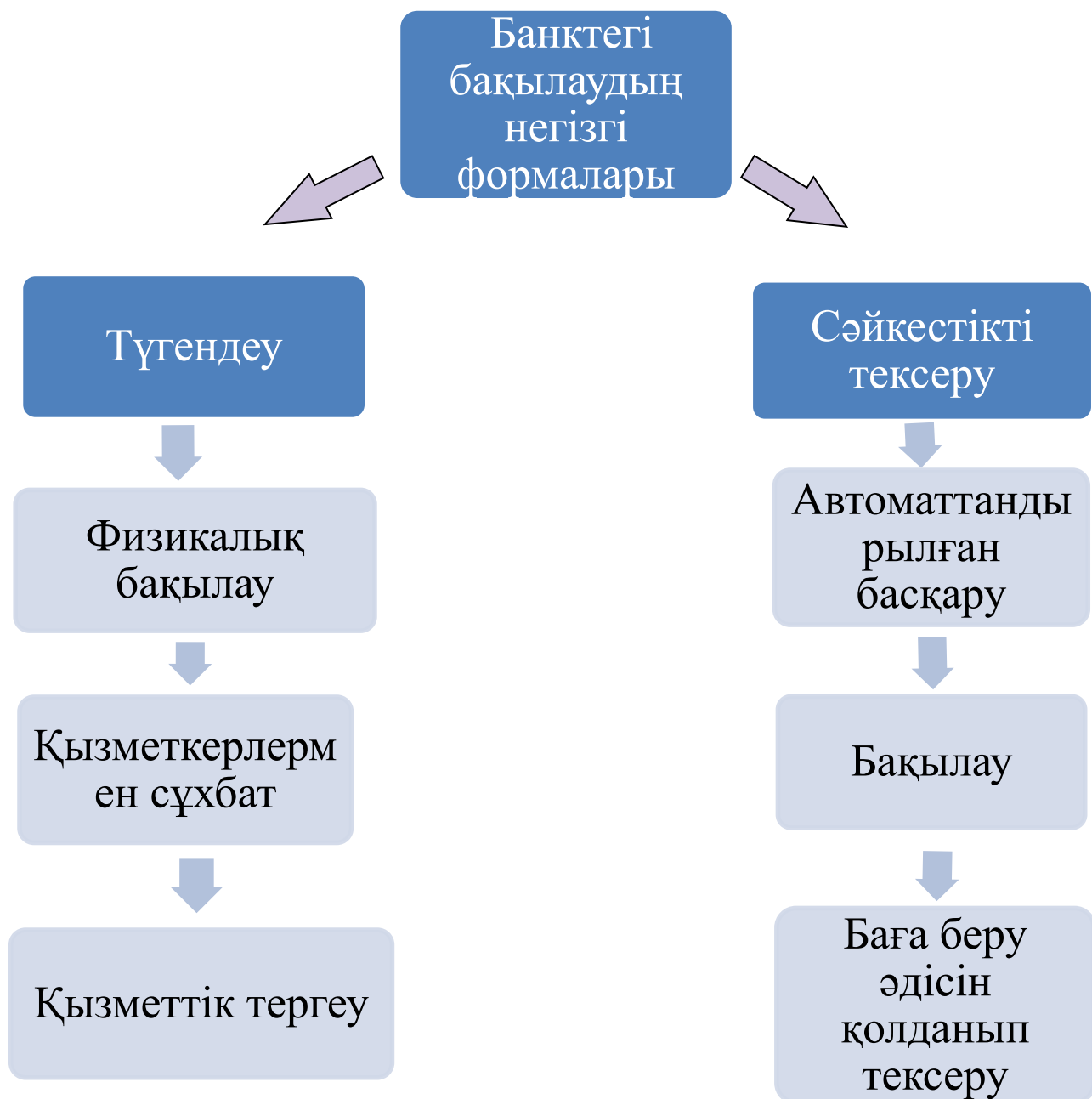
Аудит стандарттарын жетілдіру шеңберінде банктегі кредиттік операциялар аудиті кезінде зерделенуге және бағалануға тиіс банктік аудит саласындағы халықаралық аудит стандарттарымен қамтылатын мәселелер тізбесін кеңейту ұсынылады. Бұл кредиттік қоржынның сапасын талдау, әлеуетті қарыз алушылардың қаржылық жай-күйін және практикалық қызметін талдау үшін банк пайдаланатын әдістерді бағалау, кредиттерді бақылауды ұйымдастыруды бағалау, оның ішінде проблемалық кредиттерді анықтау әдістеріне қатысты.

Банк секторының макроэкономикалық көрсеткіштері Қазақстанның саяси және экономикалық өмірінде болып жатқан процестерге және 2009-2010 жылдардағы дағдарыстық құбылыстарға тікелей байланысты. қолданыстағы ішкі және сыртқы бақылау жүйесінің өміршең еместігін көрсетті, бұл әр түрлі тәуекелдердің пайда болуына әкелді. Қазақстан Ұлттық банкі ұсынған коммерциялық банктегі ішкі бақылау жүйесінің аудиторлық көрсеткіштері коммерциялық банктегі жағдайға дер кезінде жауап беруге мүмкіндік бермейді және қайта қарауды және неғұрлым терең егжей-тегжейлі талап етеді, атап айтқанда, банктік тәуекелдерді басқару; банктік операцияларды жүргізу кезінде құқықтар мен міндеттерді бөлу, шешімдерді келісу, өкілеттіктерді беру туралы; есеп беру туралы.

Сонымен қатар ғылыми жұмыста Ішкі бақылаудың классификациясы нысандары мен әдістері бойынша нақтыланды. Ішкі бақылау туралы ғылыми және оқу әдебиеттерінде көптеген жарияланған авторлардың жіктеу белгілерін субъективті түсінуіне, сонымен қатар ішкі бақылаудың экономикалық субъект ретіндегі мәніне және оның коммерциялық банктегі рөліне байланысты әртүрлі тәсілдер бар. Теория мен практикадағы ішкі бақылау мәнінің барлық бірлігімен оның көптеген түрлері мен түрлері бар. Қазіргі уақытта Қазақстан Ұлттық Банк бұл салада профилактикалық сипаттағы жергілікті нормативтік актілерді шығаруда, өйткені оларда ғылыми көзқарас жетіспеген.

Қазақстан Ұлттық Банкінің теориялық және ғылыми еңбектерді ескере отырып, банк саласында сәйкестікті бақылау жүйесін құру туралы ережелерінің жетілмегендігін ескере отырып, біз кез-келген коммерциялық банктің ішкі бақылауының бірыңғай нысандары мен әдістерін анықтауға көзқарас ұсындық. Біз коммерциялық банктегі ішкі бақылауды келесі өлшемдер бойынша жіктеуді ұсынамыз (14 суретті қараңыз):

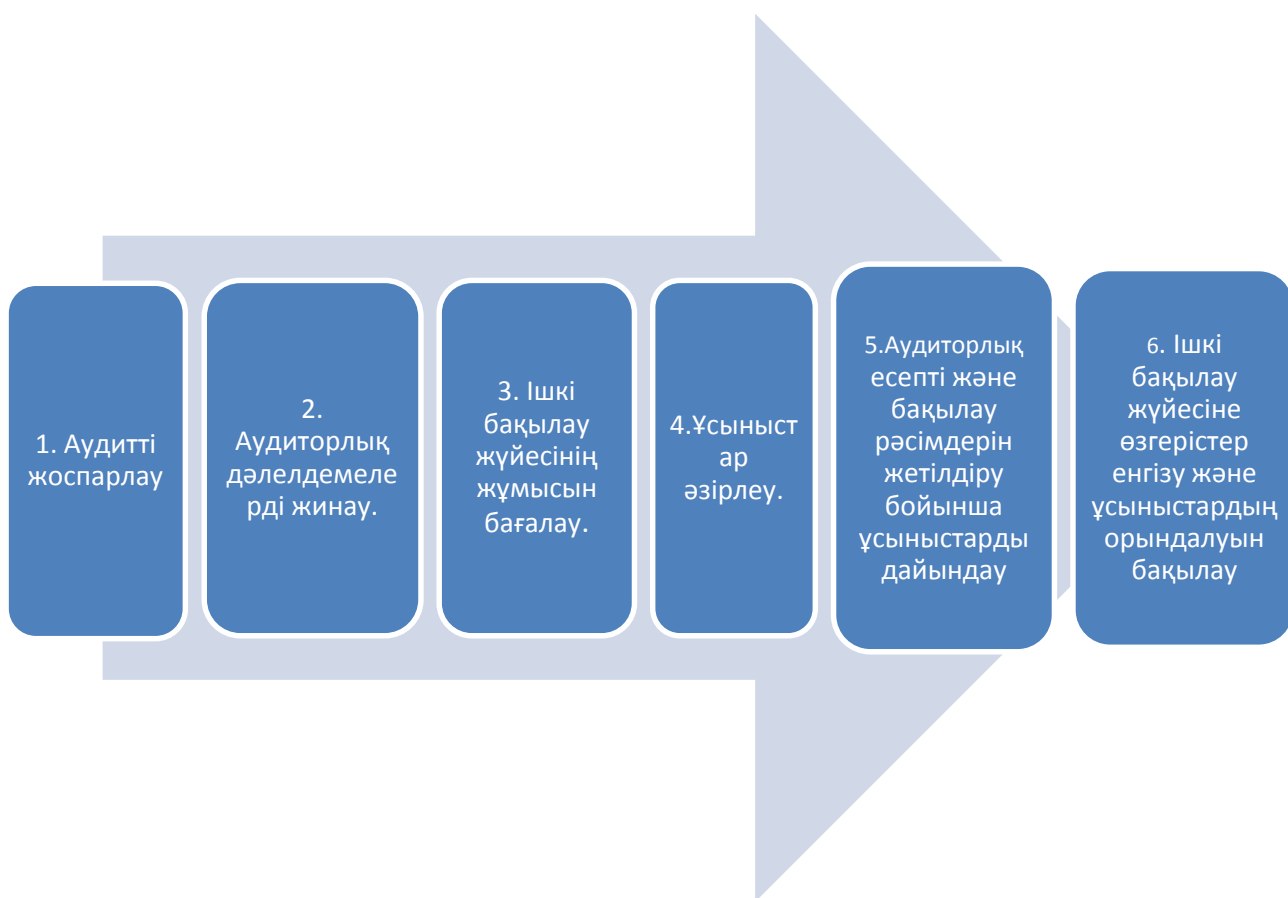
Ұсынылып отырған жіктеу кез-келген коммерциялық банк үшін ішкі бақылаудың нысандары мен әдістерінің біркелкілігімен ерекшеленеді, салмақты әдісті қолдана отырып, аудиторлық процедураларды ұтымды жеңілдетуге және банктік тәуекелдер туындаған кезде банк иелерімен, акционерлерімен / басшыларымен шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Коммерциялық банкте аудитті жоспарлау мен жүргізудің авторлық тәсілі аудиторлық кезеңдер мен процедураларды жүйелеу негізінде ұсынылған.

14 - сурет - Коммерциялық банктегі ішкі бақылаудың негізгі формалары
 Ескерту - кесте 49-шы әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған

Коммерциялық банктің табиғаты мен сипаттамаларына сәйкес келетін тиімді ішкі бақылау жүйесін құру процесі басқару мен бақылауды ұйымдастырудағы барлық өзгерістердің маңыздылығын түсінуді, өкілеттіктерді қайта бөлу, ішкі ережелерді жаңарту, бағалау жүйесін құру және т.б. талап етеді.

Ішкі бақылау жүйесін модернизациялау кезінде тиімді жүйе тек қана теріс пайдаланудың алдын алып қана қоймай, сонымен қатар барлық бақылау процестеріне ішкі бақылауды енгізу, іскери операцияларды тиімді жүзеге асыруға ықпал ету, тәуекелдерді уақтылы бағалау және аудит жүргізу керек екендігіне назар аудару қажет. Бақылау шараларының тиімділігі. Коммерциялық банктегі ішкі бақылауды ұйымдастырудың аудитін жүргізу барысында жеке аудитті жоспарлау мен жүргізуге жүйелі тәсіл ұсынылды, оның схемасы 13-суреттерде келтірілген (жоспар-кестесі 15-суреттерде көрсетілген.)

15 - сурет - Ішкі бақылау жүйесінің күйін тексеру кезеңдерінің бірізділігі кестесі

Ескерту - 50-ші әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған

8-кестеден аудитті жоспарлауды қамтитын бірінші кезеңде, ең алдымен, алдын-ала дайындықпен байланысты іс-шаралар жүзеге асырылады: аудит объектісімен танысу, аудит түрін таңдау, қажетті ресурстарды бағалау және шығындар жоспарын құру.

8 - кесте. Аудиттің 1 кезеңі «Аудитті жоспарлау»

1-ҚАДАМДА орындалуы қажетті бөлімдері	Аудит рәсімдері
Тексеруді бастау	Жоспарлы тексеру; - Банк басшылығының нұсқауы бойынша (жоспардан тыс): - алаяқтықты анықтау; - басқару жүйесінің ымырасы және т.б.
Салыстырып тексеру объектісімен алдын-ала танысу	Танысу: - заңнама және ішкі ережелер; - қаржылық ақпарат; - персоналдың / тексерілетін жүйелердің өзгеруі; - алдыңғы тексерулердің нәтижелері.
Аудитті бастамас бұрын алдын ала қарау	Анықтама: - операциялардың / тәуекелдердің сипаты; - маңыздылық деңгейі; - тексерілген жүйенің күйінің өзектілігі; - бақылаудың белгілі кемшіліктері; - тексерілген кезең.
Аудиттің түрін таңдау	Кешенді аудит; -Бөлек бағыттың аудиті.
Аудиторлық ресурстардың қажеттілігін бағалау	Рейтинг: - қызметкерлердің біліктілігі / қол жетімділігі (тексерілген бағыт); - реттеуші қадағалау органдарының талаптары; - алдыңғы тексерудің ұсынымдарын орындау.
Шығындар жоспары мен аудит бағдарламасын құру	Шығындар жоспары мен тексеру кестесін құру; - Аудит бағдарламасын құру.
Ескерту - кесте 50-ші әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған	

9 – кестеде екінші кезеңге мәліметтер жинау, тексерілген бөлімшелермен кездесу, бұрыннан бар бақылаудың жалпы қағидаттарын, бақылау ортасын зерделеу және сипаттау, сондай-ақ тексерілетін қызмет бағытын тексеру кіреді.

9 - кесте. Аудиттің 2-кезеңі «Аудиторлық дәлелдемелер жинау»

2-ҚАДАМДА орындалған тексеру бөлімдері	Аудиторлық рәсімдер
Аудит жүргізілетін бөлімшелермен алдын ала кездесу	Тексеру туралы хабарламаны жеткізу; - Қажетті ақпарат пен есеп беруді сұрау.
Деректер жинау	Басшылықпен және қызметкерлермен әңгімелесу; - тексерілетін бөлімшелердің жұмысын бақылау; - деректерді талдау және қаржылық / басқарушылық есеп беру.
Функционалды басқарудың жалпы принциптерінің сипаттамасы және құжаттамасы	Бақылаудың жұмыс істеу принциптерін сипаттау; - растайтын құжаттарды қоса бере отырып, қауіпсіздік сұрақтарына жауаптар.
Операцияларды (әрекеттерді) кездейсоқ тексеру	Аудит жүргізілетін аумақтың операцияларын (қызметін) сұрастыру, бақылау және талдау; - аудиторлық дәлелдемелерді зерттеу; - операцияларды (іс-әрекеттерді) жедел тексеру.
Бақылау ортасын зерттеу және сипаттау	Ішкі бақылау принциптеріне бақылау ортасының әсерін зерттеу және сипаттау.
Ескерту - 49 әдебиет мәліметтері негізінде автор тарапынан құрастылған	

10 – кестеде үшінші кезең - басты кезең, өйткені ол ішкі бақылауды ұйымдастыру қағидаттарын бағалауды қамтиды, ол қолданыстағы ішкі аудит жұмысындағы кемшіліктерді анықтаудан, олардың болуын растаудан және оларды түзету үшін қажетті ұсыныстарды әзірлеуден тұрады.

10 - кесте. Аудиттің 3 кезеңі «Ішкі бақылау жүйесінің жұмысын бағалау»

3-ҚАДАМДА орындалған тексеру бөлімдері	Аудит рәсімдері
<p>Ұйымдастырылған ішкі бақылау принциптерін бағалау</p>	<p>Бақылау сұрақтарына жауаптардың нормативтік құжаттардың талаптарына сәйкестігі</p> <p>Көрсету:</p> <ul style="list-style-type: none"> - бақылауды күшейтуді талап ететін әлсіз жерлер; - нормативтік құжаттардың талаптарын сақтамау; - төмен жұмыс тиімділігі және т.б.
<p>Қажетті бақылауды, маңызды кемшіліктерді және тиімсіздіктің негізгі бағыттарын анықтаңыз</p>	<p>Анықталған кемшіліктерді құжаттау</p> <p>Анықтау:</p> <ul style="list-style-type: none"> - анықталған кемшіліктердің ішкі бақылау жүйесі үшін маңызы; - Бақылау сипаты немесе жетіспеушілігі.
<p>Операцияларда елеулі кемшіліктер мен тиімсіздік салалары бар екенін дәлелдермен растаңыз</p>	<p>Анықталған кемшіліктердің себептерін құжаттау;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Қажетті дәлелдемелерді жинау; - анықталған тәуекелдердің ықтимал салдарын анықтау.
<p>Ескерту - 49 әдебиет мәліметтері негізінде автор тарапынан құрастылған</p>	

11-кестеден көріп отырғанымыздай, төртінші кезеңде аудитор ұсыныстар әзірлейді, олардың орындалуы анықталған бұзушылықтардың қайталануын болдырмауға және тексерілетін ауданда ішкі бақылау деңгейін сапалы арттыруға мүмкіндік беруі керектігі ұсынылады.

11 - кесте. «Ұсыныстар әзірлеу» аудитінің 4 кезеңі

4-ҚАДАМДА орындалған тексеру бөлімдері	Аудит рәсімдері
Кемшіліктерді түзету бойынша ұсыныстар әзірлеу	<ul style="list-style-type: none"> - қажет болған жағдайда практикалық жұмыстарға және ресурстарға шектеулер енгізіңіз; - анықталған кемшіліктерді жою бойынша ұсыныстар әзірлеу.
Бөлімдерді таңдаңыз	<p>Ұсыныстарды орындауға жауапты бөлімшелерді анықтаңыз;</p> <ul style="list-style-type: none"> - департаменттер арасында жауапкершілікті бөлу; - берілген ұсынымдарды бөлімшелермен келісу.
Ұсыныстарды орындау үшін уақытты анықтау	<p>Берілген ұсыныстардың орындалу мерзімін анықтау;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бөлімшелермен мерзімдерді келісу.
Ескерту – 49, 50-ші әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған	

12 – кестеде көрсетілгендей, бесінші кезеңде есеп шығарылады және қолданыстағы ішкі бақылау жүйесінің жай-күйі туралы қорытындылар

жасалады, есеп тексерілетін бөлім басшысымен келісіледі және аудит нәтижелері туралы есептің соңғы нұсқасы Банк басшылығына ұсынылады.

12 - кесте. Аудиттің 5 кезеңі «Аудит нәтижелері бойынша есеп дайындау және рәсімдерді жетілдіру бойынша ұсыныстар»

5-ҚАДАМДА орындалған тексеру бөлімдері	Аудит рәсімдері
Есеп беру	<ul style="list-style-type: none"> - ішкі бақылау жүйесінің жағдайы туралы қорытындылар жасау; - бағалау нәтижелерін, сонымен қатар ұсыныстарды ұсыну; - анықталған бұзушылықтарды жою мерзімдерін анықтау.
Есеп жобасын тексерілетін бөлім басшысымен келісу	<ul style="list-style-type: none"> Ішкі бақылау жүйесінің жағдайы туралы қорытындыларды үйлестіру; - бағалау нәтижелерін, сондай-ақ ұсыныстарды үйлестіру.
Тексеру нәтижелері туралы қорытынды есепті Банк басшылығына ұсыну	Анықталған кемшіліктерді түзетуде ең жақсы нәтижеге жету үшін басшылыққа, сондай-ақ тексерілген бөлімге есеп беру.
Ескерту – 47 әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған	

13–кестеде көрсетілгендей, алтыншы кезеңде коммерциялық банктің құрылымдық бөлімшелері өздерінің жауапкершілік саласындағы ішкі бақылау жүйесіне өзгерістер енгізеді және ішкі нормативтік құжаттарға өзгерістер енгізеді. Ішкі бақылау (аудит) қызметі берілген ұсынымдардың орындалуын бақылайды және басшылыққа олардың орындалу барысы туралы есеп береді.

13 - кесте. Аудиттің 6-кезеңі «Ішкі бақылау жүйесіне өзгерістер енгізу және ұсыныстардың орындалуын бақылау»

6-ҚАДАМДА орындалған тексеру бөлімдері	Аудит процедуралары
Ұсыныстарды орындау	Ішкі бақылау жүйесіне өзгерістер енгізу; - Банктің ішкі ережелерін жаңарту.
Ішкі бақылау (аудит) қызметіне есеп беру	Бөлімдер ұсыныстардың орындалуы туралы есеп береді. Ұсыныстардың уақытында орындалуын бақылау.
Банк басшылығына ұсынымдардың орындалғаны / орындалмағаны туралы есеп беру	Ұсыныстардың орындалуын тексеру; - Банк басшылығына ұсынымдардың орындалуы / орындалмауы туралы есеп беру туралы есеп беру.
Ескерту – 48 әдебиет негізінде автор тарапынан құрастылған	

Осылайша: кез-келген коммерциялық банк үшін аудит жүргізудің интеграцияланған жүйесі ұсынылды. Бұл мәселені ғылыми тұрғыдан шешудің мәні мынада: аудиттің осы кезеңдері мен схемаларын консолидациялау және заңдастыру сыртқы реттеуші органдарға, сондай-ақ кез-келген банктің иелеріне /топ-менеджментіне бағалаудың стандартталған әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. банкте құрылған ішкі бақылау жүйесінің тиімділігі, сонымен қатар осы жүйенің «тарлықтарын» анықтайды. Сонымен қатар, банктің қызметіне кезең-кезеңмен жүргізілетін аудиттің ұсынылған бірыңғай жүйесі әртүрлі сыртқы реттеуші органдардың сұраныстарына неғұрлым дұрыс және жедел жауаптар беруге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазіргі уақытта банктік аудиттің басты бағыты-несиелік ұйымның жалпы тиімділігі, оның өтімділігі мен қаржылық тұрақтылығы байланысты болатын банктік қызметтің барлық бағыттарын терең талдауды қамтитын міндеттердің кең ауқымы.

Диссертациялық зерттеу жұмысында екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне жүргізілген аудиторлық қызметтің нәтижесінде берілген аудиторлардың есебіне талдау жүргізілді. Зерттеу жұмысында сапалық талдау тәсілі қолға алынып, 2019 жылғы екінші деңгейлі банктердің жариялаған шоғырландырылған қаржылық есептіліктеріне берілген аудиторлық пікірлеріне талдау жұмысы жүргізілді.

Талдау барысында коммерциялық банктердегі аудиторлық қызметін ұйымдастырылуын бағалау үшін тәуелсіз аудиторлардың есебінде көрсетілуге тиісті мәліметтердің бар жоқтығы тексерілді. Жоғары баға алған аудиторлық есеп өз деңгейінде жақсы ұйымдастырылған деген шешімге келуге болады.

Қорытындылай келе Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық есеп ең жоғарғы көрсеткішке иемденді. Аудиторлық есеп ПрайсуотерхаусКуперс аудиторлық фирма тарапынан берілген және аудиторлық стандарттарда көрсетілген барлық көрсеткіштерді қамтыған. Осыған орай Альфа банктің қызметіне жүргізілген аудит жоғары дәрежеде ұйымдастырылған деген қорытындаға келуге негіз бар.

Сбербанк және Форте Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудит Этнст энд Янг аудиторлық фирма тарапынан жүргізіліп, аудиторлық пікірдің негіздемесі көрсетілмеген және аудитордың тәжірибесі мен аты жөні берілмегендіктен аудиттің ұйымдастырылуын орташа деңгейде жүргізілді деп бағалауға болады.

Халықаралық аудиторлық стандарттарға сәйкес Аудиторлық есептегі болуы қажетті көрсеткіштер көрсетілген жағдайда 1 ұпай беріліп, нәтижесінде 14 ұпай берілуі қажет. 14 ұпайды 100% деп есептелгенде 11 ұпай 78% болып есептеледі. Яғни Сбербанк және Форте Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудиттің ұйымдастырылу дәрежесі 78% деп бағалауға болады. Сонымен қатар кестеде көрсетілгендей Сбербанк және Форте Банкке жүргізілген аудит бір фирма тарапынан жүргізілгендіктен екеуі де 11 ұпай иемденген.

Халық Банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне жүргізілген аудит Делоит аудиторлық фирма тарапынан жүргізіліп аудиторлық есепте Аудиторлық қызметті жүргізген фирманың адресі көрсетілмеген және аудитордың қолы қойылмағандықтан 12 ұпай берілген.

Коммерциялық банктерде жүргізілген аудиторлық қызмет нәтижелерін талдау нәтижесінде Альфа банктің аудитін ұйымдастыру жоғары дәрежеде ұйымдастырылды деген қорытындығы келдік. Сондықтан да Альфа банктің шоғырландырылған қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық қызметтің методологиясына талдау жасалынды. Альфа банктің шоғырландырылған

қаржылық есептілігіне берілген аудиторлық қызметтің негізгі мәселелері – бұл, аудитордың кәсіптік пікіріне сәйкес, есепті кезең іші шоғырландырылған қаржылық есептіліктің аудиті үшін ең маңызды болған мәселелер. Бұл мәселелер шоғырландырылған қаржылық есептілігіне аудиттің мәліметінде және де есептілік туралы аудиторлық пікірдің қалыптасуына негіз болады.

Клиенттерге берілген заемдар бойынша күтілетін кредиттік залалды ұжымдық бағалау 2019 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша клиенттерге берілген заемдардың жалпы сомасы 4 161 163 миллион теңгені құрады, оған қатысты күтілетін кредиттік залалдар ұжымдық негізде бағаланатын клиенттерге берілген заемдардың жалпы сомасы 1 323 464 миллион теңгені құрады, ол барлық заемдардың жалпы сомасының 32% құрайды.

Коммерциялық банктің кредиттік операциялары аудитінің рөлін жақсарту және күшейту бойынша бірқатар ұсыныстар беруге болады. Несиелік тәуекелді несиелік ұйымның қаржылық жағдайына шешуші әсер етуі мүмкін фактор ретінде түсінуге сүйене отырып, аудитор бухгалтерлік есептің барлық маңызды аспектілерінің дәлдігі туралы кәсіби пікір білдіру үшін жеткілікті дәлелдер жинауы керек, бірақ сонымен бірге ұйымды, тиімділікті, несиелік тәуекелдерді басқаруды және несиелік портфельдің сапасын талдауды бағалауы керек.

Аудиторлық дәлелдерді алудың негізгі әдістері ретінде арифметиканы, түгендеуді, құжаттарды тексеруді, бақылауды, мониторингті, бухгалтерлік есеп ережелерін сақтауды, ауызша сауалнамаларды, аналитикалық процедураларды, құжаттарды тексеруді қолдануды ұсынамыз.

Талдау барысында байқағанымыздай, көптеген банктерге аудиторлық қызмет «Big 4» деп аталатын ірі шетелдік аудиторлық фирмалар тарапынан жүргізілген. Соған байланысты бұл отандық аудиторлық фирмалардың дамуын тежейді, сондықтан да банктерге отандық аудиторлық фирмалармен жұмыс жүргізуін ұсыну қажет.

Коммерциялық банкте аудитті жоспарлау мен жүргізудің авторлық тәсілі аудиторлық кезеңдер мен процедураларды жүйелеу негізінде ұсынылған.

Аудитті жоспарлауды қамтитын бірінші кезеңде, ең алдымен, алдын-ала дайындықпен байланысты іс-шаралар жүзеге асырылады: аудит объектісімен танысу, аудит түрін таңдау, қажетті ресурстарды бағалау және шығындар жоспарын құру.

Екінші кезеңге мәліметтер жинау, тексерілген бөлімшелермен кездесу, бұрыннан бар бақылаудың жалпы қағидаттарын, бақылау ортасын зерделеу және сипаттау, сондай-ақ тексерілетін қызмет бағытын тексеру кіреді.

Үшінші кезең - басты кезең, өйткені ол ішкі бақылауды ұйымдастыру қағидаттарын бағалауды қамтиды, ол қолданыстағы ішкі аудит жұмысындағы кемшіліктерді анықтаудан, олардың болуын растаудан және оларды түзету үшін қажетті ұсыныстарды әзірлеуден тұрады.

Төртінші кезеңде аудитор ұсыныстар әзірлейді, олардың орындалуы анықталған бұзушылықтардың қайталануын болдырмауға және тексерілетін ауданда ішкі бақылау деңгейін сапалы арттыруға мүмкіндік беруі керек.

Бесінші кезеңде есеп шығарылады және қолданыстағы ішкі бақылау жүйесінің жай-күйі туралы қорытындылар жасалады, есеп тексерілетін бөлім басшысымен келісіледі және аудит нәтижелері туралы есептің соңғы нұсқасы Банк басшылығына ұсынылады.

Алтыншы кезеңде коммерциялық банктің құрылымдық бөлімшелері өздерінің жауапкершілік саласындағы ішкі бақылау жүйесіне өзгерістер енгізеді және ішкі нормативтік құжаттарға өзгерістер енгізеді. Ішкі бақылау (аудит) қызметі берілген ұсынымдардың орындалуын бақылайды және басшылыққа олардың орындалу барысы туралы есеп береді.

Осы ұсынылып отырған коммерциялық банктердегі аудиттің кезңдері кез-келген коммерциялық банк үшін аудит жүргізудің интеграцияланған жүйесі құрауға мүмкіндік береді. Ұсынылып отырған аудиттің осы кезеңдері мен схемаларын консолидациялау және заңдастыру сыртқы реттеуші органдарға, сондай-ақ кез-келген банктің басшылығының бағалаудың стандартталған әдістерін қолдануға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сейткасимов Г.С. Банковское дело: учебник. 2-е изд. дополненное и переработанное / Астана 2007, стр.640
2. Мақыш С.Б. Ақша, несие, банктер теориясы / Оқулық / Алматы 2006, 300 бет
3. Нуртазинова А.С., Даукенова Г.А., Акбергенова А.К., Акубаева А.К. Коммерциялық банктердің клиенттерін несиелеу барысындағы мәселелерді басқару (48-53) / Евразийский Союз Ученых.
4. Кроливецкая Л.П. Банковское дело: Кредитная деятельность коммерческих банков: учебное пособие для вузов / Л. П. Кроливецкая, Е. В. Тихомирова. - М.: КноРус, 2016. –с.280
5. Печникова А.В. Банковские операции: учебник для вузов /А.В. Печникова, О.М. Маркова, Е.Б. Стародубцева. - М.: Инфра-М, 2017. - с.352
6. Турбанов А. Банковское дело: Операции, технологии, управление / А. Турбанов, А. Тютюнник. - М.: Альпина Паблишерз, 2018. - с.682
7. Конакбаев А.Г. Қазақстан Республикасының несиелік жүйесі: қазіргі жағдайы мен даму мәселелері // Банки Казахстана. 2019. -№5. -б.11-16
8. Левкович А.Д. Предварительная оценка кредитных платежей//Банки Казахстана. 2019. - № 6 . – 48 б.
9. Джармагамбетова Б.С. Кулумбетова Д.Б. Активные операции коммерческих банков, их классификация и роль в формировании активов / Вестник Казахско-Русского Международного университета, №2 (19), 2017 67 стр.
10. Дуйсенбаева Б., Маулина Н., Қалтаев А. Қазақстанда корпоративтік банктік несиелеудің қалыптасқан ахуалы / Экономика и статистика 3/2020. Нур-Султан 2020. 98 бет.
11. Смахан А.И. Экономический анализ кредитных операции в банках Республики Казахстан / «Қазақстанның жаһандық дағдарыс кезеңіндегі тұрақты экономикалық өсімінің жетістіктері», Халықаралық ғылыми конференция, материалдары (Алматы, 16.02.2017).
12. Суркова М. А., Лешина Е. А., Богданова Н. А., Рябова М. А. Аудит банков : учебное пособие / – Ульяновск : УлГТУ, 2009. – 147 с.
13. Нурхалиева Д.М. Теория аудита. Учебное пособие. - Астана; 2009.- 179 с.
14. Белоусова Л. И. Учет и отчетность в банках. Усть-Каменогорск, 2014
15. Айгалин А. Банктік аудит: Оқу-әдістемелік құрал/ А.Айгалин . – Алматы: «Тұран» Университеті, 2020. – 64 б.
16. Жақыпбеков С.Ж., Менлибеков А.О. Банктік бақылау және аудит: оқу құралы. Шымкент: Әлем, 2011 -102 бет.
17. Бобыль В.В., Лагода И.Н. Аудит кредитных операций в банке в современных условиях бухгалтерский учёт, статистика стр.13
18. Жумаханова Д.Р. Аудиторская проверка банковской деятельности Вестник КазНУ. Серия юридическая. № 1 (53). 2010]

19. Тажибаев С. Д., Танатова С.О., Кыдырбай С. Б. Совершенствование аудита кредитных операций коммерческого банка Республики Казахстан /«Молодой учёный» . № 21 (101) . Ноябрь, 2015 г.
20. Молдакынов Д. С. Международные стандарты банковского аудита / «Достижение устойчивого экономического роста Казахстана в период глобального кризиса», материалы международной научной конференции II том (Алматы, Университет международного бизнеса, 2017) стр. 54.
21. https://www.fpl.kz/media/file/korea_experience.pdf.
22. <https://www.fpl.kz/media/file/sareb.pdf>].
23. Закон Республики Казахстан от 20 ноября 1998 года № 304 «Об аудиторской деятельности»
24. Международный стандарт аудита 320 Существенность в аудите [Электр. ресурс]. URL:https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30207845
25. Есмагамбетова А.Н. особенности применения международных стандартов аудита: анализ и практика применения / Астана. Қаржы – финансы № 1-2 (41-42) 2018.
26. Часовская А. С. Причины кризиса на кредитных рынках и пути выхода из него // Банковские услуги. - 2019. - № 5. - С. 2-6.
27. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/162854?lang=ru>
28. Gumar N. A., Zhanibekova G. K.. (2019) The Issues of Improvement of the Banking Sector of Kazakhstan. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 2(22). doi: 10.31435/rsglobal_ijite/31032019/6375
29. Абилкасымов Т., Сарбасов С., Бейсенбеков Б., Поляков А. Обзор Банковского сектора Республики Казахстан Radius advisory lab.2020, [Обзор-банковского-сектора.pdf](#)
30. <https://www.nationalbank.kz/kz>
31. Мусина А. А. Проблемы банковского сектора казахстана и пути решения <https://interactive-plus.ru> Содержимое доступно по лицензии Creative Commons Attribution 4.0 license (CC-BY 4.0)
32. Назар А.М., Серикбаева Ж.Д. Анализ банковского сектора республики казахстан: проблемы и тенденции развития [analiz-bankovskogo-sektora-republiki-kazahstan-problemy-i-tendentsii-razvitiya \(1\).pdf](#)
33. Кулумбетова Д., Сугурова А., Асанова А. Эффективность деятельности банковского сектора Республики Казахстан / Нур-Султан 2020 Экономика и статистика 4/2020. стр.106
34. Ахметов А.М., Абилдаханова С.Р., Банковский кредит, проблемы и перспективы развития в Республике Казахстан. Вестник Омского регионального института научно-практический журнал № 1, 2019 г.
35. Меньщикова Т.М. АЗ «Банковский надзор и аудит» курс лекций Павлодар, 2007. – 85 с.
36. Касимбекова М., Шайкенова Н. Қазақстан Республикасының екінші деңгейлі банктерінің несиелік әлеуетін талдау. Экономика и статистика 3/2020. Нур-Султан 2020.

37. Қазақстан Республикасының мемлекеттік реттеу және Қаржы нарығын дамыту агенттігі <https://www.gov.kz/>
38. <https://forte.kz/reporting>
39. <https://alfabank.kz/footer/about/annual-reports>
40. <https://www.sberbank.kz/ru/about/category/audirovannaya-finansovaya-otchetnost>
41. <https://halyksk.kz/about/finansovaya-otchetnost>
42. Торшаева, Ш.М. Основы аудита: Учебное пособие — Караганда: 2009—60 с.
43. Об аудиторской деятельности: Закон Республики Казахстан от 20 ноября 1998 года (с изменениями и дополнениями).
44. Быкова, С. Внешний аудит и внутренний контроль кредитной организации // Банковский аудит.-1998.-№ 1.- С.2-5
45. Петрова, В.И. Аудиторская проверка качества управления кредитной организацией // Аудиторские ведомости.— 1998.— № 1.— с. 14–21
46. Балабанов, И.Т./ Банки и банковское дело: Учеб. пособие для вузов / СПб.: Питер, 2011.-304с. низацией // Аудиторские ведомости.-1998.-№ 1.- с. 14-21.
47. Абленов Д.О. Аудит негіздері. Оқулық. — Алматы, 2005. — 400 б. — ISBN 9965-685-63-0.
48. Абленов Д.О., Әбле Д.Д., Смағұлова Д.Д., Абленова А.Д. Қаржылық бақылау, ревизия және аудит: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014, -377 бет.
49. Нургалиева Г.К., Жунисова Г.Е. Тәжірибелік аудит. Оқу құралы. — Алматы: Қазақ университеті, 2020. — 142 б.
50. Абленов Д.О. и др. Профессиональный аудит: теория и практика: Учебник. / Под общей ред.доктора PhD, профессора Д.О.Абленова – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Экономика, 2015. – 872 с.